591

Dr. PETAR KARLIĆ:

KRALJSKI DALMATIN

(1806.—1810.)

IZDALA „MATICA DALMATINSKA"
U ZADRU 1912.

1591

Dr. PETAR KARLIĆ:

KRALJSKI DALMATIN

(1806.—1810.)

IZDALA „MATICA DALMATINSKA"
U ZADRU 1912.

PN
5355
.Y6
K9
K22

SVA PRAVA PRIDRŽANA.

DONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

105A-289047

KRALJSKI DALMATIN

(1806.—1810.)

Djela pisca ove rasprave:

Passio Sanctorum Quatuor Coronatorum. (Preštampano iz programa c. k. velike gimnazije u Zadru za g. 1903.—1904.). U Zadru 1904.

Izbor i krunisanje Vladislava kralja češkoga za kralja ugarskoga i hrvatskoga. (Preštampano iz „Nastavnoga Vjesnika" knj. XIV.). Zagreb 1906.

Matica Dalmatinska. Dio I.

Osnutak i rad do izdanja Narodnih pjesama 1865. U Zadru 1907. Naklada „Matice Dalmatinske".

Gundulićev „Vladislav-Osman" po prijepisu Ludovika Ferovića. Dio I. (Preštampano iz programa c. k. velike gimnazije u Zadru za g. 1907.—1908.). U Zadru 1908.

Najstarije uređenje teksta Gundulićeva Osmana. Dio I. (Preštampano iz programa c. k. velike gimnazije u Zadru za g. 1908.—1909.). U Zadru 1909.

Gundulićev „Vladislav-Osman" po prijepisu Ludovika Ferovića. Dio II. (Preštampano iz „Nastavnoga Vjesnika" knj. XVIII.). Zagreb 1910.

Najstarije uređenje teksta Gundulićeva Osmana. Dio II. (Preštampano iz „Nastavnoga Vjesnika" knjiga XX.). Zagreb 1911.

Vatikanski rukopis Gundulićeva Osmana. Zagreb. 1912.

Kraljski Dalmatin (1806.—1810.). Izdala „Matica Dalmatinska". U Zadru 1912.

Predgovor.

Stotinu je godina već prošlo od kako prestadoše izlaziti prve hrvatske novine „Kraljski Dalmatin", a ipak o njima do sada imadosmo tek po koju samo bilješku, kadšto i neispravnu. Glavni će uzrok, držim, biti tome velika rijetkost potpuno sačuvanih primjeraka „Kraljskog Dalmatina", koje se teško na odužu porabu moglo dobiti.

Budući da u „Kraljskom Dalmatinu" jako odjekuju i vojne Napoleonove uopće, to se i na te moradoh osvrnuti, svraćajući dakako uvijek najveću pažnju na stanje, prilike i pokrete, što se za izlaska „Kraljskog Dalmatina" zbiše u Dalmaciji, služeći se pri tom što arhivalijama što štampanim djelima i označujući napose stanovište izraženo u „Kraljskom Dalmatinu". Svako sam godište „Kraljskog Dalmatina" prikazao zasebno, jer držim, da je takova razdioba u ovom slučaju najpodesnija. Gdjegod mi se nadala prigoda, nastojao sam svratiti pozornost na rad Francuza oko gospodarskog i prosvjetnog napretka Dalmacije, koji je, iza mletačkog gotovo četiri stogodišnjeg u tom pogledu posvemašnjeg nemara i nerada, u razmjerno kratko vrijeme bio zaista vrlo velik. Budući da se u pojedinim godištima „Kraljskog Dalmatina" mnogo i mnogo šta — n. pr. svečanosti na spomen rođendana Napoleonova, izvještaji o sudovanju i dr. — opetuje, to držim, da mi se ne će upisati u grijeh, ako i ja o čemu u raznim godištima ponovno govorim, jer ni te n. pr. svečanosti ne bijahu svakoga godišta u jednakoj mjeri, pa se i po njima bar donekle može vidjeti raspoloženje u zemlji prema Francuzima, a s druge je strane opet trebalo sve to i poradi potpunije slike stanja u Dalmaciji za francuskog vladanja spomenuti, pak i radi potpunijeg prikaza pojedinih godišta „Kraljskog Dalmatina".

Osobito mi je ugodna dužnost da i ovdje najljepše zahvalim našem učenjaku i rodoljubu Monsignoru Franu Buliću, što mi je, koliko mi god bijaše potrebno, poznatom svojom blagohotnošću posudio sva godišta „Kraljskog Dalmatina". Arhivar se E. Böttner, za moga rada u namjesništvenom arhivu, uvijek rado odazvao mojim željama, pak i njemu lijepo zahvaljujem.

U Zadru, 20. lipnja 1912.

Prof. Dr. P. K.

Primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat; deinde ne quid veri non audeat.

Cicero, de Orat.

Pregled opsega Dalmacije od hrvatske narodne dinastije do francuskog vladanja i pokušaj sjedinjenja s Hrvatskom.

I.

Prve hrvatske novine „Kraljski Dalmatin" izlažahu u Dalmaciji, političkoj i kulturnoj kolijevci naroda hrvatskoga. Ali geografski pojam današnje Dalmacije mijenjaše tečajem vremena svoj opseg[1]. U prvo doba naše narodne dinastije opsizaše Dalmacija : Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik i Kotor, pa otoke : Krk, Rab i Osor[2], te u političkom pogledu potpadaše pod bizant-

[1] O tom isp. Dr. F. pl. Šišić: „Neke stranice iz novije naše historije". Hrvatsko Kolo V., izdala „Mat. Hrv." g. 1909. str. 190.—197.; Pisani : „Les possesions vénitiennes de Dalmatie du XVI. e au XVIII. e siècle" štampano u izvješću od „Congrès international des sciences géographiques en 1889", a prevedeno izišlo u : „Bulletino di archeologia e storia dalmata" god. 1891. str. 99.—106. ; Šišić : „Geografski razvitak današnje Dalmacije i pitanje o sjedinjenju", „Hrvatska" god. 1907. br. 17., 18., 19. i 20. Tim sam se radnjama pri ovom pitanju poslužio.

[2] Dalmacija dobi ime po Dalmatima, kojim se imenom prozvaše po glavnom gradu Delminiumu (sada Županjac kod Duvna u Bosni) plemena ilirska, što nastavahu između Krke i Neretve. Za rimskoga gospodstva, koje bijaše već iza krvavoga sukoba s Teutom od 229.—228. pr. Kr. uhvatilo jake stope u sjevero-zapadnom dijelu Balkanskoga poluotoka, gdje ponovnim bojem s ilirskim kraljem Gencijem (167. pr. Kr.), te dugotrajnim borbama, pogotovo s junačkim Dalmatima, konačno od 6.—9. god. posl. Kr. bijaše posve i zauvijek skršena moć Ilira i utvrđena rimska vlast — opsizaše Dalmacija svu zemlju na jugu Panonije od rijeke Raše (Arsia) u Istri gotovo do arbanaške rijeke Mat (Mathis), pak od Jadranskoga mora do Kolubare u Srbiji, koja ispod Zabrežja utječe u Savu. Rimska Dalmacija bijaše poslije od Diokleci-

sko carstvo. Za hrvatskog kneza Zdeslava (878.—879.) plaćahu ti gradovi i otoci, — osim Dubrovnika i Kotora, koji dosta rano ispadaju iz hrvatskog sredovječnog pojma Dalmacije, godišnji danak od 710 dukata „excepto vino et ceteris speciebus diversis", a moćni kralj Petar I. Krešimir (1058.—1073.) pripoji taj teritorij posve državi hrvatskoj, te prema tomu i prvi uze naslov: „rex Chroatorum et Dalmatinorum ", a u ispravama nosi i naslove : „Chroatorum rex Dalmatinorumque", „rex Chroatorum atque Dalmatinorum", „rex Dalmatinorum ac Chroatorum", „rex Chroacie et Dalmacie", „rex Chroatie atque Dalmatie", „„rex Dalmatie Chroatieque"[1]. Sva zemlja izvan spomenutog opsega bijaše dakle u Hrvatskoj, tako n. pr. Nin, Knin, Bribir, Biograd (na moru), Šibenik, Klis, Sinj, Makarska, pa otoci Brač, Hvar, Vis, Korčula, Pag bijahu u Hrvatskoj, a ne u Dalmaciji.

Pod imenom „Dalmacija" razumijevao se spomenuti teritorij sve do konca 14. vijeka, samo što mu se god 1167. priključio Šibenik, a god 1205. Nin, i ako Hrvatska i Dalmacija označivahu od 1059. do 1359. jedno jedinstveno kraljevstvo (regnum, a ne regna) ili jedno jedinstveno upravno područje[2]. Mleci se k tomu kroz vijekove trudili, da zavladaju gradovima i otocima u Dalmaciji. Kroz jedno stoljeće (oko 887.—996.) moradoše oni ipak plaćati danak hrvatskim knezovima i kraljevima[3] za slobodno brodarenje po Jadranskom moru, koje kralj Petar I. Krešimir nazivlje „svojim dalmatinskim morem", kad u ispravi od 1069. godine za otok Maon, darivajući ga manastiru sv. Krševana u Zadru, kaže, da se nalazi „in nostro dalmatico mari"[4]. Napredovati počeše kad bizantski vladari god. 995. i ponovno

---

jana (284.—305.) razdijeljena na pravu Dalmaciju s glavnim gradom Salonom (Solin) i na Praevalitanu sa sjedištem u Scodri (Skadar), ali kad se dovršila seoba naših preda u današnje zemlje i prve hrvatske osnovale oblasti, pod imenom se Dalmacije razumijevalo samo spomenutih pet gradova i tri otoka.

[1] Rački Fr. dr., Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagrabiae 1877., str. 51, 62, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 78, 87. i 372.

[2] Klaić : Regnum Croatiae et Dalmatiae (preštamp. iz Vjesnika zemaljskog arhiva g. XIII.) str. 12.

[3] Kralj se Držislav zapravo tek 1001. godine odrekao mletačkoga danka.

[4] Rački : Documenta p. 73.

1085. na njih preniješe tobožnje svoje pravo na Dalmaciju, koje su de facto već za hrvatskog kralja Petra I. Krešimira posve bili izgubili.

Osobit udarac zadade republici sv. Marka ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. (1342.—1382.), koji mirom u Zadru (18. veljače 1358.) prisili republiku, da se odreče svih naših gradova i otoka „a medietate silicet Quarnerii usque ad confines Duracii . . . . . ac titulis Dalmatie et Croatie, quibus uti consueverant duces antedicti,"[1] te Dubrovnik i Kotor ovom prigodom dođoše pod vrhovnu vlast ug.-hrvatskoga kralja.[2] Kad su pak Mlečani iza neuspjelog tristagodišnjeg naprezanja, nakon sramotnog i kukavnog izdajstva Vladislava Napuljskoga 1409. za 100,000 dukata kupili : Zadar, Vranu, Novigrad i Pag, a ne voljni se Vladislav Napuljski u njihovu korist odrekao kraljevskoga prava i na svu ostalu zemlju — stadoše s uspjehom širiti svoju vlast i po ostaloj današnjoj Dalmaciji, te već oko polovice 15. vijeka zagospodovaše primorjem od ušća Zrmanje do ušća Neretve i svim otocima osim Krka, koji im tek 1480. dopade ruku. S mletačkom vlašću proširivalo se i ime „Dalmacija" i prenosilo na one krajeve, koji su prije nosili ime hrvatsko. Najstariji taj stalni posjed prozvaše poslije Mlečani „Acquisto Vecchio" (stari posjed) za razliku od „Nuovo Acquisto" i „Acquisto Nuovissimo", što ga kasnije stekoše. Kotora se Mleci dočepaše 1420. god., te Boka Kotorska bi prozvana mletačkom Albanijom, a dijelio je od „Dalmacije" slobodni teritorij republike sv. Vlaha, koja od spomenutog ugovora do 1526. bijaše pod vrhovnom vlašću ug.-hrvatskih kraljeva.

---

[1] Isp. Monumenta spect. histor. Slavorum meridionalium III. p. 369.

[2] Dubrovnik bijaše sklopio s kraljem Ludovikom poseban ugovor (27. svibnja 1358.), u kome su bile istaknute dužnosti i prava Dubrovčana. Oni će položiti zakletvu vjernosti kralju i njegovim nasljednicima. Svake će godine plaćati 500 dukata ; kraljeve će prijatelje držati za svoje prijatelje, a njegove neprijatelje za svoje neprijatelje. U slučaju rata pomagati će kralja na moru. Kralj opet Dubrovniku potvrđuje sav posjed i na kopnu i na moru i obvezuje se braniti ga od srpskoga kralja i bosanskoga bana, te i od svakoga drugoga. U njihove se nutarnje poslove ne će nimalo miješati osim, što pridržaje pravo, da izabranoga kneza potvrdi, a Dubrovčanima dozvoljava, da sami sebi stvaraju zakone i statute. (Isp. Rad knj. 166. s. 174.—178.)

Najteži međutim dani zadesiše našu domovinu, kad se turska sila iza pada Bosne (1463.) i Hercegovine (1482.), pogotovo iza katastrofe na Mohaču (1526.) stala po našim krajevima naglo širiti, te 1527. pade Obrovac i Udbina, 1528. Jajce i Banjaluka, 1536. Požega, a 1537. Klis i sva zemlja do Neretve, dok Mlečani držahu samo otoke i primorske gradove, na koje bijaše tada sa mletačkim posjedom ograničeno i ime „Dalmacija". Svi krajevi, što ih hrvatskom narodu do konca 16. vijeka oteše Turci, izuzevši Srijem te slobodne i nepobjedive tri kajkavske županije i najveći dio kapetanije senjske, potpadoše pod bosanski pašaluk, sačinjavajući jednu upravnu cjelinu i nalazeći se u onodobnom pojmu Bosne. Dubrovnik naprotiv osta moćan i slavan u svojoj slobodi, jer poslije mohačke bitke, bojeći se osobito zavidne republike sv. Marka, izmijeni „vrhovnoga gospodara" i dade se pod zaštitu sultanovu, pak obogativši se trgovinom — postade i metropolom hrvatske knjige, te upravo tim zaista i zasluži, da mu Korčulanin Ivan Vidali klikne: Hrvatskih ter kruna gradov se svih zove. Uz Dubrovnik su na književnom polju dobro zastupani: Spljet, Hvar i Zadar, donekle: Korčula, Brač i Vis, te stvoriše zajedno lijepu i dosta bogatu stariju hrvatsku knjigu.

Kad se u to polovinom 17. vijeka (1644.—1669.) između Turaka i Mletaka vodio Kandijski rat, u kome su Turci htjeli Mlečanima oteti Kandiju (Kretu), udari 1647. god. Mehmed Tekeli paša sa 40.000 Turaka na Šibenik, ali bude ne samo suzbit, nego naši, nastavivši rat pod vodstvom providura Foscola, osvojiše: Zemunik, Obrovac, Knin, Drniš, Skradin, Solin, Zadvarje i tvrđu klišku, što sve osim Klisa bude slijedećih godina ponovno izgubljeno. Mlečani se doduše god. 1669. odrekoše Krete, ali proširiše svoj posjed na Jadranskom moru i to prema udarenoj granici (30. listop. 1671.) od dvaju poslanika, koja je tekla nešto podalje od mora započinjući kod Novigrada, a svršavajuć se na rijeci Cetini, te od Mlečana bi prozvana po imenu njihovog poslanika *linea Nani*. K tome stekoše Mlečani ovaj put još ako i ne de jure, a ono svakako de facto makarsko primorje i knežiju poljičku, jer se ti krajevi za kandijskog rata od Turaka odmetnuše, a Turci se ne usudiše više tamo vršiti suverenska svoja prava. Ime Dalmacija, koje je, kako vidimo, sa mletačkim posjedom raslo i padalo, protegnuto bi uz naziv „Acquisto Vecchio" i na ovaj mletački posjed.

Iza katastrofe pod Bečom (1683. god.) polumjesec poče sve više blijediti, jer Turke sad stizahu redom teški udarci, a sav naš narod od Drave do Crne Gore pograbi oružje za slobodu, te stadoše praskati stoljetni turski lanci, što sapinjahu velik dio hrvatskog naroda. Pod opjevanim narodnim junacima Stojanom Jankovićem i Ilijom Smiljanićem, te mletačkim generalom Jerolimom Cornarom prvi ustadoše na proljeće već 1684. godine naši iz Dalmacije, a za njima braća iz Like pod grofom Herbersteinom, te junacima popom Markom Mesićem, knezom Jerkom Rukavinom, Kneževićem i Došenom, pak banovinski Hrvati, koji pod svojim banom Nikolom Erdedom i varaždinskim generalom grofom Jakovom Leslieom započeše osvajanje Slavonije, a izdašno ih pomagahu braća iz Slavonije pod vođom slavonskog ustanka Franjom Ilićem, te slavonskim sokolom fra. Lukom Ibrišimovićem. Turci žestoko pognani od junačkog našeg naroda, a ljuto razbijeni od princa Eugena Savojskog kod Zente (1697.) pristadoše konačno na mir u Srijemskim Karlovcima 1699. god., kojim i Hrvatska do Une i Velebita, te Slavonija osim jugo-istočnog Srijema sa Zemunom i Mitrovicom posve strese sa sebe tursko gospodstvo, a Mleci u tom ratu junaštvom našega naroda opet proširiše svoje gospodstvo, te pogranična crta t. z. *linea Grimani*[1] bi potegnuta preko Knina, Vrlike, Sinja, Zadvarja, Vrgorca i Gabele, ostavljajući kao obranbeni pojas sat hoda okolo spomenutih mjesta. Na sva ta mjesta, koja su nekoć u geografskom smislu pripadala čisto hrvatskim županijama, bi sa mletačkim posjedom protegnuto i ime „Dalmacija", a posjed, što ga označivala linea Grimani prozvaše Mlečani „Nuovo Acquisto". Mlečanima je u ovo doba pripadala i cijela Boka Kotorska osim knežije Župe i triju sela, što leže na sjeveru od Budve.

Upravo se bješe mirom utrehtskim (1713.) i raštatskim (1714.) dovršio rat za španjolsku baštinu, kadno turskim zauzećem Moreje (Peloponeza), što je karlovačkim mirom također bila pripala Mlečanima, planu ponovno rat sa Turcima. Tursko-mletački rat bjesnio 1715. žestoko u Dalmaciji. Turci zauzeše s mora otok Sale, zatvoriše Zadar, te stadoše sela plijeniti i paliti, dok ne

[1] Prozvana po providuru Grimaniju, koji 14. srp. 1700. potpisa spis, u kome bijaše udarena spomenuta granica. (Pisani : o. c. p. 103.)

bješe ponajviše pomoću domaćih sinova odagnani. Ali u to upane bosanski paša sa 50.000 vojnika s kopnene strane u zemlju, nemilo harajući sve do Sinja, gdje je u sedam dana četrnaest puta na grad jurišao. Turci se upravo spremali na posljednji juriš, kad im 15. kolovoza iza leđa pade do 15.000 kršćanske vojske — što redovite pod zapovjedništvom Angela Ema, upravitelja Dalmacije, a što narodne, kojoj sa svećenstvom bijahu na čelu nadbiskup spljetski i biskup makarski. Među dvije vatre uhvaćeni, skupo platiše provalu Turci, jer ih do 20.000 pokri bojno polje, a ostadoše im svi topovi, hrana i zaira.[1] Uza sve bi to bili ovaj put Mleci slabo prošli, da se ne uhvatiše u savez s Austrijom. S Turcima bi nastavljen rat, u kome se princ Eugen Savojski, održavši slavnu pobjedu kod Petrovaradina (13. kolovoza 1716.), i još slavniju kod Beograda (16. kolov. 1717.), osobito proslavi. Za toga rata Mlečani u Dalmaciji osvojiše na juriš Imotski, a providuri Emo i Mocenigo provališe s dalmatinskom vojskom dapače u Bosnu i Hercegovinu, gdje god. 1717. našima pade u ruke Mostar, a 1000 kršćanskih obitelji bi naseljeno po Dalmaciji. Turci nakon beogradskog poraza zatražiše mir, a kongres ga evropskih vlasti u Požarevcu god. 1718. s gledišta opće evropske politike upravo požuri. Mlečani se tacite odrekoše Moreje, ali im kao za naknadu bi pripušteno, da dalmatinsku granicu urede skoro na osnovu tadašnjeg svoga faktičkog posjeda. Pogranična crta prozvana *linea Mocenigo*, koja je ostala granicom mletačke Dalmacije sve do pada mletačke republike (1797.) i kojom se ime „Dalmacija" s mletačkim posjedom prema Bosni i Hercegovini proširi upravo onako, kako je i danas, udarena bi izmedju 1721. i 1733. godine od mletačkog poslanika Alojzija Moceniga i turskoga Mehmed effendi Sialy-a, a Mlečani prozvaše taj posjed „Acquisto Nuovissimo".

Kad je zapovjednikom francuske vojske u Italiji 1796. god. postao vele umni mladi general 27. godišnji Napoleon, koji je vatrenom besjedom znao oduševiti svoju vojsku,[2] a brzim

[1] Smičiklas: „Poviest Hrvatska" II. str. 300 i 301.

[2] Tako n. pr. slabo opskrbljenoj i zapuštenoj vojsci u Italiji reče: „Vojnici! Vi ste goli, slabo hranjeni. Uprava vami mnogo duguje, ali vam ne može ništa dati. Vaša strpljivost, hrabrost, koju ste vi posred stijena pokazali, udivljenja je vrijedna; samo vam ne daje nikakove slave, na vas ne pada nijedna sjajna zraka. Ja ću vas po-

i odlučnim udarcima protivnika upravo satrti, iznenada završi život i republika sv. Marka. Pobjedivši Napoleon austrijsku vojsku kod Lodija (svib. 1796.) i Arkole (stud. 1796.), gdje se osobito hrabro poniješe tri bataljuna hrvatskih krajišnika, braneći tri dana (15., 16. i 17. stud.) most pred Arkolom, na koji se u žestokim jurišima uzalud izmijenilo šest francuskih generala i napokon sam Napoleon, te zauzevši Mantovu (3. velj. 1797.), udari na sjever i doprije, suzbivši nadvojvodu Karla, koji bijaše s Rajne prema njemu pošao, kroz Korušku do Ljubna u Štajerskoj. U to se u republici mletačkoj podiže pobuna protiv Napoleona i francuska stade prolijevati krv, a Napoleon, uglavivši primirje u Ljubnu, a poslije mir u Campo Formiu (17. list. 1797.), učini kraj i republici sv. Marka, koja upravo bez ikakova otpora i slave pade i time prestade zauvijek mletačko vladanje u hrvatskim primorskim zemljama. Mirom kampoformijskim dođe i Istra i sva Dalmacija s kvarnerskim otocima, te s Bokom Kotorskom pod austrijsku vlast, a samo republika sv. Vlaha sačuva još za kratko vrijeme svoju slobodu.[1]

General je Mato Rukavina imao okupirati Dalmaciju, a uoči njegova dolaska bijaše u Dalmaciji izbila živa želja za sjedinjenjem s Hrvatskom, što je i odaslanstvu varošana Spljeta, Trogira i Šibenika svjetovao pop Ignacije Bakotić, glasovit s mudrosti i odanosti prema narodu. Glavni pobornici te ideje i glave toga pokreta bijahu : nadbiskup spljetski Cipicco i Spljećanin conte Draganić, pa makarski biskup Fabijan Blašković

vesti na najplodnije ravnice svijeta. Bogate pokrajine, veliki gradovi stajati će vami na raspolaganje. Tamo ćete naći čast, slavu i bogatstvo. Vojnici Italije ! Da li ćete dopustiti, da vam uzmanjka hrabrosti i ustrajnosti?" U ovom je obliku sastavio Napoleon svoj govor istom na otoku sv. Helene, kamo je kao zatočenik iza bitke kod Waterloo-a (18. lip. 1815.) dospio. Tu je pisao i svoje memoare i umro 5. svib. 1821. Ali nema sumnje, da je on slične govore vojsci govorio. — Isp. Dr. Theod. Bitterauf : Napoleon I. Leipzig 1911. p. 17, 18, 108, 109.

[1] Dubrovačka je republika imala od konca po prilici 13. vijeka sve do pada slobode (1806. god.) i svoj novac. Od konca 13. do početka 17. vijeka kovahu se mali bakreni i srebrni novci bez ikakve naznake godine, a od početka 17. vijeka do pada republike bijahu kovani i veći bakreni i srebrni novci gotovo bez iznimke s naznakom godine. — Isp. Dr. M. Rešetar : Das Münzwesen der Republik Ragusa (Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien. VIII. Band Nr. 18./19.) 1910. p. 188. i 190.

i fra. Andrija Dorotić. Dorotić održa u tu svrhu više tajnih sastanaka kao u Spljetu, Trogiru, Šibeniku, pak bijaše prisutan i na velikoj skupštini franjevaca u Karinu, kojoj predsjedaše fra. Paško Sekula, gdje bijaše uglavljeno predati se vladaru Franji kao kralju ugarsko-hrvatskome, jer „to je želja našega puka, to je odluka gradskih zastupstva."[1] Predstavku je u tome smjeru imao samom kralju u Beč odnijeti Dorotić,[2] kome u ime zbora franjevačkog, njihovih župa i naroda dadoše dne 14. lipnja ovu punomoć: „... Budući da je dalmatinsko kraljevstvo ostalo bez zakonite vlasti, kojoj su se nekoć svojevoljno ovi pučani podložili, i buduć se za to k nama obratili poglavari od osamdeset i četiri predjela i župa upravljanih od redovnika nama podloženih, iskazujuć živu želju koju imaju, da se združe s pukom hrvatskoga kraljevstva, s kojim bijahu u stara vremena kao združeni dio pridruženi kruni ugarskoga kraljevstva, moleć nas, da bi se zauzeli za ovaj velevažni posao i buduć nam dao na znanje prepoštovani opći namjesnik grčkoga pučanstva Zelić, da je jednaka želja svih hrišćana od njega zavisećih, za to želeć mi potpomoći sviju pravedne želje, nalažemo vama, da odete višnjemu prestolju njihovog veličanstva cesara i kralja, i da ga zamolite, neka blagoizvoli primiti ovu svojevoljnu prostu njihovu predaju s uvjetima i jednakim pravima rečenoga naroda dajuć vam u tom potpunu oblast sa strane gori rečenoga puka Dalmacije, da uznastojite dovršiti to pridruženje po napucima, koje vam dadoše poglavari općina Spljeta, Trogira, Šibenika i Obrovca".[3]

---

[1] Šišić: o. c. „Hrvatsko kolo V." p. 234., 235. i 236.; Paul Pisani: La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris 1893. p. 66.

[2] Dorotić se rodio 1760. u Sumartinu na Braču. Više je škole svršio u Italiji, kamo ga poslije obavljenog novicijata poslao glavar reda franjevačkog. Tamo bijaše i zaređen, te poradi svoje sposobnosti postade ponajprije učiteljem mudroslovlja u Perugi, a 1793. bogoslovlja u rimskom samostanu Ara-Coeli, odakle se kao učitelj bogolovlja 1795. preseli u Mletke. U Mlecima je bio još za pada republike (1797.), a na to se je vratio u Dalmaciju, ponesavši sa sobom iz Italije i mržnju protiv Francuza. Odnesavši predstavku vladaru u Beč, bijaše tamo vrlo lijepo primljen, pak od tada stade živo raditi u prilog Austriji, zadavajuć Francuzima svojim agitatorskim djelovanjem mnogo jada. — Isp. M. Ostojić: Fra Andrija Dorotić. Spljet 1895. p. 5., 6. i 11.

[3] O. Stj. Zlatović: Franovci. Zagreb 1888. str. 337. i 338.; Erber: Storia della Dalmazia dal 1797. a 1814. Parte prima. Zara. 1889. p. 25. i 26.

Mjeseca srpnja 1797. okupirao je u ime kraljevo Ličanin general Mato Rukavina[1] svu Dalmaciju, osim Boke Kotorske u koju uđe tek 23. kolovoza, a 24. ujutro stiže u Kotor. Svagdje, bijaše od naroda lijepo i oduševljeno dočekan, te primaše posvud prisege, ističući, da dolazi u ime kralja ugarskoga i hrvatskoga, nekadašnjeg zakonitog vladara ove zemlje.[2] Taj je postupak generala Rukavine iza spomenutog pokreta bio posve umjestan, a držim, i upravo nuždan, jer Zlatović (o. c. p. 339.) na temelju onodobnih zapisa piše: „Kad je cesarova vojska došla, mal da se ne ponoviše smutnje i neredi. Na glas da je to vojska njemačkoga cesara, puk se stade buniti i vikati: ne ćemo Nijemca! Dosta se htjelo, dokle si uglaviše, da je cesar i kralj Ungarije, o čemu se jedino osvjedočiše, kad na sreću đeneral Rukavina mogaše ih hrvatskom besjedom uvjeriti, da je on Hrvat i da na ime ungarsko-hrvatskoga kralja zaposjeduje Dalmaciju". Pa i sam general Rukavina izvješćuje dne 31. srpnja (1797.) ministra Thunguta . . . „Ja ovdje ponavljam ono, što sam već rekao u mojim ranijim izvještajima: svi slojevi pučanstva i cjelokupno žiteljstvo položilo je prisegu vjernosti našem uzvišenom vladaru kao kralju ugarskomu. Ja sam u tu stvar uložio svu svoju djelatnost, da narod podučim: s propovjedaonica sam po crkvama skupljenom narodu rastumačio, da je Njegovo Veličanstvo car ujedno i kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije".[3] Težnje naroda u Dalmaciji za sjedinjenjem s Hrvatskom kao i djelovanje samoga generala Rukavine uskoriše samo imenovanje grofa Thurna civilnim guvernerom Dalmacije, kome bijaše zadaća: da suzbija nezgodnu želju Dalmatinaca za sjedinjenjem, jer da je zasada stvar bespredmetna.

Uzaludna bješe i adresa za sjedinenje, što je 1797. god. svečano odaslanstvo iz Dalmacije (Spljeta, Trogira, Šibenika, Zadra), koje je imalo otići pred samoga kralja u Beč, na svom putu u Senju uruči austrijskom pukovniku Casimiru, pak je preko hrvatskoga bana i ugarske dvorske kancelarije vladaru bila podastrta, pa i nastojanje sabora hrvatskoga (u travnju

---

[1] Rođen 1737. u selu Trnovcu kod Gospića, a umro kao podmaršal 1817. u Penzingu kraj Beča.

[2] Šišić: o. c. p. 221.—229.; Erber: o. c. I. p. 51.—79.

[3] Paul Pisani: o. c. p. 67.; Šišić: o. c. p. 237.

1802.), koji evo po prvi put traži od kralja, da Dalmaciju sjedini s Hrvatskom, te se preko svojih poslanika obraća i na zajednički sabor, da ga u tom podupre, jer uvijek je isti odgovor bio: da je stvar još preuranjena.[1] Dapače posljedica svega toga bijaše, da se u Dalmaciji stalo od državne vlasti podupirati živalj talijanski na štetu hrvatskoga.

Na godišnjicu svoga krunisanja carskom krunom (2. pros. 1805.) sjajnu održa pobjedu ženijalni Korzikanac kod Slavkova u trocarkoj bici i raspršì „treći savez". Stoga dođe koncem prosinca 1805. do požunskog mira, u kom se Austrija pored ostalog morade odreći Istre i Dalmacije, koju Napoleon podredi kraljevini Italiji, te unutrašnja uprava njezina bijaše odvisna od vrhovne vlasti u Milanu, a za vojničke se poslove brinula Francuska sama. Dne 27. svib. 1806. himbeno upravo uđe s vojskom u slobodni Dubrovnik general Aleksander Lauriston, rekavši prije odaslanstvu senata, da s vojskom ide protiv Rusa put Boke Kotorske, te da želi samo proći kroz Dubrovnik kao prijatelj i zaštitnik, a pred malim vijećem istom, dok ga vojska pred vratima upravo gradskim čekaše, izjavi, da ima nalog od Napoleona, da opreznosti i sigurnosti radi zauzme sve utvrde dubrovačke, ne dirajući ni u čemu u slobodu republike, jer Dubrovnik da ne može ostati otvoreno pristanište Francuskoj neprijateljskim lađama engleskim i ruskim. Lauriston na to dobi ključe od tvrđava, koje vojska brzo i zapremi kao i arsenal, luku, manastire i crkve, a osam već dana poslije toga bješe mimo zastavu sv. Vlaha na gradu istaknut i stijeg francuski. Zapovijedajući poslije general Marmont raspusti odlukom od 31. siječnja 1808. dubrovačku vladu i senat, te građanski i kazneni sud i postavi upravu francusku, što sve i Napoleon naknadno odobri,[2] pak tako bijaše k ostaloj Dalmaciji pridružen i teritorij nekadašnje republike dubrovačke, što se protezaše između ušća Neretve i Hercegnovoga. Od tada se pod imenom „Dalmacija" prvi put razumijevao potpuno onaj teritorij[3], koji se

---

[1] Šišić: o. c. p. 239. i 240.

[2] Dr. L. Vojnović: Pad Dubrovnika. Zagreb 1908. sv. I. str. 182., 188. i 189.; sv. II. str. 79., 80., 95. i 96.

[3] Izuzevši dakako Špič, što pripade monarhiji 1878. god. i bi pripojen Dalmaciji.

i danas pod tim imenom razumijeva.[1] Kvarnerske pak otoke: Krk, Cres, Rab i Lošinj odijeli Napoleon dekretom od 15. trav. 1811. godine od Dalmacije i pripoji građanskoj Hrvatskoj (La Croatie civile), što poslije njegova pada (1815.) i Austrija zadrža sve do 1822. godine, kad se istom nakanila da Hrvatskoj pripoji prekosavske krajeve, ali joj zato oduze: Krk, Cres i Lošinj te pridijeli Istri, a Rab Dalmaciji.

---

[1] U državopravnom se pogledu, i kad je Dalmacija bila u rukama Mlečana i Francuza, ipak označivala njezina pripadnost Hrvatskoj već naslovom, što ga je nosio ban hrvatski: banus regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, te naslovom sabora hrvatskoga: congregatio generalis regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Drugom polovicom 16. vijeka, da se i teritorijalno bar označi Dalmacija u Hrvatskoj, stalo se ime „Dalmacija" protezati na opseg uskočke senjske kapetanije od Trsata do ušća Zrmanje zahvatajući i jedan dio Like, što nam dokazuje i zakonski čl. XXXII. od 1596., gdje se kaže, da „comes de Zrinio conquestus est, se habere in Dalmatia circa litora maris Adriatici, certas arces, ut Grobnyk, Bakar et Hrelin". O toj nam hrvatskoj Dalmaciji isto potvrđuje Glavinić u povijesti manastira trsatskoga (1648.), pak jedan izvještaj od 23. trav. 1672. o stanju hrvatske vojne krajine, koji u toj Dalmaciji spominje mjesta: Senj, Prozor, Otočac, Brinje, Karlobag, Ledenice, a Walvazor to u povijesti Kranjske također na karti označuje (1689.). — Isp. Šišić: Geografski razvitak današnje Dalmacije i pitanje o sjedinjenju. „Hrvatska" 1907. br. 19.

Godište 1806.

II.

Francuska uprava u Dalmaciji; razdioba providurijalne vlade na razna kancelarijska odjeljenja; sudstvo; financije; vojništvo; kapetani starješine. — Dandolo pokreće „Kraljski Dalmatin". — Izlazak i pretplata na „Kraljski Dalmatin". — Urednici „Kraljskog Dalmatina". — Smjer lista. — Razašiljanje „Kraljskog Dalmatina" i broj primjeraka. — Dandolov program. — Dandolovo putovanje po Dalmaciji. — Svraćanje pozornosti na narod. — Poslanice crkvenih glavara. — Poslanstvo iz Dalmacije u Pariz. — Djelatnost providurova prvih dana njegove uprave. — Veličanje francuske vlade u člancima „Kraljskog Dalmatina". — Stroga odredba za sačuvanje gajeva i šuma. — Narod postaje gospodarem zemlje, koju obrađuje. — Kamatnici. — Političke vijesti u „Kraljskom Dalmatinu". — Bojevi kod Brgata i Hercegnovoga. — Odjek Napoleonovih pobjeda kod Jene i Auerstädta u „Kraljskom Dalmatinu". — Novačenje u Dalmaciji. — Proslava Napoleonova rođendana i njegova krunisanja carskom krunom.

Kad napredni Francuzi po požunskom miru zaposjedoše Dalmaciju, čudom se upravo začudiše zapušetnosti zemlje od Mlečana kroz vijekove u svakom pogledu, pak stadoše odmah nastojati o preustrojenju prema novom duhu vremena, podignuću i preporodu njezinu, te na uspomenu stečenja i zaposjednuća Dalmacije izdadoše i srebrnu spomen-kolajnu. Prva austrijska uprava u Dalmaciji (1797.—1806.) bijaše kratka i prelazna, pak služeć se uz to i polovičnim mjerama, ne bijaše joj moguće pored mnogobrojnih privilegija mletačkoga doba, iz kojih su razna zla izbijala, da uredi jedinstvenost u sudstvu, niti školstva, niti puteva. Privremeno upravno vijeće, što bijaše zadržano još od austrijske uprave, bi dignuto, te koncem travnja 1806. godine bude imenovana

nova francuska vlada s Vickom Dandolom[1] na čelu. Dalmacija bijaše prema odredbi Dandolovoj, koja je imala dne 1. siječnja 1807.

Spomenica na stečenje Dalmacije 1806.
Arheološki hrv. narod. muzej u Zagrebu.[2]

[1] Vicko Dandolo rodio se 26. listopada 1758. u Mlecima. Sveučilište svrši u Padovi, te u Mlecima otvori ljekarnu, koja dođe na lijep glas zbog vrsnoće nekih lijekova, što ih Dandolo pravio. Kemiju je i prirodne nauke uopće Dandolo dobro poznavao, a na glas iziđe djelom: Osnove fizično-kemične, primijenjene na oblike tjelesa i na pojave naravi, koje od 1793. do 1802. šest puta bijaše izdano. Dandolo popravi Polijevu fiziku i prema napretku znanosti tako dotjera, da je poslije tri puta bila preštampana, a bijaše rasprodano od 1793. do 1796. osamnaest hiljada primjeraka. U to pristade Dandolo uz ideje francuske revolucije, te bijaše za to, da se mletačka aristokratska vlada zamijeni pučkom. Kad je Napoleon iza sretna ratovanja u Italiji i mira kampoformijskog (17. listopada 1797.) osnovao u gornjoj Italiji „cisalpinsku republiku", bijaše i Dandolo primljen među njene vijećnike, ali ne našavši tamo onakove ljude, koje bijaše u zanosu svom u svojoj knjizi nazvao Novi ljudi, ode na kratko vrijeme 1799. kao bjegunac u Francusku. Povrativši se na svoje imanje, što ga bješe blizu Varesa (sjev.-zap. od Milana) kupio, ostavi se politike, te se posve dade na naučno-gospodarstveni rad. Dandolo napisa mnogo šta korisna na spomenutom polju, n. pr.: O gojenju ovaca španjolskih i talijanskih; O čobanstvu; O vinarstvu; O gojenju svilenih buba; O žitima talijanskim; O gojenju kromipra i t. d. Kad požunskim mirom (1805.), kao što je spomenuto, Dalmacija pripade Napoleonu, bijaše Dandolo 28. travnja 1806. imenovan providurom Dalmacije. (Isp. Dizionario delle date dei fatti, luoghi ed uomini storici. T. II. Venezia 1844. p. 752. i 753.; Kuzmanić: Spomeni iz moga dnevnika. „N. L." 1873. br. 100 i 102.)

[2] Fotografske mi je snimke svih spomen-kolajna, koje je priredio prof. Vlad. Tkalčić, blagohotno ustupio direktor arh. hrv. nar. muzeja, sveučilišni profesor dr. Josip Brunšmid, pak mu na dobroti i ovdje lijepo zahvaljujem.

stupiti u krepost, razdijeljenja na četiri okružja: zadarsko, šibeničko, spljetsko i makarsko, od kojih se prvo dijelilo na šest kotara: Zadar, Krk, Cres, Mali Lošinj, Rab i Pag; drugo na tri kotara: Šibenik, Skradin i Knin; treće na pet kotara: Spljet, Trogir, Sinj, Nerežišće i Hvar; a četvrto na tri kotara: Makarska, Imotski i Korčula. U glavnom mjestu svakoga okružja bijaše političkoj

Vicko Dandolo, providur Dalmacije.

upravi na čelu poglavar (delegato), a u svakom kotaru potpoglavar (vice-delegato).[1] Općina bijaše u Dalmaciji dvadeset i pet, kojima upravljaše općinska uprava i vijeće

[1] Boku Kotorsku i Dubrovnik uredi Marmont, kad konačno bijaše dubrovačka republika posve ukinuta (1808.), po uzoru ostale Dalmacije. Posebnim glavnim upraviteljem bijaše tu Dominik Garagnin, pod čijom se vlašću nalazila četiri poglavara — u Cavtatu, Stonu, Lopudu i Kotoru, pak dva potpoglavara — u Hercegnovom i Budvi.

s načelnicima na čelu po gradovima, a starješinama (anziani) po seoskim općinama. Pri izboru pojedinih članova uprave i vijeća ne uzimahu se u obzir nikakove socijalne razlike niti nekadašnje povlastice, preko kojih se uopće prelazilo. U Dalmaciji bijaše zavedeno i opće (glavno) vijeće (Consilio generale) od 48 članova, koje bijaše slično saboru, ali zapravo bijaše tek savjetujuće vijeće. Članovi toga vijeća bijahu birani iz 23 područja prema broju naroda, a sastajahu se redovito svake godine jedamput u Zadru. U izvanrednim slučajevima, ako je providur htio, sastalo bi se vijeće i više puta. Za prvi put bijahu vijećnici imenovani od vlade. Vijeće se svake četvrte godine potpuno obnavljaše, jer se svake godine četvrtina vijećnika izmjenjivala tako, da bi opće vijeće sastavilo trostruki popis osoba, između kojih bi tad vlada odabrala vijećnike. Predsjednikom vijeća bijaše sam providur, a zasjedanje nije smjelo trajati preko deset dana. Vijeće to raspravljaše o porezu, nauci, trgovini, te uopće iznašaše na vidjelo potrebоće zemlje i opredjeljivaše granice između okružja, kotara i općina, ali su zaključci vijeća vrijedili dakako tek onda, ako ih je providur potvrdio.[1]

Centralna se uprava (providurstvo) dijelila na šest odsjeka a ti bijahu : poslovi unutarnji, pravosuđe, financija, javni nauk, vojnički poslovi i računovodstvo.[2] Odluke je uprave primao i na njihovo izvršivanje pazio opći tajnički ured, a opći tajnik (u ovo doba Scopoli) čuvaše sve spise, dopisivaše se s vladom (valjda talijanskom) i višim redarstvom, te uopće zamijenjivaše providura, kad ga u Zadru ne bijaše.[3] Providurijalna se uprava godine 1807., 1808. i 1809. dijelila na ove naslove ili kancelarijska odjeljenja :

---

[1] La Dalmazia al 31. decembre 1806. Zara 1909. str. 1, 55, 63, 64, 65, 66, 74 i 75 ; Erber o. c. II. p. 141, 142 i 143.

[2] P. Pisani : La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris 1893. p. 205. i 206.

[3] Prof. A. Kuzmanić : o. c. — „N. L." 1873. br. 105.

Vode i ceste Naslov I.	**Ratarstvo** Naslov II.
1. Općenite pribave. 2. Uredi. 3. Rijeke i bujice. 4. Jezera. 5. Kanali, jaruge, izvori i česme. 6. Močvare i njihova presušivanja. 7. Natapanja. 8. Ribarstvo. 9. Mostovi. 10. Mlini. 11. Poplave i naplave itd. 12. Provale i zatrpe jama i izdubaka. 13. Crpljenje (vučenje) vode. 14. Poštanski putevi. 15. Općinski putevi. 16. Gradski putevi. 17. Pristupi. 18. Bunari i zdenci.	1. Općenite pribave. 2. Društva ratarska i gospodarska. 3. Ratarski zakoni. 4. Šume i stabla. 5. Ledine i nerodne zemlje. 6. Gore i klisure itd. 7. Livade. 8. Nasadi i rasadnici. 9. Težaci. 10. Stoke. 11. Poljske nezgode. 12. Drvarenje. 13. Hotimične poljske štete. 14. Pašnjaci. 15. Prijesadnici i njihova uprava. 16. Gojidba krompira.

Živež. Naslov III.	**Umjetnosti i znanosti** Naslov IV.
1. Općenite pribave.	1. Općenite pribave.
2. Uredi.	2. Pravnički fakultet.
3. Žitija i kukuruzi.	3. Bilježništvo.
4. Govedina i mesovina.	4. Mjernici, graditelji, mjerači, vještaci.
5. Pekarstvo.	5. Računari.
6. Brašno, mekinje, tijesto.	6. Profesori znanosti i učitelji.
7. Sočivo, voće, povrće.	7. Liječništvo i vidarstvo.
8. Sala, posolja i ribe.	8. Ljekarništvo, kemija, bilinstvo.
9. Vina, likeri i ulja.	9. Risarstvo, slikarstvo, kiparstvo, rezbarstvo.
10. Gorivo.	10. Glasoviti umjetnici.
11. Od vlasti udarene cijene i porez na jestivo.	11. Zanati mehanički.
12. Prekršaji.	12. Razne umjetnosti i zanati.
13. Monopoli, preprodavaoci i sitničari.	
14. Sudaranje uteza i mjera.	

Javna dobrotvornost Naslov V.	**Javne blagajnice** Naslov VI.
1. Općenite pribave. 2. Fond javne dobrotvornosti. 3. Gradske bolnice. 4. Sirotišta. 5. Kuće za nahode. 6. Ubožišta. 7. Mirazi i milostinje. 8. Zavodi, zgrade i dobrotvorna mjesta. 9. Mirovine. 10. Nagrade, predujmovi, pripomoći. 11. Razne potpore. 12. Zalagaonice i skladišta. 13. Pristojbine.	1. Općenite pribave. 2. Uredi blagajnica uopće. 3. Središnja blagajnica. 4. Blagajnice posebne. 5. Općinske blagajnice. 6. Pokrajinske vjeresije. 7. Pokrajinski dugovi. 8. Općinske veresije. 9. Općinski dugovi. 10. Blagodatni darovi. 11. Slobodni zajmovi. 12. Nužni zajmovi. 13. Prethodni računi. 14. Završni računi. 15. Računstvo. 16. Plata činovnička. 17. Isplate na račun (acconti) i predujmovi. 18. Nagrade, naknade, darovštine. 19. Pripomoći i potpore. 20. Umirovljenja. 21. Mirovine. 22. Isplate za razne predmete. 23. Konjarina. 24. Troškovi za ured. 25. Likvidacije. 26. Bankarski žiro. 27. Računarski napuci.

Trgovina Naslov VII.	**Bogoštovlje** Naslov VIII.
1. Općenite pribave. 2. Uredi za trgovinu. 3. Tvornice i rukotvorine. 4. Utezi i mjere. 5. Sajmovi i pazari. 6. Domaći novac. 7. Inozemski novac. 8. Patvoreni, obrezani, ostrugani, obrezano-ostrugani novac. 9. Nutrnja trgovina. 10. Inozemska trgovina. 11 Uvoz. 12. Izvoz. 13. Izumi i otkrića. 14. Trgovačke spekulacije.	1. Općenite pribave. 2. Katoličko bogoštovlje. 3. Grčko-istočno bogoštovlje. 4. Biskupi i biskupije. 5. Župe. 6. Kaptoli i zborne crkve. 7. Kanonikati i pomoćništva (mansianarie). 8. Nadarbine i kapelanije. 9. Opatije i komende. 10. Samostanski redovi. 11. Crkve i bogomolje. 12. Bratovštine i udruge. 13. Patronatska prava. 14. Nadzorništva i ekonomati. 15. Mise. 16. Crkovnjaci uopće. 17. Propovijedanja. 18. Blagdani i službe Božje. 19. Crkovna dobra. 20. Crkovne desetine. 21. Dobrovoljne pripmoći za bogoštovlje. 22. Ispražnjene upravne nadarbine 23. Imenovanja i crk. nadarbine. 24. Općinski sastanci za pojedina imenovanja. 25. Privoljenja. 26. Doznake i potpore za bogoštovne predmete. 27. Prava posinovljenja kod redovnika 28. Ukinuća crkava, svetih mjesta i redova, odnosne odluke i načela. 29. Redovnici i redovnice. 30. Skrbnici crkava. 31. Dobrovoljni prinosi pokretnina i pokućstva. 32. Odobrenje troškova za bogoštovne predmete. NB. God. 1810. pod rubrikom 28. stoji : nekatoličko bogoštovlje.

Financija Naslov IX.	**Javna zemljišta i zgrade** Naslov X.
1. Općenite pribave. 2. Uredi. 3. Izravni porez. 4. Neizravni porez. 5. Poreznice. 6. Uvozna, prijevozna i izvozna carina. 7. Potrošarina. 8. Carinski cijenik. 9. Oprost od carine. 10. So i odnosni predmeti. 11. Duhan. 12. Prah, olovo, salitar. 13. Desetine. 14. Lov i ribarstvo. 15. Lutrija. 16. Carinare. 17. Spremišta. 18. Zakupi. 19. Pošta sa konjima. 20. Pošta listovna. 21. Teklići, pješaci, ulaci. 22. Uredi za prijave. 23. Pristojbine. 24. Novčani cijenici. 25. Biljeg za mjere i vage. 26. Dojave, zabrane i zapljene. 27. Izumi i trgovina. 28. Kriomčarenje uopće. 29. Isključiva prava uopće. 30. Izvanredna nametanja. 31. Travarina. 32. Dodatne carine. 33. Biljeg za trgovinu.	1. Općenite pribave. 2. Javne kuće ili koje služe za javnu uporabu. 3. Javna zemljišta. 4. Općinske kuće. 5. Vlasništva, prihodi i općinski troškovi. 6. Trgovi, prostori, površine, bedemi, prsobrani. 7. Zgrade i javne stvari. 8. Popravci i pogradnje. 9. Uresi. 10. Ugovori o prodaji, liveli, javna zemljišta dana u zakup. 11. Tečevine zemljišta za opću porabu. 12. Hipoteke. 13. Otkupi. 14. Prisvajanja. 15. Međaši pokrajine. 16. Kotarska razdioba. 17. Rudnici. 18. Rudne zemlje.

Pravda Naslov XI.	**Javna nastava** Naslov XII.
1. Općenite pribave. 2. Parnice i pravni sporovi. 3. Neriješene parnice i rasprave. 4. Prestupci i kazne. 5. Pomilovanje. 6. Oprosti kazne. 7. Tablica građanskih parnica. 8. Tablica kriminalnih parnica. 9. Tablica uznika. 10. Bjegovi uznika. 11. Troškovi za izdržavanje istih. 12. Tamničari i troškovi za uzdržavanje tamnica. 13. Pritvori (zatvori) i zatvori u negve sputanih. 14. Kuće javnih radnja. 15. Izgoni i provodna pisma. 16. Zamolna pisma za inozemstvo. 17. Ugovori sa inozemstvom za uapšenje hajduka. 18. Predaja istih inozemstvu. 19. Pitanja javnih uprava. 20. Uapšenje inozemaca. 21. Uapšenje domaćih u inozemstvu 22. Kazneni postupak. 23. Prestupci radi neistine. 24. Rastave i raspusti 25. Općinske parnice. 26. Parnice sirotinjskih imovina. 27. Osuđeni na prisiljeni rad. 28. Čuvar tamnica.	1. Općenite pribave. 2. Književna društva. 3. Knjižnice i knjige. 4. Pergamene, vjesnici, listine, rukopisi. 5. Natpisi i spomenici starina. 6. Liceji i gimnazije. 7. Početne škole. 8. Pitomišta. 9. Sjemeništa. 10. Uzgoj djevojčica. 11. Revizija štampe. 12. Revizija kazališnih komada. 13. Tiskarne i tiskanje. 14. Javni arhivi. 15. Svečanosti i javne zabave. 16. Imanje javne nastave. 17. Škole kovača i kolara. 18. Profesori znanosti, umjetnosti i jezika. 19. Profesori javne nastave. 20. Redovi i kolajne.

Zakonodavstvo Naslov XIII.	**Poglavarstva i javni činovnici** Naslov XIV.
1. Zakoni i kraljevske odluke. 2. Ministarstvene odluke. 3. Odluke i proglasi ostalih domaćih vlasti. 4. Odluke generalnog providura. 5. Odluke drugih dalmatinskih vlasti. 6. Odluke okružnih vlasti kraljevine. 7. Odluke inozemnih vlasti. 8. Proglasi uopće. 9. Proglasi i odluke prestalih pokrajinskih vlasti. 10. Propisi za redovito proglašivanje zakona. 11. Kraljevski zakonski vjesnik. 12. } Glavari i starješine (anziani) 13. } god. 1808.	1. Općenite pribave. 2. Generalni providur. 3. Uredi providurije. 4. Vladini odaslanici. 5. Pododaslanici vladini. 6. Općinska upraviteljstva. 7. Općinska vijeća. 8. Pokrajinska vijeća. 9. Prizivni sud. 10. Sud prve molbe. 11. Kraljevski odvjetnici. 12. Trgovački sud. 13. Pomirbeni suci i njihovi podređenici. 14. Zdravstvena povjerenstva. 15. Financijski činovnici. 16. Živežni činovnici. 17. Lučki činovnici. 18. Pregledači pokrajine. 19. Poglavari i razni činovnici. 20. Činovnici vojničke uprave. 21. Obrasci i spisi zakletve činovnika i biskupa. 22. Narodni zastupnici. 23. Zastupnici za inozemstvo. 24. Konsuli i konsulski opravnici u inozemstvu i inozemstva. 25. Ostale inozemne vlasti. 26. Fiškalni uredi. 27. Pomorski sindici. 28. Tražitelji službe. 29. Starješine i općinski pristavi.

Pomorstvo Naslov XV.	**Vojništvo i rat** Naslov XVI.
1. Općenite pribave. 2. Luke. 3. Zatoni, zatoci i zalivi. 4. Grebeni, rtovi itd. 5. Domaće brodovlje. 6. Inozemsko brodovlje. 7. Pomorske domaće zastave. 8. Inozemske zastave. 9. Gusarstvo i gusarski brodovi. 10. Plovidba. 11. Morski krajevi. 12. Oluje, brodolomi i pomorske nesreće. 13. Gradnje i popravci. 14. Pomorski sporovi. 15. Plijenovi. 16. Pomorske krađe. 17. Škarovi i brodograditelji. 18. Mornari. 19. Uapšenje neprijateljskih brodova. 20. Osiguravanja.	1. Općenite priabve. 2. Francuska vojska. 3. Talijanska vojska. 4. Bivši mletački časnici. 5. Oružana pokrajinska sila. 6. Novačenje. 7. Upisivanje mornara. 8. Povjerenstva za novačenje. 9. Stanovi. 10. Vojarništvo. 11. Opskrbe, plate i odijela. 12. Živež i drva. 13. Izgoni i nameti vojnički. 14. Vojničke bolnice. 15. Mornari. 16. Prenašanje i vozidbe. 17. Oružarnice. 18. Topništvo i ženij. 19. Konjaništvo. 20. Bjegunci. 21. Utvrđena mjesta, tvrđave i utvrde. 22. Spremišta. 23. Prestupci, neredi vojn. i kazne. 24. Policijske straže. 25. Straže providurijalne. 26. Opskrbe gradova i postaje. 27. Rezervna nabava živeža. 28. Mjesno zapovjedništvo i njegovi podređenici. 29. Vojničke škole. 30. Troškovi za vojničke stvari. 31. Otpušteni časnici, veterani i nemoćnici. 32. Posade, grad. straže, oruž. sila. 33. Arsenali. 34. Listovi i naknade obroka. 35. Lađe topovnjače. 36. Spremišta. 37. Narodna straža.

Policija Naslov XVII.	**Pučanstvo** Naslov XVIII.
1. Općenite pribave. 2. Uredi. 3. Tuđinci, putnici, iseljenici, uskoci. 4. Uhode i tajni troškovi. 5. Bunitelji, hajduci, bjegunci i zločinci. 6. Besposlice, blebetaši, prosjaci i skitalice. 7. Bludnice i podvodnici. 8. Raspušteni sinovi. 9. Javne skupštine. 10. Tajne skupštine. 11. Svađe, buke, ustanci, bune. 12. Prenos oružja. 13. Redarstvo za kazalište. 14. Krabulje. 15. Igre. 16. Svečanosti i javne zabave. 17. Redarstvo za ulice. 18. Noćna rasvjeta. 19. Krčme, gostionice, kafane, dućani jestiva. 20. Putni listovi. 21. Pisma za obitavanje i sigurnost. 22. Potražbe, dojave i osvade. 23. Uapšenja. 24. Nagrade odajnicima i uapšenicima. 25. Neprijatelji države i sumnjive osobe. 26. Napadaji, plijenovi, globljenja pljačkanja. 27. Ćudorednost i opća pristojnost. 28. Prosta pješadija i krajiški vojnici. 29. Nameti, štete, uvrede i njihove zadovoljštine. 30. Politički odnošaji. 31. Zločinci pod nadzorom. 32. Redarstvo svećenstva.	1. Općenite pribave. 2. Staleži pučanstva. 3. Građanska prava. 4. Rođenja. 5. Vjenčanja. 6. Mrtvi. 7. Otsutni iz Dalmacije. 8. Iseljivanja. 9. Ponarođivanje inozemaca. 10. Pripojenje pokrajina. 11. Otcijepljivanja.

Zdravstvo Naslov XIX.	**Razni i izvanredni predmeti** Naslov XX.
1. Općenite pribave. 2. Uredi. 3. Čistoća zraka. 4. Pošasne bolesti. 5. Marvinske pošasti. 6. Zdravstvena crta i korduni. 7. Stočišta (Cloache). 8. Grobišta. 9. Lazareti. 10. Izložena djeca (nahodi). 11. Slaboumni i luđaci zapušteni. 12. Utopljeni i udavljeni. 13. Bjesni psi i divlje zvijeri. 14. Trošne zgrade. 15. Požari. 16. Zdravstvo jestiva. 17. Cijepljenje boginja. 18. Zdravstveni pomorski ured. 19. Zdravstveni prekršaji. 20. Kontumacija.	1. Statistički pregledi. 2. Razne vijesti. 3. Uredovni spisi. 4. Najmovine broda i prijenosi. 5. Navičajnici(ceremoniali)udvornosti. 6. Bogoštovne izvanredne službe. 7. Svaštice.*

* Isp. Rukopisni svezak talijanski pisan, a napose umotan bez posebnoga broja, koji se nalazi u namjesništvenom arhivu u Zadru, u odjelu francuskog doba.

Sudstvo se u Dalmaciji sastojaše od pomirbenih sudova, sudova prve molbe i prizivnoga suda (La Corte d' Appello). Prizivni sud, sastojeći se od osam sudaca, bijaše u Zadru, a sud prve molbe (sudbeni stol) za građanske i kaznene parnice bijaše u Zadru i Spljetu[1], poslije i u Dubrovniku svaki također od osam sudaca sastavljen. Pomirbeni se sudovi nalažahu u Zadru, Obrovcu, Krku, Cresu, Malom Lošinju, Rabu, Pagu, Skradinu, Šibeniku, Kninu, Spljetu, Trogiru, Omišu, Makarskoj, Opuzenu, Sinju, Imotskom, Nerežišću, Hvaru, Visu i Korčuli. Od njih se prizivalo na sudbene stolove, a od ovih na prizivni sud u Zadru, dok sud zadnje molbe za građanske i kaznene parnice kao vrhovno prizivno i ukidno sudište bijaše u Milanu.[2]

Za francuske uprave bijaše zavedena i jednakost u plaćanju poreza u Dalmaciji, stoga i stoji u „Kraljskom Dalmatinu": „S mladim litom (naime 1808.) počela je (nova) uredba carinska u Dalmaci(ji), (sistem) lak, jednak, blagodarni i takov za stvoriti na misto dvadeset mali(h) država dalmatinski(h) .., koje su imale na baška svoje zakone i privilegia ... jednu provinciju samu".[3] Prema zahtjevima bi se francuske vlade u Milanu imala bila Dalmacija sama uzdržavati svojim dohocima, ali to bijaše nemoguće, jer je zemlja dotad bila odveć isisana, a k tome smetahu mnogo i nemiri u zemlji, pak se je i Dandolo bojao, da bi teški porezi Dalmaciju posve uništili. Prihodi zemlje bijahu: desetina od priroda ; travarina, što se plaćala za pašu blaga ; dohodak od solana, te carina od trgovine. Dandalo je uz to umio iz Milana ishoditi oveće, svote (n. pr. 1806. god. milijun i po franaka) u korist zemlje, pak je i sam jedne godine oko 10.000 franaka u korist zemlje žrtvovao.[4] S vojničkog gledišta bijaše Dalmacija carskim dekretom od 24. ožujka 1806. uređena kao jedna divizija. Ova se dijelila u tri poddivizije: zadarsku s Cresom i Šibenikom, te spljetsku s Makarskom, pak kotorsku s Budvom i Ercegnovim, i to kad Boka dođe u francuske ruke. Glavnim vojničkim za-

---

[1] Kratko vrijeme također i u Šibeniku.

[2] La Dalmazia al 31. decembre 1806. Zara 1909. p. 29., 30. i 53.

[3] Kr. Dal. 1808. br. 6. str. 43.

[4] Isp. Kr. Dal. 1806. br. 9. str. 67. i 68.; 1807. br. 38. str. 300. i 301.; 1808. br. 6. str. 43. i 44.; br. 43. str. 305.—348.; T. Erber. o. c. II. p. 139.

povjednikom bijaše dne 14. lipnja 1806. imenovan Marmont[1], koji stiže u Zadar 21. srpnja. Uz glavnog zapovjednika u Zadru bijaše i divizioner, a k tome i uprava topništva te uprava ženijskih četa. U Dalmaciji bijahu četiri regimente, kojima bijaše dodijeljen i jedan regimenat lakih četa, te četiri kumpanije topničke i dvije kumpanije ženijskih četa, pak tri eskadrone konjaničke, od kojih su dvije naskoro radi poteškoće opskrbljivanja i nezgodna tla za konjaništvo otišle u Italiju.[2]

Za uzdržavanje reda i izvršivanje zakona bijaše u Dalmaciji ustanovljena i pokrajinska vojska. Snagu te vojske sačinjavahu svi stanovnici sposobni za oružje od 18. do 60. godine, a samo u velikim općim potrebama mogahu svi biti pozvani u službu. Za stalnu se svagdašnju službu uzimali od stanovnika na kopnu odabrani zborovi t. zv. serežani ili panduri, a na otocima se opet uzimali stražari za otoke. Ta je vojska brojila 1780 pandura na kopnu, a 466 stražara na otocima. Vojska pokrajinska bijaše razdijeljena na šest okružja, a svakim zapovijedaše pukovnik s pobočnikom prvoga razreda (Aiutante di prima, classe). Okružja bijahu podijeljena na trideset i dva odjelka, i to dvadeset i tri na kopnu, jedan na zadarskim otocima, četiri na istočnim otocima, a četiri na otocima zapadnim. Svakim odjelkom, izuzevši onaj na zadarskim otocima, kojim odijeljeno upravljaše pukovnik, zapovijedaše glavar odjelka s pobočnikom drugoga razreda (Aiutante di seconda classe). Panduri i serežani mogahu postići čast stražmeštra; ovi pak čast harambaše, a harambaše i kadeti čast pobočnika drugoga razreda. Pobočnici drugoga razreda postizavahu čast pobočnika prvoga razreda, a ovi čast glavara odjelka, pak dopirahu i do pukovničke časti. Sve časnike i potčasnike pokrajinske vojske imenovaše providur, obziruć se pri tom na obitelji, kojih su članovi kao pukovnici, serdari i harambaše služili odvažno pod minulom mletačkom vladom, te na osobe, koje se tada nalažahu u javnoj službi.[3]

---

[1] Prije Marmonta bijaše privremenim glavnim zapovjednikom general Molitor, kome je bio Napoleon povjerio zaposjednuće Dalmacije, te je prije dolaska Dandolova u svojim rukama imao i civilnu upravu.

[2] P. Pisani: La Dalmatie de 1797 à 1815. Paris 1893. p. 154. i 199.

[3] La Dalmazia al 31. decembre 1806. Zara 1909. p. 86.—89.

Znatnu su ulogu za francuskog vladanja na selima vršili t. zv. „kapetani starješine" kao glavari općine, koji su imali i svoga zamjenika, da mjesto njih obavlja posle u slučaju, kad bi oni bili bolesni ili odsutni. Njihovo starješinstvo trajaše tri godine, a mogli su biti i ponovno birani. Obučeni bijahu u narodno odijelo, a uz to su nosili znakove stražmeštra. Dok su obnašali čast, ne bijahu podložni niti jednoj drugoj službi, a imali su slušati naloge poglavara dotičnoga kraja. Pomoćnici im bijahu čauši, koje su kapetani starješine sami imenovali. Trebalo im je nastojati, da svi općinari po redu ispune službu čauša, koja trajaše godinu dana. Kapetani starješine bijahu glavari svih zborova seljačkih, koji bi se u općini poradi posala i koristi općine sastali. Oni zapovijedahu i upravljahu rondama (stražama), koje iđahu i dan i noć uokolo po mjestima, gdje bi bila kakova pogibao, da zapriječe, da se ne dogode lupeštine, paleži, ubojstva, uzbune itd. Poglavara su trebali da obavijeste o svim putevima, mostovima, bunarima, blatima i svemu, što bi bilo potreba načiniti, obnoviti ili preurediti. Imađahu paziti, da se pravedno razdijele rabote, da nitko ne bude odveć preopterećen ili pak protuzakonito izbavljen. Pomnjivo im bijaše bdjeti, da se ne prodaju nezdrava jela i cijene da ne budu pretjerane; u slučaju da se pojave ospice ili druga koja pogibeljna bolest, trebali su da zabrane općenje dotične obitelji s drugim obiteljima u selu. Osobito su imali zajedno sa župnikom paziti, da bude točno obavljeno cijepljenje boginja u selu. Župniku su imali na svršetku svake godine pomoći pri popisu puka i jedan ispis od toga poslati poglavaru, te pri upisu u matice rođenja, ženidbe i smrti. Ako li bi vojnici prispjeli u općine bilo na stan ili da se zadrže u selu samo na prolasku, kapetani starješine trebali bi da im se pobrinu za stan, te kad ne bi bilo kraljevskih i općinskih zgrada, da ih razmjeste po privatnim kućama.[1]

Napoleon je imao u Mlečanina Dandola,[2] kako se raza-

[1] Isp. „Uvižbanja za kapetane starešine". Ova je knjižica štampana u obliku obične osmine napose hrvatskim, a napose talijanskim jezikom. Opseže 15 stranica, a potpisan je na koncu Dandolo. Poglavari trebahu da je pomnjivo istumače starješinama svoje krajine. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe br. 770.

[2] Dandolo doduše bijaše uman i učen čovjek, ali dosta i uobražen i tašt, što se najbolje vidi iz nekih njegovih pisama na talijanskog potkralja Eug. Beauharnaisa, pa i na samog Napoleona. Tako n. pr.

bire iz pisama, što ih je pisao talijanskom potkralju Eugenu Beauharnais-u, koji se u Dandola ne pouzdavaše i opiraše njegovu imenovanju providurom Dalmacije, osobito pouzdanje. Tako n. pr. u pismu, što ga je Napoleon 3. lipnja 1806. pisao Eugenu, veli: „Mislim, da je Dandolo već otišao na svoje mjesto, držim mnogo do njegove odlučnosti, radinosti i poštenja, da Dalmatince skloni, da zavole novi red, da preuredi onu pokrajinu i da se okoristi narodom."[1] Zgodne su k tome i karakteristične riječi, što ih sam Dandolo, koji dne 3. srpnja 1806. prispje u Zadar, u proglasu na narod o sebi reče: „Virujte mi tolikojer, da naš „Kragl" (kralj) mogao je za vas odabrati jednoga čovika od mene mudriega i naučniega, dali ne veće od mene puna želje, i misli za vas učinit čestite".[2] Nova dakle francuska vlada pokrenu u Zadru Dandolovim upravo nastojanjem i prve hrvatske novine: Kraglski Dalmatin[3] (Il Regio Dalmata), što se jasno razabire iz

došavši u Zadar u jednom pismu na spomenute ističe: „Da se poduzme ovo (naime: silni posao, da bi se uspostavilo u Dalmaciji ono, što se kroz stoljeća propustilo) potrebna je ona fizička snaga i onaj razum, kojim je mene narav obdarila". Devetog dana po svom dolasku upravlja također list na talijanskog potkralja, u kome piše: „Danas je deveti dan moga boravka u Zadru. Vaša će Visost imati truda, da si predstavi, kako jedan čovjek može u tako kratko vrijeme da tako mnogo učini; ja radim dvadeset sati na dan i razvijam djelatnost, koja u svakom pogledu korisno djeluje." Istoga se dana još u većoj mjeri hvali u pismu na Napoleona pišući: „Općenito je oduševljenje; narod posmatra mene kao poslanika nebeskoga, koji je pozvan da u djelo privede više dobrohotne namjere." (Isp. Pisani: o. c. p. 198.; Fr. Kirchmayer: La caduta della republica aristocratica Ragusa. Zara 1900. p. 58.).

[1] T. Erber: o. c. II. Zara 1888. p. 25. i 26.

[2] Kr. Dal. 1806. br. 1. s. 4.

[3] Prve novine, što uopće ugledaše svijetlo na hrvatskom teritoriju, bijahu pisane jezikom njemačkim, a naslov im bijaše: „Kroatischer Korrespondent". Izlazile su u Zagrebu u formatu obične osmine dva puta nedjeljno (srijedom i subotom) potkraj vlade Josipa II., te su upravo i zastupale njegove ideje. Na prvom se mjestu u svim pojedinim brojevima osim prvoga nalaze dvorske vijesti pod naslovom Beč, a onda t. zv. lokalne pod naslovom Zagreb, pak dopisi i vijesti iz drugih krajeva. Pored vijesti o vladarevoj bolesti ponajviše ih se bavi onodobnim ratnim događajima. Sve dakako u njima odiše duhom vlade, te „bansku ekscelenciju i c. komisara" grofa Balašu gdjegod se može hvale. Prvi broj tih njemačkih novina izide 3. lipnja 1789., a 29. prosinca iste godine po svoj prilici zadnji. — Isp. dr. V. Deželić:

onoga mjesta, gdje se o Dandolu kaže, da „Pripravlja i naređiva način, s koime se ima ispisati jedan list prozvan Kraljski Dalmatin, neka redovito bude izaći na svitlost toliko latinskim (naime: talijanskim) koliko hrvatskim jezikom."[1]

„Kraljski Dalmatin"[2] izlazio je na osam stranica, od kojih je svaka razdijeljena na dva stupca, u desnom s hrvatskim a u lijevom s talijanskim tekstom[3] — od 12. srpnja 1806. godine „svaku subotu pervo podne iz Utistaonicze Antona Luigia Battare u Zadru" sve do 25. srpnja 1807. (br. 30). Od 31. srpnja 1807. (br. 31.) počinje „Kraljski Dalmatin" izlaziti svakoga petka i to redovito do 25. kolovoza 1809. (br. 34.). Slijedeći brojevi ne izlaze upravo redovito, tako 35. broj iziđe 4. rujna, a daljni: 21., te 22. rujna, za tim 3. i 17. studenoga, pa 8. prosinca 1809. godine. Početkom godine 1810. izlazile su novine također u raznim razmacima. Prvi je broj izišao 9. siječnja, a ostali 28. siječnja, 13. veljače, 8. i 24. ožujka, a šesti i ujedno zadnji broj iziđe 1. travnja 1810. na deset stranica. Prema tomu su prve hrvatske novine izlazile tri godine, osam mjeseci i 19 dana.

„Kraljski Dalmatin" stajao je „libara 12 mletački na godinu", a moglo se pretplatiti na tri, četiri i šest mjeseci; svaki je broj napose stajao pet mletačkih soldina. Format lista bijaše kvart i to 1806., 1807. i 1809. god. podjednak 26 × 20 cm., dok godište 1808. imađaše nešto veći format 28 × 21 cm.; broievi pak 1810. godine izlažahu u omanjem formatu 21 × 16 cm. Nigdje se u listu ne spominje, tko je bio urednikom „Kraljskog Dalmatina". Međutim sad možemo reći, da ga je ponajprije, izuzevši prevađanje dvaju triju prvih brojeva, kratko vrijeme uređivao, odnosno za nj s talijanskog na hrvatski, a kadšto valjda je obratno

---

Iz njemačkoga Zagreba. Zagreb 1901. str. 7., 8. i 9.; Lavoslav Schick: Die älteste Zeitung Kroatiens. Agramer Tagblatt 1904. Nr. 294. str. 11. i 12.; Jugoslavenska štampa — referati i bibliografija. Beograd 1011. str. 152., 153. i 154.

[1] Kr. Dal. 1806. br. 4. s. 26.

[2] „Kraljski Dalmatin" nosi naslov: „Il Regio Dalmata — Kraglsk: Dalmatin" od 12. srp. 1806 (br. 1.) sve do 22. siječnja 1808. (br. 4.), a od 29. siječnja (br. 5.) do prestanka nosi samo naslov: „Il Regio Dalmata".

[3] Opažam, da su neki brojevi na pr. 24., 34. (koji ima samo 4 stranice), 36., 37. i 38. god. 1809., te 5. broj 1810. godine štampani samo talijanskim jezikom.

prevađao franjevac Paško Jukić, a zatim dominikanac Dominik Budrović.

Dandolo bijaše u prvi mah u velikoj neprilici, da dobavi k listu čovjeka, koji dobro poznaje hrvatski i talijanski jezik. Za prva je dva tri broja „Kraljskog Dalmatina" prevađao upravitelj „ilirskog sjemeništa" u Zadru, kome Dandolo u pismu od 27. srp. 1806. osobito zahvaljuje, što prevađa „nedjeljni politički list Kraljski Dalmatin", jer da će tako uzdići svoje zasluge prema domovini i prema svojim građanima, pak i najbolje steći pravo na njihovo priznanje. Ujedno mu javlja, da će, budući da zna, da je njegov položaj namijenjen drugim duhovnim poslima kao i onima javne službe, potražiti za list drugoga sposobna čovjeka.[1] Dandolo se zaista već sutradan obrati pismom na fra Andriju Dorotića, tada provincijala franjevaca, da mu između svojih vjernika izabere takovu osobu, koja svestrano poznaje oba jezika. Lijepim i karakterističnim riječima završuje Dandolo svoj list: „Budući da se ova odredba (da se naime izdaje Kraljski Dalmatin) bavi tim, da unapređuje na svaki način javnu nastavu, rabeći sve više i štujući sve više dragocjeni i štovanja vrijedni materinski jezik (ove) pokrajine, i da služi vladarskim odlukama, koje u svemu imadu pred očima što veću dobrobit ove zemlje, to ne dvojim, da se vi ne ćete svojski i marljivo odazvati ovom mom pozivu."[2] Dne 29. srpnja (1806.) pisa Dandolo i Dominiku Budroviću moleći ga, ne bi li se i on kao osoba, „koja uz mnoge druge vrline ima i tu, da poznaje obadva jezika". zauzeo za stvar, da prevađa za neko vrijeme.[3] Budrović odgovori kratkim dopisom od 3. kolov. 1806., upravljenim na glavara javne nastave Benincasu, da se poradi tuž-

[1] Isp. Dandolov list od 27. srp. 1806. bez posebnoga broja u · Atti del capo dell' istruzione publica e compilatore del foglio Il Regio Dalmata signor Benincasa. Filza II., — u namjesništvenom arhivu u Zadru. Prema ovome bi natpisu, koji je napisao neki od arhivara na hrptu svezaka, u kojima se nalaze spisi, što se odnose na „Kraljski Dalmatin", imao biti Benincasa i urednikom „Kraljskog Dalmatina", ali za to nema nikakove potvrde.

[2] Isp. Dandolov list od 28. srp. 1806. Dorotiću — u: Atti del capo dell' istruzione publica.. Benincasa.. Filza II., u namjesništvenom arhivu u Zadru.

[3] Isp. Dandolov spomenuti list Budroviću u: Atti del capo dell' istruzione publica.. Benincasa.. Filza II., u namjesništvenom arhivu u Zadru.

nog svog sadašnjeg položaja ne može želji Dandolovoj odazvati.[1]

Dorotić pak javi Dandolu, da je za prijevod novoga političkog lista odabrao „mn. pošt. učitelja u počitku oca Paška Jukića, redovnika poštena i skroz vridna". Jukić je za svoj posao dobivao trideset forinti na mjesec, a stanovao je u samostanu sv. Frane u Zadru, gdje je već dne 7. listopada 1806. u starosti od 58 godina umro. Rodom bijaše iz Živogošća. Obnašao je za života čast učitelja bogoslovlja, pak bijaše i vrlo dobar propovjednik, a pjevao je i duhovne pjesme.[2]

Odmah po smrti Jukićevoj upravi dne 8. listopada fra Dominik Budrović na Dandola molbu, u kojoj ističe, da je, čim se je za službu oltara odlučio, držao svojom strogom dužnošću dati se jedino na ozbiljne bogoslovne nauke, pak da mu njegovo nastojanje oko tih nauka i starješine priznadoše odredivši ga, da u tim naukama poučava mlade redovnike. Nu budući da su se sada promijenile okolnosti njegova stanja, te se daleko nalazi od prigode i da se vježba i drugima da pomaže, toga radi stavlja Dandolu na raspolaganje svoje sile — ma kakve one bile, da ih upotrijebi pri raširivanju javne nastave, pak ako ima u kojoj od gimnazija, što se otvaraju, prazno još koje mjesto dogmatike, moli, da ne odbije njegovo sudjelovanje u crkvi Božjoj i nastojanje za domovinu. U slučaju, kad bi morao dugo još čekati na to mjesto, da je spreman preuzeti službu, „koju je obavljao zaslužni pokojni o. Paško Jukić". Za redovničkih svojih odmora da se je nastojao upoznati sa materinskim svojim jezikom (della mia lingua nativa), te da je u tomu pogledu(t. j. prevađanjem na hrvatski) i Benincasi već nešto pomogao, a nada se, da će se bar iz daleka moći približiti i visokim ciljevima Dandolovim, jer da mu je za to jamcem ono znanje, što ga je morao steći o narodnoj duši, eda uzmogne uspješno propovijedati

[1] Isp. Budrovićev navedeni dopis — u: Atti del capo dell' istruzione publica.. Benincasa.. Filza II., u namjesništvenom arhivu u Zadru.

[2] Prof. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." g. 1874. br. 3. i 16.; Š. Ljubić: Ogledalo II. str. 424. i 473.; O. St. Zlatović: Franovci. Zagreb, 1888. s. 355, 357. i 358. — Zlatović na str. 357. navodi prema nekrologu Jukićevu, da je Jukić 7. stud. umro, ali budući da Budrović u svojoj molbi od 8. listopada 1806. govori već o pokojnom Jukiću, jasno je, da ga tada već nije bilo na životu.

riječ Božju. Dandolo sam na molbi Budrovićevoj napisa rješenje svojom rukom, da se molitelju povjeri mjesto Jukićevo.[1]

Budrović se rodio 1765. godine u Staromgradu na otoku Hvaru, a krsno mu ime bijaše Nikola. Stupivši u red dominikanaca u hvarskom manastiru uze ime Dominik,[2] a za francuskoga se vladanja zapopi, pak bijaše isprva i katehetom na zadarskoj gimnaziji, poslije pak profesorom prava u zadarskom tada narodnom sjemeništu. Za svoj posao kod „Kraljskog Dalmatina" dobivaše mjesečno 40 forinti. Glasovit bijaše kao pravnik, bogoslovac i propovjednik. Sakupljao je i hrvatske narodne pjesme, te sudjelovao i pri osnivanju pravopisa za narodna izdavanja (1820.). Otac ga slavenske filologije Josip Dobrovsky uvelike cijenio, a sam Šibenčanin N. Tommaseo o njemu napisa, da je bio „bello e colto ingegnio".[3] Kad je po padu Napoleonovu Austrija zaposjela Dalmaciju, pade Budrović u nemilost, izgubi profesorsku službu, te se povrati u Starigrad, gdje na osami podiže malu kućicu i uredi lijep perivoj. Tu je u mirnim naucima, imajući krasnu knjižnicu, provađao ponajviše ostatak svoga dosta dugog života. Umrije u Starigradu dne 26. rujna 1847. godine.

[1] Isp. molbu Budrovićevu od 8. list. 1806. u: Atti del capo dell' istruzione publica. Beneincasa. Filza II., — u namjesništvenom arhivu u Zadru.

[2] Budrovića obično po krsnom imenu nazivlju i pišu: Nikola, ali on se je, koliko god sam njegovih potpisa vidio, potpisivao Dominik.

[3] Š. Ljubić: Ogledalo. — Knjiga II. Rijeka 1869. s. 477.; Tommaseova se rukopisna bilješka o Budroviću nalazi u knjizi, što je čuva gosp. Mirko Breyer: „Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia compilato dall' ab: Simeone Gliubich di citta Vecchia. Wiena 1856. Na str. 152., gdje piše, kad je počeo i prestao izlaziti „Kraljski Dalmatin", Tommaseo crnilom sa strane napisa: „compilato dall' abate Budrovich, bello e colto ingegno. Negli ultimi anni di vita scelse a sua dimora Venezia, dov' io lo conobbi vecchio di circa ottant. anni. Morì nel 1849." To je i zavelo Breyera, da je oglašujući „Kraljski Dalmatin" u „Katalogu XIV." za Budrovića rekao, da je „umro u visokoj starosti g. 1849. u Mlecima". Ja sam se stoga, jer mi se i prema vijestima, što sam ih drugdje našao o Budroviću, činilo to nevjerojatnim, da točno ustanovim godinu i dan smrti Budrovićeve kao i mjesto gdje je umro, pismom obratio na preč. g. o. Jerka Vlahovića, priora dominikanaca u Staromgradu. On mi je pismom od 5. X. 1911. glede toga javio, kako i u tekstu utvrđujem, pak mu na usluzi i ovdje lijepo zahvaljujem. Tommaseova bilješka, držim, da ima biti toliko ispravna, koliko je moguće, da se je Budrović koji put i u Mlecima zadržavao.

Knjižnica mu i rukopisi bjehu nažalost razgrabljeni, a kuća oko 1883. postade vlasništvom kapetana Ivana Buića.[1]

Kukuljević u svojoj „Bibliografiji" (Zagreb 1860. str. 75.) spominje kao urednike „Kraljskog Dalmatina" Budrovića i Sandrića, jer da je tako od tiskara Battare u Zadru čuo, pak se dosad po Kukuljeviću obično tako i uzimalo. Nikola Sandri (Nicolò Sandri) odvjetnik[2], a rodom Zadranin, bijaše zapravo još za prve austrijske vlade u Dalmaciji, pa i za francuske tumačem i prevoditeljem na talijanski s jezika hrvatskoga, kojim često dolažahu pisana pisma od mnogih župnika iz Dalmacije, pogotovo iz Poljica, te pisma iz Bosne i Like. Za tu je službu dobivao mjesečno 40 forinti.[3] Možemo dapače točno ustanoviti, koje je sve službe Sandri za izlaska „Kraljskog Dalmatina" obavljao, budući da sam od njega u zadarskom namjestništvenom arhivu našao jednu molbu, upravljenu 10. siječnja 1810. na providura Dandola, u kojoj moli, da mu se dade potvrda za sve službe, koje je za francuske vlade obavljao, a u molbi ih do spomenutog doba redom navodi. Prema toj molbi kao i prema riješenju njezinu Sandri je od dana dolaska Dandolova (1806. god.) u Dalmaciju pa za čitave njegove uprave bio tumačem jezika hrvatskoga (Nicolò Sandri sosteneva l' incarico d' interprete Illirico, che durante il reggime Proveditoriale). Uz to je od 1. siječnja 1807. služio kao starješina u općinskoj službi, da olakša trud načelniku, obnašajući od 1. svibnja 1807. pa sve do konca ožujka 1808. i službu poslanika pri vojarni, gdje se imao brinuti za razne potrepštine i radnje, a od 20. listopada 1807. bijaše također dodijeljen kao pomoćni sudac pomirbenom sudu u Zadru, koju je službu više puta i sam vršio u odsutnosti pravoga pomirbenog suca. Za sve mu to bijaše također iskazano i priznanje radi točnosti, sposobnosti i osobitog mara.[4] O „Kraljskom Dalmatinu" dakle u spomenutoj njegovoj molbi niti u riješenju njezinu,

[1] Isp.: „Narodni List" god. 1884. br. 2.; Š. Ljubić: Ogledalo. II. Rijeka 1869. s. 477.; P. Kunčić: Prigodom otvora nove školske zgrade u Staromgradu 20. travnja 1908., Zadar 1908.; str. 27.

[2] U „Kraljskom Dalmatinu" 1806. na str. 82., gdje se navode odvjetnici u Zadru, stoji kao odvjetnik i Nikola Sandri, tal. Nicolò Sandri avvocato.

[3] Prof. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." 1874. br. 16.

[4] Namjesništveni arhiv u Zadru — spisi tajni francuskoga doba br. 62. fasc. XX.

kao niti o kakvoj njegovoj suradnji pri tom listu nema uopće ni spomena, što zaista, držim, ne bi bilo podnipošto izostalo, kad bi Sandri bio pri tom ma kakvu ulogu igrao.

Svaki je broj „Kraljskog Dalmatina" od početka do prestanka nosio na čelu 538. i 539. stih iz trećeg pjevanja Vergilove Eneide kao motto : Dii maris et terrae, tempestatumque potentes — Ferte viam vento facilem et spirate secundi. Stihovi su ti vrlo zgodno odabrani. Kad je naime sa daleke pučine morske Eneina družba s lađa opazila tamne italske brežuljke i zemlju, te prvi povikao Ahat : „Italska zemlja!", tad Anhiz, otac Enein, vinom napuni vrč i zavapi, da bi im bogovi, gospodari mora, zemlje i oluja vjetrom olakšali put i duvali povoljno, da što prije naime do žuđene mogu prispjeti mete.

„Kraljski Dalmatin" bijaše službeni list, koji, kako u prvom i drugom broju stoji : „Poradi stvari od vladanja[1], koje se daju na svitlost . . . služiće", a u trećem se broju kaže : „Poradi činjenja i nauka očiti kraljestva i države dalmatinske ovi list služit će za upravu." Uzrok se listu pobliže također obrazlaže. Tako se već u prvom broju ističe, da u Zadru i po svoj Dalmaciji nigda dosada nije bilo niti jednoga lista razrednoga „oliti foglio periodico", koji da je korisna zabava u svakome gradu, a osobito u glavnomu, kojega je toliko prostrana država. Stoga da počinje izlaziti „Kraljski Dalmatin" i to tako, da će „talijansko skazanje" biti preneseno u slavni „Arvazki jezik", i to ne samo za one, koji drugoga jezika ne znadu, nego i za one, koji vole služit se „svoim materinim govorenjem, nego talianskim."[2]

Obzirom na smjer i sadržaj lista primjećuje se, da će u tim novinama izlaziti stvari i novosti, što se tiču Dalmacije, a tako da će i naš narod vidjeti dobre odluke vladanja i plodove, koje će uživati. K tome da će prema prostoru lista donositi političke novosti kraljevstva talijanskoga i drugih krajeva, a i gdjekoje poglavlje od „knižnomudrija".[3] Mnogobrojne tu bijahu i službene vijesti i dosta razni proglasi. Uz to se imalo nastojati, da čitaoci u „Kraljskom Dalmatinu" nađu ono, što može uvijek sve to više uzmnožiti njihovu ljubav prema otadžbini, njihovu želju za op-

[1] Zališna velika slova ne će biti štampana.

[2] Kr. Dal. (kratica, što je za „Kraljski Dalmatin" u citatima rabim) 1806. br. 1. str. 2.

[3] Kr. Dal. 1806. br. 1. p. 2.

ćenim dobrom i način kako da to postignu, njihovo nastojanje oko radinosti i svega naroda i svakoga čeljadeta, napokon njihovu ljubav prema vladi (l' amore al Governo), koja da ih nukuje, uči i čini od svoje strane, koliko joj je god moguće.[1]

Dandolo je uvelike želio, da „Kraljski Dalmatin" bude po Dalmaciji što više raširen, kako se to jasno razabire iz pisma, što ga je Stella, tajnik unutarnjeg dopisivanja, koji se i oko otpreme i raspačavanja lista brinuo, upravio dne 12. rujna 1806. na odjelnog predstojnika javne nastave Benincasu. Iz tog pisma doznajemo, da se prvih osam brojeva „Kraljskog Dalmatina" štampalo u 500 istisaka, a deveti već broj bijaše štampan u 600 primjeraka. Obzirom na Dandolovu želju, da se list što više raširi, u spomenutom se pismu predlaže, da bi „Kraljski Dalmatin" trebalo štampati barem u 1000 primjeraka, pak se ujedno k pismu priklapa i rukopisna razdioba „Kraljskog Dalmatina". Prema toj bi se razdiobi oblastima u Zadru slalo 50 primjeraka, a po selima u zadarskom okolišu 138; oblastima u Skradinu 20 primjeraka, po selima 32; u Šibenik bi se imalo slati 40 primjeraka, po selima 31; u Trogir 40, po selima 43; u Spljet 50, po selima 22; u Poljica 24; u Omiš 24; u Makarsku i Vrgorac 40; u mjesta oko Neretve 30; u Imotski 40; u Knin i okoliš 90; u Sinj i okoliš 80; na Korčulu 20, na Hvar i Vis 40, na Brač 40, Pag 20, Rab 20, Krk 30, Cres i Osor 50; u oba Lošinja 40, a u Italiju se imalo odašiljati 100 primjeraka. Usve bi se po Dalmaciji razašiljalo 1054 istiska, a cijela je naklada „Kraljskog Dalmatina" imala iznositi 1154 primjerka.[2]

Odmah se u uvodnom članku prvoga broja u „Kraljskom Dalmatinu" apostrofira prvašnje stanje i uprava u Dalmaciji riječima: „Evo priđe napokon ono vrime, u kom započimlje Dalmacia zauzimati drugo priobličje, i uskrsnivati na nova dobra svoga stanja! Ova država za toliko, i toliko vikova na glasu, i proslavljenju, koju tugu, kolike nevolje nije igda trpila! Priduge i prižestoke brez mire rate, brez broja poplavita usilna naskočenja inostranski naroda, neizrečena razrušenja, brezredna razdilenja, vladanja brez ijedna ganutja, i milosrđa . . . ova, i druga neizbrojena rinula su ovu državu plodnu i obratili u jedno

[1] Kr. Dal. 1807. br. 5. s. 33.

[2] Isp. Atti del capo dell' istruzione publica.. Benincasa.. Filza II. — u namjesništvenom arhivu u Zadru.

misto od zapuštenja, i tamnosti, misto koje prolazeće ganjiva na plač, i milosrđe." Za Napoleona se, koga se nazivlje Velikim, kaže, „da čini sveđer da se mir izistini, i općienski slobod naroda", pak i ako se nalazi u „teškim zabavam", da ustanovi „itroupravni" način u Evropi, to ipak da ne gubi s pameti osobiti položaj i mjesta „ovoga kraljestva", te da mu veoma stoji na srcu „ovi vridni i plemeniti, premda dosada malo sritni narod od Dalmacie". Napoleon da žudi izbaviti Dalmaciju od nevolja, koje je rascviljuju i da joj pruža blagodarnu desnicu.[1]

Vrlo zgodno crta prvašnje stanje i mletačku upravu u Dalmaciji, ističući također opreku između francuske i mletačke vlade, pak i svoje odluke i namjere novo-imenovani providur Vicko Dandolo, koji u svom programu upravljenom 10. srpnja 1806. narodu uz ostalo reče: „Evo me daklem meju vami, o hrabreni, i virni narode dalmatinski. Bog mi e svidok, da su čiste, i poštene moje misli; da ne navidim osobitu moju korist, da sam pripravan stanovito nastojati za više vaše dobro, i da ufam srčeno, da će se brzo ispuniti vaše srićno priporođenje.

Ja od vas ne želim drugo, nego da se uzdate u mene, i da ljubeznivo slidite moje pomlje.

Ja znadem i odveć dobro žalosne i stare vaše nesriće: ali utišite se: ove su jurve dospile. Ne će vas više suditi ljudi opaki, i nenaučni. Ne će više proiti toliko godina brez da budu osuđene vaše pravde, i ne svršeni vaši procesi; radi kojega uzroka dosad ste trpili tolike škode i jade. Vladanje bit će i vridno i brzo za opravit vaše posle . . . Ovo vladanje upravljeno od poštenja i zakona . . . ne će globiti više čovika nevoljna, i slaba, ni uzobistiti ljude bogate, i moguće. Jaoh onome nedostoinome sucu, koi bi primia koi dar . . Ja ću teško pedipsati one, koji bi pristupili ovu naredbu za izgled od ostalih.

Prošla su vrimena da proliete ono malo krvi, što vam još ostaje u žilam. Ja zovem krv vašu ono malo jasprih, što vam ostaje, i koje vam potribuju za raditi vaša polja, za uzmnožiti vaše zanate, vaše trgovine, stvari . . . , koje mi najviše stoje na srcu[2] . . .

Za mnogo vrime dohodiahu u vašu državu suci, koji ne mišljahu vas vladati, nego robiti; i zato držahu vas u neumitnosti

[1] Kr. Dal. 1806. br. 1. str. 1.

[2] Griješkom: serdce.

i u smutnji za njihovu osobitu korist. Ovo jest pravi uzrok, da sasvim da se meju vam nahodi ljudih naučnih i uljudnih, ništa ne manje nie meju vami postavljen ni općeni nauk, ni oni načini mili i ugodni, koi se nahode meju drugim narodima...

Valjani Dalmatini! Sve vaše potribe i vaše koristi od ovoga časa jesu potribe i koristi moje; niko ne će ih moć uvriditi bez da bude teško pedipsan. A kako igda bio bih ja mogao priati ovo dostojanstvo..., da nisam bio stanovit, da prihodeći meju vami, ja bih bio vaš otac, vaš prijatelj?

Odveć ste dosad bili nesrićni, i nevojni. Jedno vladanje strašivo, usilno i odviše sumlivo držalo vas je toliko vikova sasvim da u velikome miru, oglobjene i nevojne. Na sramotu ove lipe zemlje, na sramotu ovoga ugodnoga podnebia, na sramotu vaše naravske podobnosti, ovo opako vladanje suprotiveći se istoi naravi, i čoviskom razumu, naučno nastojaše da se vi ne uzmnožite, da vaša polja ostanu zapušćena, i vaša pamet potamljena, i brezumna. Ne će se više povratiti ono žalosno vrieme, a ja ću imati vazda prid očima i nevolje, koje ste trpili, i vaša slavna dila, staru vašu čestitost, i davno vaše veličanstvo".[1]

Svim župnicima u Dalmaciji Dandolo je napose upravio ovaj program uz posebnu okružnicu „Parokianom od Dalmacie", koja je štampana (10. srp. 1806.) samo hrvatskim jezikom, a Dandolo je vlastoručno svaku potpisao. Tu se ističe, kako svaki župnik, koji je dobar pastir duša, ima prvi i djelom i riečju dati dobar primjer narodu, a on da će valjanim župnicima biti zahvalan i poraditi i za njihovu korist. Među ostalim stvarima njegova da je i misao „moliti priblagodarnoga i primogućega kralja, da on odabere za arcibiskupa i biskupe ove države, najpomlivje, i najkriposnie redovnike Hrvate." Pri koncu želi, da svaki župnik, istumačivši svojim seljanima pravi duh i svrhu njegova „Proklama", njemu javi uspjeh.[2]

[1] Program je ovaj u obliku oglasa štampan hrvatskim i talijanskim jezikom pod naslovom: „V. Dandolo, ... — Providur General — Od Dalmacie — Narodu Dalmatinskome". — Pri dnu programa stoji, da se ima prilijepiti po svim mjestima, dapače i na vrata od crkava, a svaki župnik da ga treba s oltara pročitati sakupljenom narodu u tri blagdana, te nastojati „da bude od svakoga dobro razumljen" (Namjesništveni arhiv u Zadru — zbirka štampe g. 1806. br. 386.). Ovaj je Dandolov program bio štampan i u „Kraljskom Dalmatinu" 1806. br. 1. str. 3., 4. i 5.

[2] Isp. „V. Dandolo ... — Providur — Od Dalmacie —

Dandolo se odmah prvih dana svoje vlade dade s osobitom ljubavlju i energijom na rad, da sve, što je u javnom upravnom životu bilo trulo i nevaljalo, smjesta odstrani, a upravu da zadahne posve novim životom. Stoga bješe u Zadru osnovani centralni odbori, koji su imali uz pripomoć pododborâ, osnovanih po drugim gradovima Dalmacije dobro proučiti materijalno i duševno stanje u zemlji, pak onda predložiti, da se uvede, što je potrebno za opće dobro. Obično poglavica koga odbora u članku izvješćuje providura o radu dotičnoga odbora, a providur mu tada odgovara na njegov članak[1]. Razni bijahu i dosta brojni ti odbori, tako: za podignuće trgovine, za uređenje voda i puteva, za isušenje močvara, za zavode dobrotvorne, za zdravlje općeno[2] itd.

Sam je providur, da što bolje upozna potrebe zemlje i naroda i da steče što veću ljubav, češće po Dalmaciji putovao. Tako i u „Kraljskom Dalmatinu" javlja oglasom, da namjerava „pritrčati jedan dio istočne Dalmacije". Njegova dužnost i srce da to hoće od mnogo vremena. „Naš najvišji kralj hoće da s' bližjega ja vama govorim, da vas upitam i poznadem stanje vaše i vaše potribe" — a sve, što bude vidio i čuo, da će prikazati pred prijestolje. „Naš častni ban" da iščekiva također zabrinut, da može što pomoći bilo djelom ili pameću. Stoga neka i uzdrže netaknutu onu vjeru, ljubav i krepost, koje su narod u Dalmaciji vazda dičile.[3] Jasno je, da je Dandolo isticanjem naslova „Naš najviši kralj" (naime: Napoleon) i „Naš častni ban"[4] (naime: potkralj Italije) želio što više ugoditi narodu hrvatskome, kojemu se još od doba narodne dinastije duboko usjeklo u srce ime bana i kralja.

Dandolo se zaista odmah i otputi na službeno putovanje po nekim gradovima Dalmacije, ali ovdje već izbija njegova plahost, jer prije svog polaska iz Zadra javlja ministru Aldini-u u Paris: „Ja odlazim iz Zadra, ako se više ne vratim, to jest, ako poginem, kazat ćete Nj. Vel., da ne

---

Parokianom od Dalmacie"; namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1806." br. 388.

[1] Isp. Kr. Dal. 1806. br. 3. str. 18.

[2] Š. Ljubić, Ogledalo. II. str. 288.

[3] Kr. Dal. 1806. br. 9. str. 65. i 66.

[4] Naslove se te uopće rado u „Kraljskom Dalmatinu' isticalo.

mogaše imati podanika od mene vjernijega."[1] U Šibenik prispje s odabranom pratnjom, u kojoj od strane vojničke oblasti bijaše general Milošević, dne 6. rujna „na dvi ure noći". Lumbarde navješćivahu njegov dolazak, glavari ga odoše pozdraviti, „vas grad napuni se neizrečena veselja", a u manastir sv. Frane, gdje bijaše odsjeo, navre velik broj ljudi samo da ga vide i da mu se poklone. Sutradan bijaše dakako primanje duhovnih i svjetovnih glavara, pa i ljudi uopće bez razlike, koji se god njemu za što utekoše. Dandolo uz to saslušavaše razna mišljenja, izdavaše odredbe „u duhu od reda", te se dne 9. u jutro otputi u Trogir, pak dalje u Spljet, gdje se od prilike isto opetuje.[2] Dandolo na ovom putovanju pohodi samo gradove: Skradin, Šibenik, Trogir i Spljet, a pri tom se najviše starao, da bi se uspostavile škole i sirotišta u spomenutim gradovima.[3]

Na narod se, koji je uopće tečevinama francuske revolucije istom pod kraj 18. vijeka u Francuskoj tek došao do dolična položaja čovjeka i građanina,[4] kadno jednakost i sloboda održaše pobjedu, te prestadoše privilegija i popucaše niti feudalizma, što nažalost kroz vijekove sprečavale napredak u Evropi, stalo i u Dalmaciji za francuskog gospodstva svraćati sve to veća i dolična pažnja. Tako se u članku: „Što će ti zakoni bez dobrih dilovanja" na jednom mjestu kaže: „Primudri i priblagodarni novi naš kralj Napoleon Veliki više od sviuh prošastnih časti, i procinjiva ovi narod, ljubi ga, i oće njegovo priporođenje, narediva, da se nastoji naiugodnijim i u isto vrime naisnažnijim načinom odgoiti ga."[5]

Preko nadbiskupa i biskupa kao i svećenstva uopće nastojalo se 1806. god. što jače djelovati na narod, da što većma zavoli novu vladu i što odaniji bude Napoleonu. Pa i sam Dandolo reče, da će se osobito nasloniti na pomoć glavara i namjesnika

---

[1] Prof. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." 1874. br. 2.

[2] Kr. Dal. 1806. br. 9. str. 65. i br. 10. str. 74.

[3] Prof. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." 1874. br. 2.

[4] U Hrvatskoj se to zbilo istom u doba Jelačića bana, kad uopće ukinućem feudalizma, zavedenjem hrvatskoga jezika kao službenoga u urede i kao nastavnoga u škole, uređenjem sabora narodnoga mjesto staleškoga itd. prestaje, može se reći, sredovječna, a počinje moderna Hrvatska.

[5] Kr. Dal. 1806. br. 13. str. 79

crkvenih, koji su ugodni puku[1], stoga vrlo velik prostor 1806. godine u „Kraljskom Dalmatinu" zauzimlju pastirske poslanice crkvenih glavara, u kojima se obično veliča Napoleon i njegova vlada, a narod pozivlje na vjernost i poštovanje. Kadšto se u poslanicama ističe i napredak Dalmacije pod Napoleonom, te Napoleona, kao što je to u „Kraljskom Dalmatinu" upravo obično, nazivlje: Napoleonom Velikim, ili samo: Velikim. Tako nadbiskup zadarski ističe, kako je Napoleon bio od samoga pape Pija VII. (2. prosinca 1804.) pomazan posvećenim uljem, te „Slavodobitnik, veliki Napoleon nadstao je pomazan od Gospodina i njemu se dobro pristoje one riči proroka Isaie: Christo meo cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes". — Biskup skradinski u poslanici prikazuje: „kako napokon dočekasmo sriću, da nad nam vlada najmogući i umitni kralj od svita, koj je prikaza toliku izabranu želju za Dalmaciju".[2] U pastirskoj poslanici biskupa makarskoga stoji: „Najveći od sviuh samovladaoca od svita jest vaš otac, vi ćete biti dionici njegova očinskoga veličanstva... Svaki čas ukazuju se plemenite odluke uzmožnoga cesara i kralja za vaše dobro. Za nadoknaditi preveliku daleČinu meju ocem i sinovom, meju kraljem i podložnikom... ostavlja vam, da se zagledate u vašega bana, njegova uzmnožita sina hercega Eugenia Napoleona[3]... u kojemu rastuće kriposti lipim natjecanjem pritekoše doba od razborstva, zrilosti i mudrosti... Niti ovdi dovršuju kraljeve očinske pomlje za vas... Priuzvišeni gosp. Vicenco Dandolo jest obilato narešen mudrošću i naukom... mnogo pristupan kod kralja ističe u dalmatinskom podnebiu kakono jedna od najsjajnijih zvizda meju nami isto veličanstvo posvećenoga Velikoga Napoleona. Vaša korist jest njegova vlastita... Nek se rastvori na veselje vaše srce štiući proglašenje Priuzvišenoga gosp. Providitelja... Od toliko sjajna istoka koje ugodne dneve ne imate vi dočekati?"[4] Pastirsko pismo biskupa hvarskoga

[1] Kr. Dal. 1806. br. 1. str. 4.

[2] Kr. Dal. 1806. br. 5. str. 31. i 38.

[3] Više se puta opaža u „Kr. Dalm.", da se potkralja Italije (kralj naime talijanski bijaše Napoleon sam) Eugena Beauharnais-a, koji je zapravo bio pastorak Napoleonov, nazivl e Napoleonovim sinom, zaista da bi ga i stoga naš narod što većma zavolio i pouzdanje u njega imao.

[4] Kr. Dal. 1806. br. 8. str. 63. i 64.

Galli-a osobito hvali Napoleona i njegovu vladu „... u čas kada smo bili za potopiti se, jedan vitez uzmnožiti ne samo prikaza nam misto od saranjenja dali k njemu nas privede i ugodno i brzo. Vi jurve dosižete, da ja divanim od nepridobitnoga, od blagodarnoga, od Velikoga, od Napoleona, kojega nami Bog dade za prvovladitelja kralja. Odabran od Boga, i od njega priveden po putim od čudesa za biti poglavica od priprostranoga carstva, koji, i koliki nisu uresi, koji sjaju na uzmnožitom njegovom čelu ... Govori se po svemu svitu od prikrasnih njegovih dila, od zadobitja čudnovatih, s' kojim jest ubiližen svaki dan njegova života, ... sasvim da njegova velika pamet promišlja na dobro stanje malo ne svega svita, ništa manje mi i ako smo na daleko dosad bili i zaboravljeni ... jesmo izljubljeni u njegovu srcu".[1] I pastirsko pismo Gerasima Zelića, koji se označuje: „Arhimandrit i vikario general zakona slaviano grečeskago u Dalmaciji" odiše ljubavlju prema Napoleonu i njegovoj vladi: „Vi ste dužni (naime parosi) činit poznat vašim parokianim sva ova dobra, što od njega (Napoleona) proizlaze i zadahnuti u njihova srca poznanstvo i počitovanje prama obraniteljne oblasti ... Vi ste dužni moliti ga (oca nebeskoga) da blagoslovi voinstvo vsegda nepobjedimo od izabranoga i sčedroga naciona Francuskago ...", a za Dandola kaže, da imaju dokazati narodu, da je „Čelovjek od velikoga razuma, čista srca, i mnjenja bistroga."[2]

Uz osobitu važnost što je francuska vlada u prvi mah polagala na svećenstvo uopće, nametala mu je ona također i veliku dužnost. To se lijepo razabire iz članka: „Arači upravni koi se plaćaju od zemalja ..." i to u onom odsjeku, gdje se govori, kako je „Dobro hrvatsko" tijesno u savezu s napredovanjem dalmatinskim. Veliko da se blago nalazi u rukama naroda, ali da bi ga trebalo navesti na rabotu „s'uvižbanjem učinjenim za samoga Hrvata". Za to treba da bude upućen „od dobrih paroka", koji bi imali nastojati, da narod istrgnu iz ruku kamatnika i potaknu da pomljivo radi i korisno obrađuje zemlju, te da ga nauče na dužnosti prema Bogu, kralju, obitelji i samomu sebi, a oduče od proždrlosti i rasipanja. Tako da će se narodu odmah pomoći, jer da će od toga imati dobra neizbrojna.[3]

---

[1] Kr. Dal. 1806. br. 11. str. 87.
[2] Kr. Dal 1806. br. 11. str. 86. i 87.
[3] Kr. Dal. 1806. br. 10. str. 76.

Zanimljivo je, što je odaslanstvo, da bi s jedne strane potpuno uvjerilo Napoleona o vjernosti naroda u Dalmaciji, a s druge opet strane da bi za Dalmaciju time što veću korist ishodilo, otišlo iz Dalmacije preko Milana, gdje se pokloniše potkralju,[1] u Paris pred samoga Napoleona. U poslanstvu bijahu: Roko Sanfermo, Ivan Luka Garagnin, Josip Benja i Ivan Krst. Stratiko. Poslanici bješe najprije „u općenom viću" primljeni od Napoleona, gdje poslanik Garagnin u kratkom govoru izrazi sva čuvstva, što ih narod u Dalmaciji goji od mira požunskoga „za viteza kralja". Napoleon na to odvrati, da su mu ugodna ta čuvstva i da je već izdao najpotrebitije odredbe, da budu dobro vladani i obranjeni od svake sile. Po tom odoše poslanici na poklon pred „cesaricu kraljicu", te iz njezinih riječi razabraše — „da jest i ona najvrućega nastojanja za našu otažbinu". Stoga i opažaju u dopisu od 15. kolovoza iz Pariza, da Napoleon i kraljica štuju našu zemlju, a Napoleon da „hoće svakako naše dobro i našu čestitost". Oni se toga radi nadaju mnogomu dobru za svoju domovinu od kraljeve milosti.[2]

Poslanici bješe u Parizu prilično zadržani, jer dek dopisom od 14. rujna javljaju općinskom upraviteljstvu u Zadru, da im je u ovo jutro Veličanstvo dalo „testir diliti se" i budući da su ga uvjerili o vjernosti u Dalmaciji — reče im: „Recite Vašim jednograđanim, da zla, koja trpe, ne mogu biti nego prohodeća . . ."[3] Napoleon odlikova poslanike redom željezne krune, a Stratiko bi Napoleonovom dozvolom 21. svibnja 1807. podignut na čast stalnoga povjerenika kao na neki način dalmatinskog ministra bez lisnice u Milanu, da tamo kod središnje vlade zastupa interese Dalmacije.[4] Stoga i javlja poslije iz Milana, da će bez ikakove svoje koristi ili odštete nastojati oko koristi svake općine i svakoga pojedinca, jer da je to upravo njegova dužnost.[5]

Providur je Dandolo na sve svraćao pozornost, što je bio od koristi narodu i zemlji, pak je ozbiljnim i zapravo nesebičnim

[1] U dopisu iz Mletaka od 12. kolovoza stoji: „Posli ugodna počašćenja, s koime dalmatinski nastavnici (krivo prevedeno mjesto: dalmatinsko poslanstvo — la dalmata deputazione) bili su priati u Milanu od priljubljena našega bana naslidujući oni odma njiov put dođoše u Pariđi prvi dan tekućega". (Kr. Dal. 1806. br. 6. str. 46.).

[2] Kr. Dal. 1806. br. 9. str. 66. i 67.

[3] Kr. Dal. 1806. br. 13. str. 98.

[4] Š. Ljubić, Ogledalo II. str. 290.

[5] Kr. Dal. 1807. br. 44. str. 349.

radom, u kome se ipak isticala i željna njegova veličina, nastojao steći i ljubav našega naroda. Tako već prvih dana svoga vladanja izdaje zakon o primanju desetine i zakon „vrhu zdravlja po moru i kopnu"; postavlja pravila za bolnicu gradsku i vojničku; zalazi u tamnice i razlučuje krivce od onih, koji još nijesu odsuđeni, a između ovih odličnije napose postavlja; određuje, da se riješe svi procesi i pravde, što ostaše od vremena prvašnje vlade, a svi sudovi u Dalmaciji da mu svakih osam dana jave broj pravda (parnica), što ih riješiše. Nastoji uz to da seljaku poda priručnu knjigu „u jezik hrvatski", gdje bi se nalazile potanko i lako ispisane sve dužnosti prema Bogu, kralju, društvu ljudskome, obitelji i sebi samome; pomnožava radnje na solinama paškim, koje su dosad kroz mnogo godina bile zapuštene; šalje po Dalmaciji zakonik Napoleonov (Code Napolèon) i daje uputu, koji se zakoni od toga mogu upotrijebiti, a koji ne; svraća pozornost na gojitbu masline, murve i kestenja i na gojenje planinskih stabala; želi što većma podići poljodjeljstvo i vrtlarstvo, te u tu svrhu iz Italije pozva vještake (botanika dra. Caribona, uzgajatelja voćaka i drveća Lonzona i vrtlara Oria), da naše u tom pouče, pak zato zasnova i poseban ured; upoznade odmah i veliku potrebu škola uopće, a i da se osnuje jedan licej „za usta viti mladost dalmatinsku od polaženja u Italiju, i neka ne bude donašati sobom u otačbinu nauk opakoga dilovanja, namisto mudrosti", pa da i ne izgubi ono naravno obično življenje, u kome je bila othranjena.[1]

Posebnom naredbom htjede providur prisiliti svakoga na rad, te odredi, da dangube, skitaoci i prosjaci, koji su sposobni za rad, budu uhvaćeni i dovedeni na policiju dotičnoga mjesta. Ako li među uhvaćenima bude koji stranac, da će biti odagnan „van mejaša", a povrati li se opet u „državu dalmatinsku", da će biti kažnjen godinu dana općenom rabotom. Domaći pak čovjek da će biti ponajprije petnaest dana zatvoren, a ako se poslije toga u roku od deset dana ne dade na osobiti koji zanat, da će biti osuđen godinu dana na općenu rabotu.[2]

Članci pokazuju, da se na opću korist zemlje i naroda upravo s ljubavlju i pomnjom pazilo, a u svemu se dakako opet imala veličati vlada i njezina prava. U svakom skoro članku

[1] Kr. Dal. 1806. br. 4. str. 25.—30.; br. 7. str. 50. i 51.
[2] Kr. Dal. 1806. br. 13. str. 101.

god. 1806., ma i ne govorio o vladi, uvijek se znala istaknuti njezina zasluga. Tako se n. pr. u članku: „Zbor određen vrhu zdravlja općenoga u državi dalmatinskoj . . ." — u početku slavi blagodarna milost Velikoga Napoleona, a o providuru Dandolu kaže, da je uveo srećne početke vlade baš narodne, koja ljubi puk, pak malo dalje stoji: „Svakolika država čuti će ganućem od čuda i od harnosti ovo proviđenje (t. j. ustanovljenje zbora zdravstvenoga), s kojim njezini sinovi pod osimom tvoje Priuzvišenosti biti će na njezinu obranu".[1] Isto tako i glavar zbora vrhu voda i putâ u članku ponajprije s pohvalom naglašuje, što je po želji Velikoga Napoleona providurom Dalmacije imenovan Dandolo, koga vrlo slavi, a onda istom ističe, kako Dalmacija nema cesta, ni puta i kako su rijeke razblatile i otele težanju prostrane zemlje, jer prvašnje vlade da ništa nijesu na to pazile.[2]

Želeći gajeve i šume u Dalmaciji, što za mletačkog gospodstva propadoše, što prije i koliko je moguće što većma pridići, poče providur Dandolo već 1806. god. na hiljade raznih stabala naručivati iz Italije, a u Zemuniku uredi rasadište.[3] U svrhu očuvanja šuma i da posve iskorijeni iz mletačkog doba donekle zaostale zle običaje, izdade Dandolo (16. stud. 1806.) strogu odredbu. Tko god zapali ili naredi da se zapali oganj u gaju bilo kraljevom, vlastitom ili općem, da će za kaznu biti udaren globom od 300 do 3000 libara mletačkih. Ako li ne bude imao od kuda platiti, da će od tri mjeseca do godinu dana odsjediti u tamnici. Ista kazna da će stići i onoga, koji iščupa žile ili trup od stabla, ili koji bude sjekao mladice sa stabla, koje još raste. Nadalje drva, debla itd. da se zabranjuju izvoziti izvan Dalmacije, a brodovi, na kojima bi se drva izvozila, da će biti uzeti za carinu. Gospodar i onaj, koji bude prodavao drva, da će biti osuđen na tamnicu od godine dana, a mornari na dva mjeseca. Životinja, na kojoj bi se drva prenosila, da će biti uzeta za carinu, a kažnjen tamnicom gospodar i tko bude pratio životinju.[4]

---

[1] Kr. Dal. 1806. br. 2. str. 13.

[2] Kr. Dal. 1806. br. 3. str. 18. i 19.

[3] Kr. Dal. 1806. br. 16. str. 123. i 124.; Glasnik „Mat. Dal." 1901. str. 244. i 245.

[4] Kr. Dal. 1806. br. 21. str. 167.

Poljodjelstvo se nastojalo osobito podići, te se u godištu 1806. nalazi i poučnih članaka o obrađivanju zemlje, gdje se napominje, kako bi se u nekim krajevima i zašto sve mogla zgodno zemlja upotrijebiti.[1] Na badnjak 1806. objavi uz to providur Dandolo narodu u Dalmaciji, da je „naš kralj Napoleon" narod učinio gospodarom zemlje, koju obrađuje, jer dosada da zemlje, koje je republika mletačka poradi junaštva narodu u Dalmaciji darovala, narod da je imao samo na uživanje, a nije ih mogao niti prodati niti ostaviti nego samo sinovima. Stoga da mnogi u posljednjem času ne mogaše okusiti najzadnju ugodnost, da plod svojih truda ostavi jedinoj kćeri, koja od njegova koljena ostajaše. Sada da nema više toga zakona težačkog, pak da se zemlja, koju narod obrađuje, ne će nikad više povratiti kralju,[2] jer da ju je on za uvijek narodu darovao.[3] Po tom se ipak oglasom od 20. siječnja 1807., za koji se kaže, da je „tumačen hrvački i poslan, gdje (je) potribito", narodu javilo, da od tih zemalja treba platiti kralju desetinu i druga plaćanja.[4]

U „Kralj. Dalmatinu" također se isticalo, kako su prije mnogi glavničari i trgovci nepravedno gulili narod i izrabljivali njegovo neznanje, dapače se za to i primjeri navodili, iz kojih se vidi, da su godišnje kamate i darovi gotovo glavnicu dosizale, a gdješto i premašivale. Braća n.pr. S. iz Zadra dadoše 1801. god. seljaku Ivanu Viduku iz Zemunika dva vola za 480 libara dalmatinskih. Budući da on nije imao novaca, da im plati volove, to se navodi, što je sve u pet godina braći S. uime kamata dao. Konačno se zaključuje, da je dotičnik u spomenuto vrijeme za kamate uplatio, koliko vrijede četiri para volova, a uza sve to da ima par volova, koji nije njegov.[5]

* * *

[1] Isp.: Treće prikazanje poljorađa svrhu stanja niki dila Dalmacije po zabiliženju naučitelja Karibona. (Kralj. Dalm. 1806 br. 17 str. 129.—131.)

[2] Za mletačkoga bi naime gospodstva ovakove zemlje, ako bi izumrlo muško koljeno obdarene porodice, pripale opet državi.

[3] Isp. „Proglašenje", štampano hrvatskim i tal. jezikom; namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1806. br. 469.

[4] Isp. „Razglas", štampan hrvatskim i tal. jezikom; namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1807. br. 493.

[5] Kr. Dal. 1806. br. 8. str. 60.—62.; br. 17 str. 135. i 136.

Političke vijesti u godištu 1806. nijesu baš brojno zastupane. One ponajviše prate vojevanje Francuza u Dalmaciji i kretanje Napoleonove vojske u ratu s Prusima, te su u „Kraljskom Dalmatinu" početkom tek mjeseca studenoga i dalje o djelovanju Napoleonovu u Njemačkoj dosta brojne. Dopisa ima po gdješto iz raznih mjesta Dalmacije, te po koji iz Mletaka, Milana, Pariza i drugud. Sve je to dakako udešeno u duhu francuske politike.

Godine 1806. dođe i do krvavih sukoba na dalmatinskom jugu Po požunskom naime miru povuče se ruski pod-admiral Senjavin s dosta jakom mornaricom od Napulja, u kome je kraju imao operirati za t. zv. trećega saveza protiv Napoleona, na Krf, gdje mu stiže zapovijed, da pođe okupirati Boku Kotorsku.[1] Kotorani pristajahu uz Crnogorce, gdje opet Rusi imađahu svoje uporište. Na bokeljsko-crnogorskom zboru u Risnu (27. veljače 1806.) bijaše proglašen rat protiv Francuza, a sutradan već jedan odio ruske flote stiže u Boku, koji bi pojačan dolaskom drugoga odjela dne 5. ožujka. Poglavari kotorski zatražiše na to od carskoga komesara Chisilierija, da tvrđavu preda u njihove ruke, pak s vojskom da pođe iz Boke. Kad on to ne htjede, prizvaše rusku mornaricu u pomoć. Chisilieriju bijaše dan ultimatum od četvrt sata za predaju grada i tvrđave, te tako Kotor predajom dođe (6.ožujka) u rusku vlast. Rusija odnosno njezin ministar knez Adam Czartoryski držaše, da je to prvi čin za ujedinjenje Crne Gore, Hercegovine, Dalmacije i Boke Kotorske u jednu državu, gdje bi onda Rusija imala jako uporište na Jadranu i Balkanu. Stoga kad Dubrovnik, kako čusmo, dođe u francuske ruke, žestoko se obore na nj Rusi zajedno s Crnogorcima pod vladikom Petrom I. Petrovićem Njegošem. Lauriston je usve tad najviše imao oko 1900 vojnika. Rusko-crnogorska vojska bijaše daleko premoćnija jer Rusa, što se iskrcaše, bijaše oko 2300,[2] a Crnogoraca 4 do 5 hiljada. Francuzi se postepeno povlačili pred rusko-crnogorskom vojskom do linije Župa-Brgat, a 17. lipnja zametnu se žestok boj na Brgatu, u komu je skoro dvije trećine Lauristonove vojske sudjelovalo pod vodstvom generala Delgorgue-a i Teste-a, jer Lauriston bijaše ostao u gradu. Premoćna rusko-crnogorska vojska održa konačno pobjedu, te Francuzi izgubiše 450 momaka što mrtvih što ranjenih, a i sam Delgorgue poginu. Lauriston

[1] Pisani : o. c. p. 159. i 160.

[2] Na brodovlju ruskom ostade znatno još veći broj vojnika.

tad istoga dana odredi, da se zatvori grad i sve da se za obranu priredi, te silan upravo nastade strah. Rusi ne upotrijebiše opći strah i zbunjenost u gradu, pak ne iscrpiše zgodno pobjede, već sutradan uzalud napadoše na Lokrum, a tad se dadoše na blokadu i bombardovanje Dubrovnika, iznesavši i namjestivši od 20. do 24. lipnja sedam topova na Srđu. Lauriston bijaše u to već sutradan po porazu odaslao posebnog glasnika generalu Molitoru tražeći što bržu pomoć. Dok se Molitor neobično žurio s 1600 momaka, među kojima bijaše 600 dalmatinskih novaka pod Nonkovićem, Lauristonu u pomoć, bombardovanje grada sve većma napredovaše kao i pljačkanje, haranje i paljenje okolice. Senat stoga dva puta posla odaslanstvo k Lauristonu predlažući mu, da kapitulira.[1] Lauriston ne htjede pristati na to, ali ipak za pregovora sa Senjavinom dva puta bijaše sklon, da se Dubrovnik do zaključka mira preda Austrijancima. Senjavin pak uporno zahtijevaše, čime počini znatnu pogrješku, da se Rusima preda. Uto stiže u Molitor dne 6. srpnja na Brgat, lukavo zavaravajući Ruse, da je njegova vojska nekoliko puta jača nego zaista bijaše,[2] te održa pobjedu nad Rusima i Crnogorcima i oslobodi Dubrovnik od opsade.[3] O tom u „Kraljskom Dalmatinu" stoji: „Dođe

[1] Dubrovčani ovom zgodom izgubiše samo u brodovima do 14 milijuna franaka (Š. Ljubić: Ogledalo II. s. 286. i 287.). Svi se izvori — piše Vojnović (o. c. I. p. 291. i 292.) — dubrovački, austrijski i francuski saglašavaju u opisivanju grozota počinjenijeh na ljudima i na stvarima za ono dvadesetak dana od Cavtata do Slanoga . . . Pljačkanja, paljenja, silovanja, uništavanja vlaštine, svakovrsna razbojstva, koja su se pred očima admirala Senjavina i Mitropolita Petra Petrovića-Njegoša zbivala, nemaju sva jednake tvorce. Na Crnogorce, Hercegovce i Bokelje pada veća odgovornost za paljenje kuća i za pljačkanje stoke i seoskijeh domova; Rusima se imaju staviti na teret pljačkanja vlasteoskijeh kuća i svirepstva, naročito protiv žena".

[2] Tako se pripovijeda, da je iz Stona naumice poslao glasnika tobože k Lauristonu, a zapravo je glasnik imao naići na ruske čete, samo da Rusi pročitaju vijest, da on dolazi s 15.000 vojnika. Na Brgatu opet, dok je jedan odio od 200 ljudi napao na protivnike, Molitor odredi, da drugi odio vojske nekoliko puta obiđe jedan vis, da i tim Ruse, koji su tako nekoliko puta brojili iste vojnike, uvjeri o velikom tobože broju svoje vojske.

[3] Dr. L. Vojnović: Pad Dubrovnika, I. str. 103., 104., 105., 237., 238., 239., 242,. 243., 245., 246., 247., 248., 250., 251., 253., 257., 258., 270., 273., 274., 275., 276., 277., 281., 282.. 285., i 286.

prikojučer glas veseli da rabreni[1] Molitor pridobi Crnogorce, oslobodi grada Dubrovnika . . . "; a providur posebnim proglasom navijesti „srićni glas" i pozva svakoga na molitve od blagodarenja.[2]

U dopisu pak iz Dubrovnika od 8. srpnja, štampanom u „Kraljskom Dalmatinu" br. 3. str. 17. i 18., veliča se pobjeda francuska i zahvalnost Dubrovčana prema Francuzima, a i prikazuje, kako bijaše kritično stanje u Dubrovniku. „Ni staro, ni mlado, ni žensko, ni muško od svake vrste i dostojanstva imadoše ufanje uteći živi, ali po koi način saranit se. Dali u tolikoj smetnji i skončanju, evo rupi iznenada rabreni Molitor svoim vridnim vojnicim, i naskoči, razbi i rastira oni naslap razdrti vukova . . . Oblastri i(h) (naime : Molitora i njegove vojnike) sa svih strana mloštvo građana jednoglasnim vapianjem zaglušuju ih, natapaju i(h) groznim suzam, grljenjem pridušuju i napokon žene od svake slike . . . od arnosti celuju ista njihova oružja . . . vas puk potrča u crkve: upravljajući k nebu na iljade jednoglasne fale, veće suzam, nego ričim bogoštovnu arnost pokazujući . . . "[3]

Generala Molitora zamijeni, kao što je već spomenuto, general Marmont[4], koji je imao da primi zapovjedništvo nad okupacionom vojskom, a prema Oubrilovu miru od 20. srpnja, što ga ovaj kao punomoćnik ruski bijaše uglavio u Parizu s

---

[1] Griješkom piše : rabheni.

[2] Kr. Dal. 1806. br. 2. str. 9. i 10.

[3] Kod Vojnovića (o. c. I. p. 283. i 284.) čitamo o tome prizoru: „Oko 8 ura u večer pojave se prve čete Molitorove vojske na Bosanci. U gradu sve bijaše živo, mahnito. Izmiljeli građani miješahu se, grljahu se, vikahu, plakahu od radosti, blagodarivahu svetome Vlahu i kotorskijem mučenicima Petru, Andriji i Lovrjencu, čiji se onog dana praznik svetkovaše."

[4] August de Marmont se rodio 20. srpnja 1774. u Châtillon-sur Seine od bogata oca. Svršivši vojničke nauke stupi kao potporučnik u vojsku, te se kod topničke pukovnije za opsade Toulona 1793. odlikovao. Istakavši se za Napoleonove vojne (1796.-7.) u Italiji postade u 23. godini pukovnikom, a već 1798. generalom poradi zasluga pri zauzeću Malte. U Egiptu se također na podnožju piramida junački borio, a u Italiji se odlikovao u boju kod Marenga, te 1800. postade divizionerom. Poslije bijaše imenovan vrhovnim nadzornikom topništva te generalnim pukovnikom lovaca na konju, a sudjelovao je i u ratu 1805. godine. (Woinovich : o. c. p. 99. i 100; Erber : o. c. II. p. 31.).

Talleyrandom i Clarkom, imao je da preuzme i Kotor iz ruskih ruku, te iznenada stiže u Dubrovnik 30. srpnja. Sam Lauriston pođe dne 14. kolovoza lađom do Senjavina, ne bi li Francuzima predao Kotor, ali ovaj odgovori, da Oubril ne može njemu zamijeniti carevu riječ t. j. da će čekati carev nalog. Car Aleksandar ne odobri Oubrilov ugovor,[1] te je trebalo ratovanje nastaviti. Budući da se Francuzi nijesu odmah dali na boj, četovahu Crnogorci i Bokelji sve smjelije po okolišnim krajevima. Marmont pođe na to sa oko 6000 vojnika iz Dubrovnika noću 29. rujna,

Maršal August de Marmont,
herceg ćubrovački i upravitelj Ilirije.

te sutradan zorom stigne u Grudu, nedaleko Debelog brijega, gdje se nalažahu Rusi, koji sa Crnogorcima i Bokeljima bijahu daleko brojniji od Francuza. Rusi se tad povukoše natrag, te kod Hercegnovoga dođe do žestokog boja, u kome Marmont održa pobjedu. Rusa pade u sukobima 350; 600 do 700 bijaše ih ranjeno; 211 zarobljeno, a seljaka bijaše 400 ubijeno i 800 ranjeno. Francuzi, kako tvrdi Marmont, izgubiše samo 25 vojnika,

[1] Vojnović: o. c. I. p. 322.—325; 327., 328., 332., 334., 335. i 336.

a 130 ih bijaše ranjeno.[1] O tom u „Kraljskom Dalmatinu" (br. 15. str. 114.) ima izvještaj i to u pismu, što ga 1. listopada 1806. upravlja divizioner Vignolla na brigadira Teste-a: „General (Marmont) budući pozna da Rusi biše poslali u Krf za primiti objačanje, i dilivši se neki dan ob noć iz stare Raguž(e) sa 6000 ljudi za nastojati dostignuti Ruse i Crnogorce u isto vrime za udriti i postaviti se odma svrhu Kaštela Novoga za sažeći varoše i pedipsati tako Bukeže, i činiti njima proći volju za doći iz nova nauditi Dubrovčaninom. Njegovo određenje imalo je cilovito izvršenje. Šest hiljada Rusa i šest hiljada Crnogoraca i Bukeža bili su bijeni. Primnogi od ovizi jesu ostali mrtvi na polju kako jošter dvista Rusa, izvan dvista zarobnika. I da tvrđav(a) španjolska nije bila toliko blizu, ne bi bijo utekao ni cigli jedan; mnogi, koi se nisu mogli sahraniti u tvrđavi, jesu se utopili s kraja Kaštela Novoga. Naši vojnici bili su ljudskodiljni (čovječni) s' Rusim, ali nisu učinili milost s' Crnogorcim i jesu se nosili s' Bukezim, kako oni učiniše s Dubrovčanim. Sutra ne će biti ni jedne kuće u varošim Kastelnovoga. Jedan glavar od vladanja većega vodi u Dubrovnik 200 zasužnjeni Rusa, i ono malo Crnogoraca i Bukeža, koi su utekli od prave sržbe naši vojnika . . . Rusi jesu sada u nemogućstvu za dati nam naimanje uznemirenje, ni u Dubrovniku, ni po kraim ni po otocim dalmatinskim".

Marmont da zastraši ustaše, dade u istinu više sela u okolici Hercegnovoga popaliti,[2] a 2. listopada izdade proglas na Bokelje, gdje ih pozivlje, da polože oružje i da budu vjerni podanici, pak da će im se sve oprostiti: „Bokelji, vi ste uzeli oružje suproć zakonita vašega gospodara. . . vi ste naveli vrhu vas Božju sržbu, i eto biste od njega pedipsani. . . Da nijeste već nikada prihitili ona oružja, ka vam jučer padoše s' ruku. Budte vjerni podložnici, i što je bilo ne će se ni spominjati, ter vam obećujem, u njegovo (Napoleonovo) ime mir i obranu za unaprida."

---

[1] Marmont: Denkwürdigkeiten III. p. 11. i 16.; Pisani: o. c. p. 260. i 261. — Po D. Milakoviću (Istorija Crne Gore. Zadar 1856. s. 226.) Rusi izgubiše u sukobima s Marmontom oko 600 ljudi što mrtvih, ranjenih i zarobljenih, a na Marmontovoj strani da pade ili bijaše ranjeno i zarobljeno 139 časnika i 2 generala, dok sva šteta mrtvih i ranjenih da je iznosila do 3000 ljudi, ali to dakako ne utvrđuje nikakovim vjerodostojnim dokumentom.

[2] Isp. Marmont: Denkwürdigkeiten III. p. 15.

Brđanima u proglasu kaže, neka sjede s mirom i opet da će biti prijatelji; ako li se ponovno dignu, to da će ih opet stići strahoviti bič.[1] Nakon francuske pobjede kod Hercegnovoga Crnogorci doduše prestadoše četovati i haračiti na području dubrovačkom, ali Rusi se ipak održaše u Boci Kotorskoj, te će još sve do mira tilžitskoga (7. srpnja 1807.) zadavati neprilika vlasti francuskoj u Dalmaciji.

Pobjeda francuska nad Prusima kod Jene (14. listopada 1806.), gdje je Napoleon razbio kneza Hohenlohe-a, a istoga dana njegov maršal Davoust kod Auerstädta vojvodu Ferdinanda od Braunschweiga, koji bi i smrtno ranjen, osobito odjeknu u „Kraljskom Dalmatinu". „U devet sata — piše tu — 300 iljada ljudi u dvi vojske prid svakoi vladaše kralj glavom!...[2] Čudo ne više slušano u mnogo vikova!... Ovo devet urih bile su sve jedno zasobično zadobitje od Nepredobitnoga... Najmanje 20 iljada mrtvi i ranjeni od strane neprijatelja, najmanje 35 iljada zarobljeni..." Providur oglašuje sjajnu tu pobjedu, kojom je klonula nekadašnja država Fridrika Velikoga, osnivača pruske velevlasti, također posebnim proglasom „Puku Dalmatinskomu". „Dovršena su jurve moja proročanstva. Naš kralj jednim dahom razrušio je vojske prusianske. Oni kralj ižesnuti će (disparirà — iščeznuti će) ali (ili) će primiti njegove zakone... Vikovi od nesklada i od privara imaju napokon svršiti za dat misto vikovim od reda i od kriposti". Zanosno dodaje k tome: „Od tolika čudesa nek Dalmacija čeka brzu čestitost veliku i stanovitu", a pod crtom se u bilješci kaže: „Sutra biti će veseli tanac u palači njiove uzvišenosti i prosvitljenje grada, teatra, a zgledanje mukte."[3]

[1] Kr. Dal. 1806 br. 15. str. 115.

[2] Broj od 300.000 vojnika u obje vojske u „Kralj. Dalmatinu" nije baš pretjeran. Sam je Napoleon imao preko 170.000. Fournier za njega piše: „in Summe mit über 170.000 Mann, will er Preussen angreiffen", a za Pruse: „Im Vorjahre hatte man noch ein Heer von 250.000 Mann aufgebracht, jetzt betrug die Streiterzahl kaum die Hälfte, jedenfalls stand sie der des Gegners weit nach" Dakle u obje vojske bijaše svakako oko 300.000. (Dr. Aug. Fournier: Napoleon I. Zweite umgearbeitete Auflage. 1905. II. Bd. p. 155.). Pruski kralj Fridrik Vilim III. nije zapovijedao vojskom nego Ferdinand od Braunschweiga, ali je vojni prisustvovao, što baš nije imalo dobre posljedice. (Isp. Fournier: o. c. II. p. 156.)

[3] Kr. Dal. 1806. br. 18. str. 143. i 144.

Providur je nastojao što jače istaći i uzveličati Napoleonove pobjede, da time skloni narod u Dalmaciji na što veću odanost prema Napoleonu i ljubav prema novoj vladi. Stoga ponovno javlja „Virnim Dalmatinom", da Veliki Napoleon nema više u Evropi nego harne prijatelje ili slabe neprijatelje. Malo da se još hoće Velikomu da dovrši „vladansko i dilodušno" preporođenje. Puci bolje uređeni i upravljani da imaju biti jedna obitelj prijatelja, a onda da će biti vrhu zemlje dovršeno poslanje Velikoga. „I dobitnici i pridobiveni nek uzdignu vesele p i s m e Bogu od slavodobitja. Nek se općeno zaborave zla i nesriće." Nato i ovdje hvaća zgodu, te oduševljeno potiče narod u Dalmaciji na rad, a svima obećava kraljevu i svoju pripomoć: „Nek teče Dalmatin na Krku i na Cetinu, i nek slobodi iljadu i iljadu obilatih ravnica podušenih od vode, koja truje aer. Nek teče otvoriti kanale i pute, od kojih tribuje Dalmacija. Nek ustane hitrina i trgovanje, kojih ali ne ima, ali su uvenute. Biti će vazda pripravne kraljeve pomoći. Virni namestnik Velikoga biti će svuda svojom pametju i svitovanjem. Ova slavodobitja jesu nevarani bilig svake vrsti obilnosti dalmatinske".[1]

Za neprestane je ratove trebao Napoleon mnogo vojske, stoga se i u Dalmaciji opaža češće novačenje. Dizanje se vojske oglašivalo i u „Kraljskom Dalmatinu". Tako se u broju petom (od 9. kolovoza na str. 38.) nalazi oglas iz koga izbija ljubav Francuza prema našem narodu i prema pravednosti. Tu stoji:

„Dizanje po svoj Dalmac(i)ji počeće (d)nevom petnadesetim došastnoga miseca. Ovo dizanje[2] nije nego po jedan čovik malo više na sto. Isto dizanje biti će učinjeno pravedno kako je iskazano u nauku poslanu po Dalmaci(j)i . . . Novi soldati Hrvati budu prigledani kako isti soldati Francezi. Više nie moga učinit naš kralj za podati njima obiližje od svoje izbrane ljubavi . . . Vridni Hrvat gosp. general Milošević bio je od kralja izbran . . . za podati podobni nauk. Ovi soldati obraniće njiovu otačbinu i oće biti pod blagodarnim vidom našega bana (tal. potkralja). Ovi uzmnoženi princip spominje vavik ljubav koju nosi Hrvatima."

Rođendan se Napoleonov dne 15. kolovoza,[3] kao i uspo-

[1] **Kr.** Dal." 1806. br. 20 str. 160.

[2] dižanje.

[3] Napoleon se rodio 15. kolov. 1769. u gradu Ajaccio na Korzici od plemićke obitelji, a otac njegov (Karlo) bijaše advokat.

menu na krunisanje njegovo carskom krunom dne 2. prosinca 1804. i slavodobitno vojevanje, u Dalmaciji 1806. godine osobito slavilo. Bijaše tu osim svečane službe Božje rasvjeta, gozba, plesova, kazališnih predstava, narodnih igara, gruvanja iz topova itd. Karakteristični su u tom pogledu dopisi iz Spljeta. Tako u dopisu od 16. kolovoza stoji : „Jučer grad, zemlja, more i nebo nad nami zazvoniše po sve načine s pofalama, s veselim štovanjem, svakim očitim ukazanjem ugodnosti za dan posvećen imenu rođenja našega prislavnoga kralja. .."[1] ... A u dopisu se od 5. prosinca ističe, kako: „ne ima mejaša visoka radost, koje su puni svikolici . . ." Već se zorom oglasiše topovi sa grada i brodova bojnih. Kod svečane službe Božje prisustvovaše vojništvo, oblasti i narod. Svečanost je trajala čitav dan, a narodu se dijelili razni darovi. Novo i ugodno da bijaše „za Francuze i za Italince" vidjeti gdje više stotina naroda obojega spola „igraju i tancaju na hrvatsku" uz vojničku glazbu. Na večer sav grad bijaše urešen i rasvijetljen, a obdržavao se i ples otmene gospode i gospođa. Za trpezom se govorile i pjesmice u čast Napoleonu, kraljici itd., a urednik se „Kraljskog Dalmatina" ispričava, da ih nije imao vremena prenijeti „u naš jezik hrvatski."[2]

[1] Kr. Dal. 1806. br. 7. str. 52.

[2] Kr. Dalm. 1806. br. 23. str. 179.—182.

Godište 1807.

III.

Bojevi Napoleonovi kod Jelave i Friedlanda, te njihovi odjeci i uveličavanja u „Kraljskom Dalmatinu". — Tilžitski mir i njegova objava u Dalmaciji. — Bojevi Francuza u Dalmaciji s Rusima. — Ustanak Poljičana. — Kratak pregled poljičke prošlosti i ustava poljičkog. — Ugušenje ustanka i odsude. — Izmirenje s Rusima i odlazak ruskog brodovlja iz Dalmacije. — Karakteristika vijesti u ovom godištu. — Kratak prikaz stanja evropskih država u „Kraljskom Dalmatinu". — Svraćanje osobite pozornosti na sudovanje. — Zabave za siromahe u zadarskom kazalištu (moreška). — Marmontov put i uređenje spljetske luke. — Zabrana hazardnih igara. — Dandolov „Kratki nauk ćudoredni vrhu dužnostih čovičljih za seljane". — Škole za francuskog vladanja u Dalmaciji. — Proslava godišnjice ulaska francuske vojske u Dalmaciju, pak rođendana Napoleonova i tilžitskog mira. — Pjesma u čast Napoleonu.

Trinaesti dan iza boja kod Jene i Auerstädta ujaha Napoleon ponosno u svom običnom odijelu, ali okružen sjajnom i raskošno odjevenom pratnjom — u Berlin (27. listop. 1806.), a 12. studena mogaše već ponosno reći : „Cijela se pruska monarhija nalazi u mojoj vlasti".[1] Do Odre uvede francusku upravu, te 21. studena izdade iz Berlina, da pomoću kontinenta satre Englesku, proglas o kontinentalnom zatvoru, u kome pokorenim i saveznim zemljama zabrani ne samo trgovanje sa Engleskom, nego da posve onemogući s njom svaki saobraćaj, dapače i dopisivanje. Prusiji se na to pridruži Rusija,[2] da se po treći put omjeri s Napoleonom, koji je bijaše, da se ne uzmogne svom snagom na njega oboriti, zapleo u rat s Turskom. Do

[1] Aug. Fournier : o. c. II. p. 161. ; Dr. Th. Bitterauf : o. c. p. 57

[2] Uz ovaj je savez pristala također Engleska i Švedska.

žestoka upravo boja dođe kod Jelave 8. veljače 1807. godine. Brojno ne bijaše među vojskama velike razlike. Francuzi su imali 67, a Rusi 76 hiljada momaka. Ljuti se boj bio čitav dan, te noć tek učini kraj prolijevanju krvi, a bitka ipak ostade neodlučna. Napoleon evo po prvi put ne slavi pravu pobjedu, te u prvi mah pomišlja na uzmak, ali kad Rusi oko ponoći stadoše uzmicati, te Napoleon sutradan vidje bojno polje prazno, rasturi po svijetu vijest o svom triumfu.[1] Takova je vijest došla i u „Kraljski Dalmatin". „Posli imena — piše tu — od Austerlitz i od Jene živiti će vikovito ime od Eylau radi boja . . . i svej to više uzmnožiti će slavu oružja i hrabrenosti franaške pod nepridobitnim vitezom, koji e vlada. Na sramotu i mjesta, i dobi od godine, i prisnažnih zaprika vela vojska učinila je čuda, i toliko više čuda boja . . . imaju se zvati njezina dilovanja, koliko se više neprijatelj snažno opiro i hrabro branio . . . neprijatelj bi skršen . . . vojska ide iznova u zimske stane."[2]

Odlučna se bitka u ovom ratu odigrala kod Friedlanda (14. lipnja), gdje Napoleon održa pobjedu i rastepe „četvrti savez". Dan poslije pobjede piše Napoleon svojoj ženi Jozefini, da je 30.000 Rusa ubijeno ili zarobljeno, a 25 njihovih generala poginulo, ranjeno, ili u roblje palo, 80 topova izgubljeno, te da je ovo dostojna sestra pobjedama kod Marenga, Slavkova i Jene.[3] Već je Napoleon ovdje donekle pretjerao, ali u „Kraljskom Dalmatinu" (br. 28. str. 224.) to je daleko uvećano. „Ovoga časa — veli se tu — dohode glasi od boja Friedland kojega isti cesar prilikuje bojim od Marenga, Austerlitz i Jene . . . možemo reći s' stanovitoštju . . . da je neprijatelj bio potpuno razbijen . . . u tri dneva Veliki (Napoleon) potirao je Moskovce i Prusiance s' onu stranu rika Hala i Pergel[4]. . . posvoio Koenigsberg . . . trideset iljada i više sužanja . . . trideset iljada mrtvih i ranjenih . . . usve 60 iljada . . . osamdeset topova, neizmirni hambari, dvi stotine brodova punih moskovskoga imanja ufatjen(i) u luci od Koenigsberg, meju kojimi nahodi se sto i šezdeset iljada pušaka ingleskih." Nato se hoće da baci krivnja za sve

---

[1] Aug. Fournier : o. c. II. p. 174, 175., i 176.
[2] Kr. Dal. 1807. br. 11. str. 88.
[3] Aug Fournier : o. .c. II. p. 185. i 186.
[4] Pregel.

na Engleze : „Čovičanstvo tuži se radi otvrdnute žeđe od krvi, na koju teži Ingiltera."

Dakako da se na glasove o pobjedama Napoleonovim ređaju i u Dalmaciji proslave. Tako i u crkvi sv. Šime u Zadru „bi blagdano ispivan Tebe Boga za nebesko obranenje vazda slavodobitna oružja našega uzmnožita kralja", a u isto vrijeme pucahu topovi i na kopnu i na moru.[1] To je doduše ovaj put i moralo biti, jer je Napoleon sam dne 15. lipnja sa bojnoga polja upravio proglas na nadbiskupe i biskupe, u kome ih pozivlje, da „Glasovito slavodobitje . . . od Friedland(a)" proslave zajedno s narodom u crkvama stolnim i župskim.[2]

Zapovjednik ruske vojske Beninngsen svjetova caru, da s Napoleonom zapodjene pregovore o miru, da bi dobio vremena za pojačanje vojske, koju je svakako bio zadesio snažan udarac, ali budući da je bila jaka stranka među momčadi, pogotovo među časnicima s velikim knezom Konstantinom na čelu, koja je odsuđivala „boj za tuđe interese", dođe 21. lipnja u Tilži do primirja između Francuske i Rusije, a 25. lipnja između Francuske i Prusije. Konačno bi u Tilži, gdje se sam car Aleksandar bijaše s Napoleonom sastao i dvije nedjelje proboravio,[3] uglavljen mir s Rusijom 7., a s Prusijom 9. srpnja. Napoleon ovim mirom znatno ojača, budući da od Prusije dobi svu zemlju između Rajne i Labe, te Prusija bijaše uopće za polovinu umanjena, jer od 6000 četvornih milja zadrža jedva 3000,[4] a k tome morade platiti 126 milijuna franaka uime ratne odštete i svoje luke zatvoriti Englezima. Poljaci, koje bijaše Napoleon uz velika obećanja okupio pod svoje zastave, gledahu sad puni nade u uskrišenju Varšavske vojvodine od poljskih zemalja, što ih Napoleon oduze Pruskoj, donekle oživljavanje svoje slavne nekada države. Aleksandar pak pristade uz Napoleona, koji s njim bijaše, samo da ga što većma za svoje interese predobije, vrlo ljubezan, dobivši pruski međašni kotar Bialostok, te nadajući se uz to, da bi se u savezu s Napoleonom mogao dočepati Moldave, Vlaške i Finske. Taj mir oglasi providur Dandolo posebnim proglasom od 21. srpnja 1807. u „Kralj-

[1] Kr. Dal. 1807. br. 30. str. 232.
[2] Kr. Dal. 1807. br. 30. str. 235.
[3] Aug. Feurnier : o. c. II. p. 186., 187. i 188., 192.—194.
[4] Dr. Th. Bitterauf : o. c. p. 58.

skom Dalmatinu", gdje kaže, da će domalo biti pozvan „mir svega svita", te ističe, da će za Dalmaciju biti od osobite koristi. „Oh Dalmacijo! Ovo sunce, koje s' svoim samim prvim jutarnjim zdracim podava ti život, koje blagodarnosti, dobra, darove ne obećiva ti, kada prosine u podnevu? Ganuta na ovo zgledanje, uzdigni Bogu tvoje vruće molitve : Nek za dugo siva vrhu tebe, vrhu svita svega ova svitlost, nek se ustanoviti ovo veliko djelo; nek odoli suproć naglosti od vrimena i bude vjekovito".[1]

Dok je god u Pruskoj Napoleon vojevao s Prusima i Rusima, vodili su Francuzi u Dalmaciji neprestani, dosta teški i krvavi boj s Rusima, Crnogorcima i Bokeljanima.[2] Rusi su najviše svratili pozornost na otoke : Brač, Hvar, Korčulu i makarsko primorje, te na kraj oko Neretve, gdje su novcem i obećanjima nastojali predobiti za se žiteljstvo. Mjeseca prosinca 1806. pokušaše Rusi dočepati se Hvara, ali bješe, jer Hvaranima bijaše poslana pomoć od generala Guileta iz Spljeta, suzbiti.[3] Korčula im ipak mjeseca prosinca dopade ruku, koju im Francuzi doduše oteše, ali je konačno opet Rusi zadržaše.[4] Napadaj opet dviju ruskih lađa koncem ožujka 1807. na istočni dio otoka Hvara junački odbiše Sućurani, te se tom zgodom osobito istakoše Stjepan Bartulović i Franjo Franičević.[5] Dne 5. travnja udariše Rusi na luku starigradsku zahtijevajući, da im se predadu svi brodovi, inače da će razoriti grad. Građani se uvelike prepadoše i većinom ostaviše grad, a Rusi zarobiše 22 barke te odoše iz luke. Daleko jača bijaše navala 29. travnja 1807., kadno se ruska lađa Korablia s drugim lađama bijaše primakla gradu Hvaru, koji bijaše jedino zaštićen od tvrđice Spanjolo, što se nalazila na jednom brežuljku, koji nadvisivaše grad, i od jedne baterije sa dva topa. Zauzevši Rusi u blizini otok Galešnik i namjestivši na njem jednu bateriju od četiri topa, otvoriše jaku vatru na tvrđicu i na grad. Mnoge kuće bješe

[1] Kr. Dal. 1807. br. 30. str. 236. i 237. — Dandolo je taj mir razglasio po Dalmaciji i napose štampanim oglasom hrvatskim i tal. jezikom. Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1807. br. 566.

[2] Francuzi su se najviše ljutili na Bokelje, jer da su se oni odmetnuli od zakonitoga svog kralja (br. 11. str. 86. i 87.).

[3] Cattalinich : o. c. p. 104 ; Erber : o. c. II. p. 61 i 62.

[4] Ljubić : Ogledalo II. str. 287.

[5] Kr. Dal. 1807. br. 17. str. 135.

oštećene i već se činilo, da će se grad predati, kad al' prispije gradu pojačanje od zemaljskih četa. Ruski zapovjednik odluči na to jurišem zauzeti grad, te se sa sedam do osam stotina vojnika iskrca kod Sv. Venerande. Dvije kumpanije francuskih vojnika zauzeše tad vrlo zgodno mjesto na visini kod Sv. Katarine te napadoše Ruse tolikom silom, da se ovi moradoše natrag povući na Sv. Venerandu, gdje se u ruševinama jednoga samostana htjedoše održati. Odatle ih Francuzi upravo bajunetama na lađe potjeraše, te trista po prilici Rusa ostade što mrtvih na bojnom polju što opet utopljenih pri ukrcavanju, a stotina ih bijaše zarobljeno. Štete bijaše naneseno gradu oko 4000 for., a Dandolo, da ublaži bijedu, podijeli 2700 for. među postradale.[1]

Više posla zadadoše Rusi Francuzima, kad im pođe za rukom osvojiti Brač. Već mjeseca prosinca 1806. uništise Rusi bateriju sa četiri topa, koja se nalazila na skrajnjoj točci Brača, zvanoj vrata, našto Francuzi povukoše sve posadne čete s otoka osim nešto domobranaca. Početkom godine 1807. zauzeše Rusi bez otpora na Braču luku Milnu i postaviše upraviteljem otoka Andriju Kovačića, nekadanjeg kancelara knežije poljičke.[2] Sad im bijaše moguće da dođu u što uži doticaj sa žiteljima sa susjednog kopna, pogotovo s Poljičanima, koji bijahu vrlo ljuti na Francuze, jer im ovi ne htjedoše priznati njihova ustava,[3] budući da bi što takova značilo bilo imati državu u

[1] Erber: o. c. II. p. 71.—74.; Cattalinich: o. c. p. 105., 106. i 107.

[2] Cattalinich: o. c. p. 108. i 109.; Erber: o. c. II. p. 74.

[3] Poljičku župu nalazimo već za vladara hrvatske narodne krvi kao sastavni dio države hrvatske, a u kraljevskim se ispravama i darovnicama spominju i imena nekih župana poljičkih kao: Dalizo poliscico (1070. god.), Uiseno polstico (1076.—78.) i Uratina polstici (1088./9.) (Isp. Rački: Documenta p. 83., 113. i 149.). Za prvih Arpadovaca, s kojima Hrvati stupiše na osnovu ugovora na Dravi (1102.) uz stanovite uvjete u personalnu uniju, spominje se često župa poljička, kojom tad do pod konac 13. vijeka vladaše pleme Kačića, a po tom knezovi Šubići do svoga oslabljenja i pada. (Klaić: Opis zemalja... II. s. 138. i 139.). Prvih decenija 14. stoljeća dolazi župa poljička pod Bosnu, priznavajući vlast bana Stjepana Kotromanića (do 1353.) i kralja Stjepana Tvrtka (do 1391.), po čijoj se smrti nalazila u vlasti hercega Hrvoje (do 1416.), pak brata Hrvojine žene Jelene kneza Ivaniša Nelepića, koji po Hrvojinoj smrti zavlada također Omišem i čitavim krajem između Cetine i Neretve. Ivanišu 1424. god. ote Poljica veliki bosanski vojvoda Sandalj Hranić (Isp.

državi i jer bi takova privilegija bila u najvećoj opreci s temeljnim načelima države francuske. Stoga se Poljičani potaknuti

Klaić: Povijest Bosne, s. 274.), ali mu ih Ivaniš već god. 1425. preote i održa sve do svoje smrti (1434.). S nasljednikom Ivanišev im Ivanom Frankapanom, koji bijaše uzeo Ivaniševu kćer Katarinu, stade za ostavštinu po nalogu Sigismundovu voditi boj slavonski ban Matko Talovac, koji iza nagle smrti Frankapanove (1436.) dobi od Sigismunda zajedno sa svojom braćom Petrom Frankom i Ivanom nekadašnja imanja Ivaniša Nelepića. Republika se sv. Marka također otimala za Poljica i nastojala ih mitom, silom i prijetnjama predobiti na svoju stranu, te u prvoj četvrti 1444. godine priznaše Poljičani vrhovnu vlast Mlečana (Isp. Pavich: Beiträge ... s. 43., 44. i 45.), koji im zajamčiše samostalnu upravu i potvrdiše stare pravice, samo su htjeli, da Poljičani za svoga kneza biraju jednoga od spljetskih plemića. Poljičani su davali Mlečanima godišnji danakod 250 for., a i vojnike, ali ne izvan Dalmacije. Kad su Turci 1513. stali harati po župi Cetini zauzevši manje gradove Čavčinu, Nutjak i Vir, pa Poljičanima velikih jada zadavati, dadoše se Poljičani, ne dobivši ni otkud pomoći, pod zaštitu tursku. Turci im priznadoše samoupravu, a oni su im imali plaćati ugovoreni harač. Pod turskom vlašću ostadoše Poljičani uz višekratna odmetanja, ugovarajući kadšto s Mlečanima, pak pomažući susjednu braću protiv turskoga gospodstva i trpeći toga radi od Turaka silne progone, de jure sve do karlovačkog mira 1699., dočim su de facto već iza kandijskoga rata došli pod vlast mletačku, pod kojom ostadoše sve do propasti republike sv. Marka (1797.). Poljica tad mirom kampoformijskim s ostalom Dalmacijom dođoše pod vlast austrijsku, te im i sad bjehu (po pravilniku za Poljica od 13. travnja 1799.) priznate sve stare njihove povlasti (Isp. Iv. Pivčević: Poljica, „Srđ" 1907. br. 16. s. 746.—749.; br. 17. s. 786.—791.), što ostade tako, dok ne dođoše pod francusku vlast (1806.).

„Poštovana općina župa poljička", kako je Poljičani sami nazivahu, ili „provincija poljička" i „prisvitla gospoda i poštena župa poljička", obuhvatala je nekoliko katuna (sela, kojih po spomeniku od 1666. god. bijaše dvanaest), a dijelila se na plemiće, koji se zvahu didići ili Miroslavići (po hrvatskom vladaru Miroslavu), poslije i plemići ili gospoda bosanska, za razliku od drugih plemića, što se nazivali plemići ugarski ili ugričići, pak vlastela ili vlastelići, a bijahu zapravo doseljeni preko-velebitski Hrvati. Samo su plemići mogli obnašati časti u knežiji poljičkoj. Uz plemiće bijahu još pučani, t. j. slobodni seljani ili seljaci, koji imađahu i obrađivahu vlastite zemlje, pak kmetovi ili kmetići, koji obrađivahu tuđe zemlje i dobivahu zato od gospodara stan i hranu, te vlasi ili vlašići, koji po zakonu poljičkom nijesu mogli u Poljicima ni stanovati, nego ako ih je koji Poljičanin htio „držati na svom i o svom", i sužnji ili robovi, što bijahu ratni zarobljenici, a mogahu se i otkupiti. Poljicima upravljaše knez, poslije nazvan velikim knezom, te uza nj bijahu još tri suca, što sačinjavaše

od Rusa lako pobuniše, a najveću su pri tom ulogu uz ruske uhode igrali župnici i knezovi poljički te spomenuti Andrija Kovačić, koji se dopisivaše s poglavicama poljičkim, šiljući im također novaca i oružja. Budući da se je dne 3. lipnja u večer pojavilo rusko brodovlje pod Poljicima, to se Poljičani, nadajući se dakako, da će se pomoću Rusa osloboditi i vlasti francuske, brzo odlučiše za otvoreni upravo ustanak. Admiral Senjavin dovede dne 4. lipnja rusko brodovlje u zaliv stobrečki, gdje se iskrcaše ruska vojska, pak Bokelji, Crnogorci, Bračani, Šoltani i sjediniše s mnogim Poljičanima. Istoga dana pogibe kod sela Duća jedan stražmeštar francuski, a glava mu bijaše poslana Rusima. Pukovnik tad Bachelu odmah krenu s 4 kumpanije prema Stobreču, ali bijaše od premoćnih protivnika suzbijen. Stobrečani se sad združiše s Poljičanima. Generali Lecchi i Teste povedoše na to 5. lipnja cijelu 11. pukovniju put Stobreča, koji jurišem i zauzeše, a istoga dana oko 6 sati poslije podne prispje pod generalom Tirletom iz Kaštela i 8. pukovnija, te se

poljički sto (vladu), a imađahu i zakletog pristava, koji raznašaše njihove odredbe i zapovijedi. U kneza bijaše pečat sa slikom sv. Jurja, pokrovitelja poljičke knežije, pak škrinja s povlasticama, što ih dobiše Poljičani. Uz njega bijaše poslije i veliki vojvoda, koji je u vrijeme rata nosio poljički barjak sv. Jurja, te kancelir, koji pisaše sve nužne spise i isprave. Veliki se knez i uopće uprava, da se ne bi odveć osilila, mijenjaše na Jurjevo svake godine, ali isti knez po zakonu mogaše biti izabran zasebice kroz tri godine. Vladu su birali katunari ili mali knezovi (t. j. glavari katuna ili sela poljičkih), koji su također bili u službi samo jednu godinu, a birali su ih kućni starješine njihova sela. U Poljicima se sudilo po poljičkom štatutu (od god. 1400.), koji je prema potrebama vremena bio i nadopunjivan, a pisan je dobrim dijelom najstarijim dijalektom jezika hrvatskoga — čakavštinom i to pismom ćirilovskim, te bijaše vrlo oštar. Među rukopisima toga statuta, kojih imade mnogo, spominje se i jedan pisan glagolicom, a noviji su prijepisi pisani latinicom. Poljičani su osobito čuvali i svetu baštinu slavenskih apostola sv. braće Ćirila i Metodija, te njihovi popovi bijahu samo glagoljaši, za koje ponajviše bijaše čestiti nadbiskup Pacifik Bizza, rodom Rabljanin, god. 1750. otvorio i sjemenište u Preku kod Omiša na jeziku hrvatskom. To je sjemenište nažalost odredbom ministarstva za bogoštovlje i nastavu od 10. velj. 1879. ukinuto (Isp. Fr. Ivanišević: Poljica. „Koledar" M. D. 1898. str. 130.—136.; Klaić: o. c. II. p. 133., 135. i 137.; dr. Iv. Strohal: Statuti . . . Zagreb 1911. s. 96.; Pivčević: o. c. br. 19. s. 882.—885, te „Sjemenište u Prijeku" Spljet 1912. s. 6., 7. i 17.). — Poljičku bi knežiju u hrvat. povijesti, držim, s punim pravom mogli nazvati i knežijom Sv. Jurja kao što i republiku dubrovačku zovemo i republikom Sv. Vlaha.

utabori uz rječicu Žrnovnicu. Sjedinivši se još iste večeri francuska vojska, što je zauzela Stobreč s onom kod Žrnovnice, udariše sutradan ujutro sva tri generala na protivnike: Rusi (oko 400) i Poljičani (oko 500) zauzeše doduše zgodan položaj i to prvi kod Strožanca, a drugi na brežuljcima kod puta, kojim se iz Spljeta išlo u Postranu, ali za dva sata bijaše boj odlučen, jer se Poljičanima iza leđa pojavio jedan odio Francuza, te među dvije vatre uhvaćeni, moradoše uzmaći na rusko brodovlje, kamo se i Rusi povukoše. Tri se čitava dana haralo i palilo po Poljicima osim u pet sela, što bjehu radi svoje nepristranosti pošteđena, a francuski inače vojnici u svom bjesnilu ne poštediše crkve ni grobove.[1]

Čuvši Marmont o ustanku u Poljicima stigne već 8. lipnja u Spljet, pak sutradan zorom udari prema Poljicima uz pratnju od 140 pandura, te odredi, da se oprosti život svim Poljičanima, koji su bilo silom razoružani bilo sami položili oružje. Po nalogu Marmontovu imaše pukovnik pandura Vidović pokoriti gornja Poljica, što mu lako i pođe za rukom, jer se predstavnici sela župnici i načelnici Dolca, Sitna i Dubrave sami predadoše. Odlukom od 10. lipnja, koja se imala u svim općinama u Dalmaciji u dva jezika proglasiti, ukide Marmont sve povlastice Poljičana, pogotovo biranje velikoga kneza i knezova u Poljicima, te se žitelji poljički moradoše pokoriti svim propisima i teretima, što za Dalmaciju vrijede uopće. Marmont k tome proglasom od 13. lipnja odredi, da kao poglavice pobune i prijatelji Rusa imaju biti ubijeni iz puške, gdje se god nađu, a imanja im oduzeta: Ivan Naraković, župnik; Petar Rosaković, pop; Rosaković prokurator iz sela Zugare; Nikola Musišić iz sela Srinjine; Mate Branovac, provikar sela Dolca; veliki knez Čović iz sela Gate; knez Mate Vladušić iz Crnjine; knez Petar Jovanović iz Postrane; knez Frane Duić iz Primorja; knez Tane Vojnović iz Ducije; kancilir Mijo Marasović iz Primorja; knez Đerić iz Postrane; knez Marko Sičić iz Ostarice; kapetan Ivan Veronsić iz sela Ostarice; i Petar

---

[1] A. Pavich: Beiträge zur Geschichte der Republik Poljica. Wien 1907. str. 163. i 164.; Cattalinich: o. c. p. 118, 119 i 120; Erber: o. c. II. p. 78,—82.

Kružičević, učitelj seminara, iz sela Zvečanja. Svim Poljičanima uopće bješe oružje oduzeto.[1]

Dne devetog lipnja dođe ruska flota pred Omiš, te iskrcavši oko 600 redovitih vojnika i 200 Poljičana, među kojima bijahu veliki knez Čović, knez Sičić, knez Jovanović i dr., zauze tvrđu, u koju bješe uvučeno i nekoliko topova. Opazivši Rusi 11. lipnja ujutro, da su sva okolna mjesta zaposjednuta od francuskih četa, daše bojni znak, te boj potraja dobrih 10 sati. Uvidjevši Rusi, da ne bi mogli Francuzima odoljeti, povukoše se noću s Poljičanima na lađe, te 12. lipnja Francuzi zauzeše Omiš.[2] Nato Marmont htijući zapriječiti svaki poticaj na pobunu sa strane Rusa izdade iz Spljeta 17. lipnja proglas, da će svaki žitelj iz Dalmacije i Dubrovnika, koji bi bio opažen, da je bio na brodu ruskom, biti po vojnom sudu kažnjen smrću. Ova zapovijed bi prevedena „u jezik italianski i hrvatski" te proglašena po svoj Dalmaciji, pa i s oltara narodu pročitana u svim crkvama.[3] Ruska je flota krstarila niz makarsko primorje, a njezino kretanje s kopna pratio general Delzons po prilici sa 3000 Francuza. Rusi iskrcaše u Podgori oko 900 vojnika, a njima se pridruži i lijep broj seljana. General se Delzons bijaše zgodno dne 17. lipnja utaborio ispod brda Staze, a Rusi vidjevši, da se odanle ne miče, preuzeše ofenzivu. Tu je došlo do žestoka sukoba upravo na bajunete, ali brojno slabiji Rusi i Primorci moradoše uzmaći na lađe. Oko 150 Rusa ostade mrtvih, a 30 bi zarobljeno; gubitak kod Primoraca bijaše još veći, ali ni Francuzi ne izgubiše manje od svojih protivnika.[4] Tri sela : Podgora, Drašnice i Igrane, što pristadoše uz Ruse, bjehu ognjem izgorena.[5] Marmont nato izdade dne 23. lipnja iz Spljeta proglas na hrvatskom i talijanskom jeziku, koji se imao narodu hrvatski u tri nedjelje pod misom pročitati, gdje u ime Napoleona obećava Poljičanima i Primorcima potpuni oprost, ako se povrate k svojim kućama i budu mirni. Tako

[1] Pavich : o. c. p. 165. i 166.; Erber: o. c. II. p. 87. i 88.; Cattalinich: o. c. p. 122.; Kr. Dal. 1807. br. 26. str. 205. i 206.

[2] Isp. Erber: o. c. II. p. 90. i 91.

[3] Isp. Marmontov proglas štampan hrvatskim i tal. jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe II. br. 67.; Kr. Dal. 1807. br. 26. str. 206.

[4] Erber: o. c. II. p. 97. i 98; Cattalinich: o. c. p. 125, 126. i 127.

[5] Ljubić : Ogledalo II. str. 287.

pri koncu proglasa kaže : „Pribivaoci od Poljica i od Primorja, vi jeste pružili ruke protiva vojnicim, koji biahu vaša bratja, i vaši prijatelji ; onu istu vojsku, koja vas je obranila i obogatila, vi jeste usilovali, da izlazi kao vaša nepriateljica. Nie nigda bilo osvete zakonitie od ove. Ali najveći od kralja jest jošće i najmilostivii ; i ako on znade pedipsati, drago mu je i oprostiti... Povratite se k vašim kućam, budite virni, i naćete, kakono prvo, u vašim kućam, i u vašim poljim, mir i obranjenje.".[1]

Uto naskoro bi, kako već čusmo, među Napoleonom i Aleksandrom I sklopljen u Tilži mir (7. srpnja), te Rusi Francuzima ustupiše, što su još u Dalmaciji držali, pak tako i Boka Kotorska[2] dođe pod francusku vlast, a vojska francuska uđe u Kotor 12. kolovoza.[3] Senjavin se s pet ruskih brodova, na kojima se također nalazio zadnji veliki knez poljički Čović, povrati u Kronstadt. Ostalo rusko brodovlje, koje pripadaše crnomorskoj floti, otplovi pod zapovjedništvom Baratinskoga u Mletke, gdje iskrca 4000 pješaka, a po tom u Trst, gdje ostavi znatan broj Primoraca, koji se u ratu 1807. izložiše. Baratinski bijaše preko ruskoga poslanika u Parizu od Napoleona za ove zamolio milost, te im bijaše 8. svibnja 1808. dozvoljeno, da se mogu povratiti u domovinu.[4]

Francuzi odlučiše sad, da bi nakon krvavih sukoba otporni duh u Dalmaciji posve ugušili, za svaku sigurnost što oštrije postupati. Sud vojnički pod predsjedanjem majora Caquerana zasjedaše dne 15. i 16. srpnja u Spljetu, te bjehu kao učesnici u poljičkom ustanku odsuđeni na smrt i na gubitak svih dobara u korist vjernih podanika — prisutni: Ivan Rogulić, župnik; Dujo Gruica, pop; Đuro Novaković, bivši prokurator, a odsutni : Petar Kružičević, učitelj seminara (u Prekom); Mate Sladović, provikar; Ivan Čović, bivši veliki knez; Ivan Jeronšić, bivši kapetan ; Ivan Novaković, župnik; Petar Novaković, pop ; Nikola Musinić, župnik; Marko Sičić, bivši knez ;

---

[1] Kr. Dal. 1807. br. 27. str. 215 i 216.

[2] Potpuni oprost Kotoranima bijaše dan 8. rujna, izuzevši samo one, koji su što zla počinili, od kako francuske čete uđoše u Kotor. (Kr. Dal. 1807. br. 39. str. 310.)

[3] Kr. Dal. 1807. br. 35. str. 278.

[4] Erber: o. c. II. p. 110. i 111.

Franjo Dučić, bivši knez; Toma Vojnović, bivši knez; Miho Marasović, pridjevkom Jerić, bivši kancelista; Đuro Rudan, pop; Nikoła Bukan, pop; Lode stari (otac); Lode mladi (sin); Nikola Miličević; Tadija Sičić, pop; Dujo Vuković, bivši knez; Mate Miličević, pop; Petar Petrina, pop; Grgur Knezović, pop; Josip Knezović, stražmeštar; Stjepan Knezović, težak; Josip Podruk, župnik; Luka Okiašić, harambaša; Josip Vanović, pop; Marko Cvitanović, advokat; Andrija Kovačić bivši upravitelj ruski na Braču; Ivan Ljubić, kovač oružja; Miho Trogarlić; Rubić i Petar ... iz Trogira. K tome bijaše pop Jerolim Sladović odsuđen na šest mjeseci tamnice, te župnik Andrija Živalić na četiri mjeseca, a dvadeset i devet bijaše ih riješeno od optužbe.[1] Poljica pak odlukom od 21. rujna biše na troje razdijeljena, te obližnjim kotarima Spljetu, Sinju i Omišu pripojena.[2]

Istragu je po otocima vodio general Guillet, te neki bijahu iz puške ubijeni, a neki opet zatvoreni.[3] Vojnički sud ponovno zasjedaše dne 1., 2., 3. i 4. listopada u Spljetu pod predsjedanjem pukovnika Bachelúa, da ispita i kazni krivce ustanka u Dalmaciji uopće, te bjehu odsuđeni na smrt i na gubitak svega imutka — prisutni: Gabro Ivulić iz Makarske, serdar; Jure Beroš iz Nerežišća, bivši poglavar u Makarskoj; Stjepan Terzić-Kačić iz Makarske, serdar; Ivan Turić iz Imotskog, serdar; Miho Miletić iz Vrgorca, podserdar; Frano Kačić-Miošić iz Brista, podserdar; Pavao Mrkušić iz Podgore, posjednik; Ante Bauk iz Rogoznice (u primorju omiškom), harambaša i Petar Radić, težak iz Okruga u krajini trogirskoj, — pak odsutni: Franjo Danež, pukovnik; Mate Bilić iz Studenaca, serdar; Ivan Ivulić iz Bola (na Braču); Jakov Ivičević iz Drvenika, sin Jurin; Ivan Antičić zvan Palikuća iz Igrana, harambaša; Marko Đuraković iz Živogošća, harambaša; Jakov Bakota iz Podgore, stražmeštar. Sedamnaest ih bijaše riješeno

---

[1] Namjesništveni arhiv u Zadru. — Zbirka štampe br. 562½. — Osuda bijaše štampana na papiru dugom 1 m. 45 cm., a širokom 84 cm. kod Antonija L. Battare u Zadru u 500 primjeraka jezikom francuskim, talijanskim i hrvatskim.

[2] Pavich: Beiträge ... p. 181.

[3] Erber: o. c. II. p. 114. i 115.

od optužbe i odmah na slobodu pušteno.[1] Od odsuđenih na smrt ne bijaše nitko ubijen, jer se Marmont pa i Delzons protivio tome, te smrtnu kaznu Napoleon promijeni u tamnovanje u progonstvu.[2] Odsuđenici biše iz Spljeta odvedeni u tvrđu kotorsku, a odatle premješteni u unutarnju Francusku, odakle se po Napoleonovu padu, koji u zatvoru ne umriješe, povratiše k svojim kućama.[3]

* * *

U drugom godištu (1807.) izostaju već posve pastirska pisma biskupa, koja u prvom godištu vrlo velik prostor zauzimlju. Najveći dio uopće godišta 1807. zapremaju u „Kraljskom Dalmatinu" vijesti o političkim prilikama u raznim državama Evrope, a osobito vijesti o onim državama i narodima, gdje je Napolen te godine bio raširio svoju djelatnost, ili s kojima je bio ma bilo u kakvom odnošaju. Osim iz Dalmacije, Italije, Francuske ima tu vijesti iz: Prusije, Rusije, Engleske, Poljske, Austrije, Španije, Portugala, Turske i dr., dapače gdješto iz raznih krajeva Sjeverne Amerike kao: Newyorka, Montreala, Halifaksa i dr. Pogotovo mnoge vijesti dolaze iz onih krajeva, kuda se u ratu s Pruskom kretala francuska i neprijateljska vojska, ili se u kratko prenose iz drugih novina, a poslije mira s Rusijom u Tilži vijesti se ponajviše tiču: Engleske, Španije i Portugala. To se upravo kao nit vuče kroz ovo godište. Prilično ima vijesti i o ratovanju Rusa, Crnogoraca i Bokelja u Dalmaciji. Dakako da su uopće političke vijesti ponajviše udešene prema duhu i želji francuske politike.

U „Kraljskom Dalmatinu" iznosio se pred oči čitaocima i kratki pogled na onaj dio svijeta, koji čitaoci većma poznadu a i više se za nj zanimaju; stoga nalazimo i u uvodnom članku četvrtog broja, kako se pri kraju samoga članka kaže, „lagano skazanje od poglavitih strana od Evrope". Tu se sa nekoliko redaka posve u duhu francuske politike govori o: Francuskoj, Portugalu, Španiji, Engleskoj, Italiji, Helveciji (republici Švajcarskoj), Holandiji, Njemačkoj, Poljskoj, Moskoviji (Rusiji),

[1] Namjesništveni arhiv u Zadru — zbirka štampe br. 614. — Osuda bijaše štampana kod Antonija L. Battare u Zadru jezikom francuskim, talijanskim i hrvatskim na papiru dugom 1 m. 75 cm., a širokom 85 cm. — Isp. i A. Kuzmanić: o. c. „Nar. L." 1874. br. 11.

[2] O toj se promjeni smrtne kazne nalaze isprave na pergameni (ali znatno oštećene) s Napoleonovim originalnim potpisom za: A. Bauka, J. Beroša, G. Ivulića, P. Mrkušića, S. Terzić-Kačića i Iv. Turića u namjesništvenom arhivu u Zadru — među spisima sudskoga arhiva fasc. 146.

[3] Catalinich: o. c. p. 131., 132. i 133.; Pisani: o. c. p. 284.

Švedskoj, Danskoj i Turskoj. Za karakteristiku samoga članka i onodobne francuske politike iznijet ću ovdje po koju rečenicu. Za Francusku se n. pr. kaže : „jest prvo cesarstvo od svita i rad puka . . . i rad snage vojniške, i rad zakona, i rad hitrine, i rad mogustva ne samo nad svom Evropom, dali jošće izvan Evrope". — Portugal „niti iđe ni naprid ni nazad . . . Ali do malo i Portugal tolikojer imat će se pridat i razlogu i svojoj koristi . . . nek i on pridruži se uvitovanju od Evrope zabranjujući Inglezim ulisti u svoje luke." — Španija: „Pokle poznade koliko može njoj nauditi Franca neprijateljstvom, koliko . . . valjati prijateljstvom, ona se jest postavila u krilo svoga bližnika (Napoleona), i njegovom pomoću može ufati, da je došlo vrime njezina priporođenja". — Engleska: „Pravedan i veliki nareditelj od posala europejskih (Napoleon) jurve malo ne svimi kraljestvim od Evrope činio e viditi, da se svi oružaju suproć općenom neprijatelju" (naime Engleskoj). — Italija: „Od dvanaest nejednakih komada, koji nju razdiljivahu u vladanju, u zakonim, u običajim, u koristim nejednacim, često suprotivnim, ona sada sakupljena jest u sama četiri jaka dila, dva od kojih . . . jest kraljestvo od Napuli i kraljestvo od Italije (uređeno) jednim istim načinim od vladanja . . . u dva po sridu to jest Romanja i Toscana : s Piemontom, Genovom, Parmom, koje su posve podložne Franci". — Za Dalmaciju stoji, da nije potreba, da se o njoj ovdje govori, jer da se o njoj i onako u „Kraljskom Dalmatinu" uvijek govori. — Njemačka: „brez rastresenja, brez rasutja, pače i brez buke obori se nepristojna zgrađa od cesarstva nimaškoga". — Poljska: „Polonia iznova broit se hoće meju narodim i kraljevinam". — „Rusia jest samo mogustvo, koje do ovoga časa hoće da se jošće pokuša s Napoleonom i Francom na kopnu . . . Ista Rusia ne može zanikati, da je Franca nathodi u znanju, u naredbam, u hitrini vojniškoj. Ali izvan ovoga Rusia ne ima ni toliko vojnika ni toliko naučnih hrabrenih vojevoda : ona ne ima ni treći dio vojnika naučnih koliko Franca, i od ovizih potribito jest da pošalje suproć Turčinu, kojemu je rat zametnula". — Turska: „Slab, i leliav turski Divan od mnogo godina ne zna kako uzdržati uzde prostrta, i privratjena svoga cesarstva . . . silovita ugrabjenja od Moskovie, koja jest vavik Turčinova neprijateljica, teški rat s Perziom, općeno privratjenje svakoga reda . . . u kratko jest stanje

turskoga cara . . . Na koji drugi način može odahnuti nego pomoću od France, koja vazda bila jest njemu prijateljica. . ."[1]

Uprava je francuska svraćala znatnu pozornost na sudovanje, te lijep bijaše običaj, što je obično svakih šest mjeseci štampala pregled o sudbenom djelovanju u Dalmaciji prikazujući broj građanskih i kaznenih parnica, iz čega se vidi brzo i uspješno djelovanje sudova, pak kako se postepeno uklanjala i zla djela. U prvih šest mjeseci 1807. godine bila je izmirena 641 pravda, a uza sve neprijateljsko raspoloženje u zemlji dogodilo se samo trinaest ubojstva. Bile su riješene također i neke parnice, što su se vukle još od 1772., 1773. i t. d. godine.[2] Drugih n. pr. šest mjeseci 1807. godine bilo je u svoj Dalmaciji usve pet ubojstva, dok za isto vrijeme 1805. godine bijaše samo u kotaru zadarskom dvadeset i devet ubojstva, a u cijeloj Dalmaciji preko tri stotine i pedeset.[3] Brinulo se također za zdravstvo i javnu sigurnost, te izdavale posebne odredbe za obranu imanja sirotinjskog. Kupio se i novac za siromahe — a davale se u tu svrhu i zabave u zadarskom kazalištu (5. velj. i 28. kolov.), pak da ona 28. kolovoza bude što bolje posjećena, zanimljivo je, da su obrtnici zadarski igrali „Morešku".[4]

Po nalogu Marmontovu bijaše izgrađen i put od Spljeta preko Klisa do Sinja, koristan za trgovanje s krajinom turskom a „stari kastio", što se uzdizao vrhu luke spljetske bijaše porušen, te je luka uopće učinjena prostranijom. Zanosno na to u svom govoru, izrečenom u općinskom vijeću, dne 26. travnja reče Ive Gorišić : „. . . naš grad prominjiva obličje na jedan

---

[1] Kr. Dal. 1807. str. 25.—31.

[2] Kr. Dal. 1807. br. 31. str. 242.—245.

[3] Isp. Kr. Dal. 1808. br. 2. str. 13.

[4] Isp. Kr. Dal. 1807. br. 6 str. 45. i 46.; br. 35. str. 278. ; br. 40. str. 313—317. — Na str. 76. spominje se prigodom jedne svečanosti u Zadru uz igranje moreške i „Cerchiata", te kaže : „Ovo jest drugi običaj od naroda, koji lako biti će imao svoj početak ali od grčke Arkadie ne vele daleke, ali od bliže Italie. Ovi tanac rečen jest „Cerchiata", zašto svaki od onih, koji igraju, drži u obedvimi rukami po jedan kraj obruča (cerchio = obruč) nakitjena, s kojim obraćajući se na razlike načine stvaraju razlike prilike . . . Na početku ovi tanac smetan jest od jednoga starca, koji kori onu plahu mladost, da gubi vrime tancajući na misto raditi, i kara i psuje divojke: ali potom toga smiriva se, naslađiva se i on, i pušta da slide. Ovi običaj spominje prve korake od izmišljenja u zanatu od teatra."

način mnogo viši nego mi ufahomo, a može biti mnogo više jošće nego mi isti željahomo". Stoga općinsko vijeće spljetsko, da izvrši „jednu vikovitu nepomrsivu dužnost od harnosti prama glasovitom vitezu", odredi, da se ima u tu svrhu otkovati jedna spomen-medalja, koja će biti poklonjena generalu glavaru Marmontu, a poslije razdijeljena po vojsci i po glavnim mjestima cesarstva i kraljevstva. Spomenuti put da ima nositi ime Marmontovo. Marmont, da pokaže svoje potpuno zadovoljstvo nad ovim zaključkom spljetskoga općinskog vijeća, darova dvadeset i pet zlatnih luidora (venticinque Luigi d'oro) bolnici za nezakonitu djecu.[1]

Spomenica grada Spljeta Marmontu 1807.
Arheološki hrv. narcd. muzej u Zagrebu.

Hazardne igre biše od francuske vlade strogo zabranjene i jer da ne ima od njih gore stvari za društvo ljudsko. Hiljadu bi mletačkih libara platio onaj, tko bi bio uhvaćen da igra, a isto toliko i gospodar ili najamnik stana, u kojem bi se igralo. Polovicu bi globe platio, tko znade, gdje se igraju takove igre, a ne će da ih oblasti prijavi. Tko ih pak prijavi, dobije polovicu globe, pa makar to bio i sam igrač, kojemu se ime u ovom slučaju ne bi odalo. Tko ne bi mogao globu platiti, odležao bi u tamnici razmjeran broj dana računajući za jedan dan po 10 libara.[2]

„Kratki — Nauk Chiudorednı — varhu — Duxnostih Covicglih — za segliane", što ga je Dandolo sastavio, pak dao s talijanskog prevesti na hrvatski i štampao kod Battare 1807.

[1] Kr. Dal. 1807. br. 19. str. 147.—150.
[2] Kr. Dal. 1807. br. 11. str. 84. i 85.

u Zadru, sadržavaše osim pouke za narod u glavnome savjete i upute za župnike, u čemu i kako da pouče narod. Knjižica ima oblik šesnaestine, a opseže 51 stranicu. Razdijeljena je na pojedine odsjeke ovako : „Razgovor učinjen od jednoga biskupa jednome crkovnjaku ređenu od misništva, i određenu za pastira duhovnoga od seljana"; „Prvi razgovor s' kojim župnik postavlja se tumačiti ovi nauk"; „Dužnosti prema Bogu" ; „Dužnosti prema kralju"; „Dužnosti prema ljudoskupu" (društvu ljudskome) ; „Dužnosti prema obitili". Odmah u početku prvoga odsjeka reče biskup mladom misniku, da odsada sve njegovo djelovanje ima biti upravljeno na slavu Božju te na korist i čestitost iskrnjega, pak stoga neka iskuša ponajprije svoje misli i upozna sebe samoga, da može upoznati i svoju braću ; neka nauči dužnosti svoje, da može poučiti i svoga iskrnjega i potaći ga na ispunjavanje njegovih dužnosti. Nadalje mu veli : „Nemoj se uzoholiti i ciniti da si ti najveći i najbolji čovik od sela ; dali nastoj kripostju učiniti se taki : dostigni tvojim dobrim dilim i življenjem čast i ljubav tvoih seljana ter služi za izgled i priliku svim kolicim." Budući da ga je odlučio odabrati za župnika sela N., to mu biskup sad pripovijeda, što mu starci toga sela rekoše o valjanosti, čestitosti i plemenitosti prvašnjega njihova župnika, ne bi li i ovaj bio takav. Stari župnik da je kod kuće župničke dao iskopati bunar pitke vode, oko koga su doduše i seljani radili, ali se njime svi u selu i služe ; on prvi da je počeo saditi krompire, kapulu, lan, murve i drugo, što je potrebno i korisno, a iz svoga vrtla da je sjemenje narodu darivao. Dvanaestoricu u selu da je naučio čitati, pisati i računati, a ovi da sada svecem štiju i kažu drugim seljanima, što se događa u dalekim kraljevinama, pak i druge stvari „lipe i korisne". U selu tome da se već četrdeset i pet godina nije dogodilo ubojstvo ili palež, a dvadeset da je već godina, da seljani nijesu nikad bili pred sudom, jer da ih je stari župnik naučio, da stvar mirnim načinom s pomoću dobrih ljudi riješe. Seljani toga sela da svetkuju blagdane ne pijanstvom i bukom nego srdačnim veseljem i djelima milosrđa, a piruju ženidbe i stoje radosno i u drugim prigodama „pivajući pod guslom i tamburom pisme naših starih vitezova".[1]

[1] Isp. Kratki nauk ćudoredni vrhu dužnostih čovječljih za seljane. Zadar 1807. str. 3.—12. (Namjesništvena biblioteka u Zadru. I. D. * 101.)

U drugom odsjeku mladi župnik nastoji naravnim dokazima narod što bolje uvjeriti, kako „Sve koliko navišta svude mudrost i mogustvo jednoga Boga stvoriteja i upravitelja". On kao duhovni pastir ovoga sela da želi i ufa se narodu učiniti dobro, a to da će mu biti i glavna plaća za njegove trude. Narodu da će svakoga svetačnog dana uz ponavljanje nauka kršćanskoga tumačiti malo pomalo i nauk ćudoredni, a sa sobom da je doveo i jednoga sirotana, koga je idući u selo napolak puta našao gola, gladna i zapuštena, pak ga pokripio, obukao i u malo dana naučio nauk ćudoredni, da mu pri tumačenju toga nauka narodu može poslužiti.[1] U dužnostima prema Bogu kralju, društvu ljudskome i obitelji župnik stavlja upite, a sirota na njih odgovara. Dužnosti se prema Bogu svode u glavnome na to, da treba „virovati ono, što je objavio, a opslužiti ono, što je zapovidio", a među dužnostima se prema Bogu spominje i „uzdržati se u zdravlju".[2]

Ljubav se i odanost prema kralju nastojalo u „Kratkom nauku ćudorednom" što većma istaći i narodu u srce ucijepiti, a to bijaše po svoj prilici jedan od glavnih razloga, koga je radi ova knjižica uopće bila izdana. Tako još stari župnik (na str. 14.) narodu reče: „mi imamo jednu pritešku i osobitu dužnost prama visokom mogućem kralju, kojega odredilo jest Božje providjenje čudnovatim načinim za prosuti nove darove vrhu naroda od svjeta". Kralj da je obećao i našem narodu, da će ga učiniti dionikom tih darova, a svoje obećanje da je počeo i ispunjavati, pak stoga već stari župnik prorokuje narodu „privelika dobra i neizmirne koristi". Vlast se kraljeva izvodila od Boga, a i posluh kao prva dužnost, jer da su s neposluha potekle sve nesreće, pa „i grih istočni". Na pitanje župnikovo, koji su uzroci harnosti prema kralju, odgovara sirota: „Prvo jere kralj podnosi se (sa) svoim podložnicim kakono otac ljubeznivi prama sinovom; drugo jere svojom mudroštju i bdenjem drži od nas daleko glad i skupoće; tretje jere svoim mogustvom brani nas od neprijatelja, i čini da pod njegovim odvitovanjem ispunimo i držimo viru naših otaca; četvrto jere on trati svoj život i svoje pomnje za providiti našim potribam." Na koncu župnik pita sirotu, da li ljubi sadašnjeg kralja (t. j.

[1] Isp. Kratki nauk ćudoredni. Zadar 1807. s. 21.—27.
[2] O. c. p. 28.—37.

Napolena), pak dobiva odgovor : „Sa svim srcem i jakoštju. Da on, koji e bio određen od Boga siditi na prvom pristolju od svita, da on rekoh nie nas obranio i štitio, bila bi ostala može biti razrušena naša sveta vira. Njegovi zakoni i zastavljenja jesu toliko privelika dobrodanja za naš narod, i pod njegovim kraljevanjem mi čekamo stanovitoštju viditi učinjeno bolje naše stanje, kako i dosad kušamo."[1] Vidi se, da je francuska vlada dobro znala udariti u prave žice našemu narodu.

U dužnostima se prema društvu ljudskome ističe, da je „Prva : nigda se ne razlučiti od pravednih njegovih razloga i koristih. Druga : združiti se svi zajedno za općenu obranu odma na prvi bilig izvanjske pritnje. Tretje : nigda ne uzbuditi iznuterne nesklade ali po nepamati, ali po himbenosti. Četvrta : nigda ne podati ljudoskupu niedno svitovanje, koje mu ne ima biti korisno." Kad bi čovjeku bila kakova krivnja nanesena, svjetuje se, nek postavi sud u ruke dobrih ljudi, a tek kad ne bi mogao naći „mirotvorce" ili ako ovi ne bi bili vrsni, onda nek preda stvar zakonitom sudu.[2]

Na pitanje, što bi mislio o čovjeku, koji ne bi ljubio svoju obitelj, odgovara sirota : „Mislio bih, da je zao čovjek, i da se od njega imadem čuvati, jere budući stanje od obitili najprvo i naravno stanje čovječje, svaki koji nie dobar sin, dobar brat, dobar zaručnik, dobar otac, diluje suproć ljudoskupu i uvriđuje ga." Naravnim se i narodu razumljivim razlozima nastojalo potaći sinove na štovanje i ljubav prema roditeljima, a čuvstveno se upravo govori o dužnostima muža prema ženi (str. 50.). Obzirom na druge dužnosti prema obitelji veli se : „Imadem biti krotak i ugodan prema mojim službenikom (slugama), ljubiti jih, braniti jih, učiti jih, u jednu rič ja sam držan imati pomnju od njih kako od mojih sinova, pokle imadem Bogu podati teški razlog i od njih kako od jednoga dila moje obitili."[3] Jasno iz ovoga izbija nejednaka mjera između odnošaja kralja i gospodara (glave obitelji) prema Bogu. Premda se naime u „Kratkom nauku ćudorednom" češće ističe, da je svaka vlast od Boga, pak se prema tomu za gospodara i veli, da ima

---

[1] O. c. p. 38.—41.
[2] O. c. p. 42. i 43.
[3] O. c. p. 46.—51.

teški račun podati Bogu o postupku sa slugama, za kralja se to u ovoj knjižici ne samo nigdje ne kaže, nego se dapače pripominje, da podanik ne smije niti kritizirati zakone kraljeve, a još manje zabaciti ih, sve ako bi bili škodljivi i za vlastito i za općeno dobro.[1]

Dandolo je „Kratki nauk ćudoredni" poslao na sve župnike uz pismo od 1. srpnja 1807., u kome naglašuje, da je on, budući da narod treba još bolje da upozna svoje dužnosti prema Bogu, kralju i iskrnjemu, složio ovaj „nauk ćudoredni i bogoštovni", a župnik da ga treba istumačiti svome puku malo pomalo u svetačnim danima. Župnike, koji budu na tome s ljubavlju radili, da će kralj nadariti, a pedepsati one, koji ne bi ispunili svoje dužnosti. Brzo da će biti razdijeljen po „državi i Nauk Krštjanski", što ga je sam vladar odabrao.[2]

---

[1] O. c. p. 39.

[2] Pismo je Dandolovo, koje počinje „Poštovani gospodine župniče" štampano samo hrvatskim jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1807. br. 555. — Tko je preveo „Kratki nauk ćudoredni", ne mogoh naći, nego je samo poznato, da je Dandolo talijanski rukopis bio poslao Dorotiću, da ga prevede, ali ovaj ne htjede. (Isp. M. Ostojić: Fra Andrija Dorotić. Spljet 1895. str. 13. i 14.). Kukuljević u svojoj „Bbliografiji" (Zagreb 1860.) na strani 152. stavlja „Kratki nauk ćudoredni vèrhu dužnostih čovika, za seljane" — pod ime Šime Starčevića, a Š. Ljubić u svom „Ogledalu" knj. II. (Rijeka 1869.) na str. 481. upravo ističe, da je „Kratki nauk ćudoredni. . ." djelo Šime Starčevića, što dakako ne odgovara istini. — Francuska je vlada u Dalmaciji pri štampanju prijevoda s talijanskog na hrvatski bila kadšto dosta oprezna, te je nastojala da prijevod i jezik bude što bolji, što nam jasno dokazuje, kako se pri prijevodu Katekizma pučkog (Catechismo nazionale) postupalo. Prvi je dio tog katekizma bio dan dvama prevodiocima i to Dominiku Budroviću i nekom drugom, što ga označivahu nazivom „Arbe". Oba su ta prijevoda po tom bila u rukopisu izručena na ocjenu o. Andriji Kačiću, učitelju „ilirskog sjemeništa" u Zadru. Ovaj se u svojoj ocjeni (mjeseca lipnja 1808.) o Budrovićevu prijevodu vrlo nepovoljno izrazio, naime da ne odgovara ni točnoj vjernosti originala ni općem razumijevanju naroda. Za drugi prijevod reče, da u bitnosti odgovara originalu, ali da je u dijalektu pisan, pak da se ne može prilagoditi cijeloj Dalmaciji, stoga da bi bilo potrebno, da dobar poznavalac narodnog jezika popravi dijalekt prijevoda. Kačić drži, da bi za taj posao bio najzgodniji generalni provikar Makarske, kanonik Pavlović Lučić, jer da se u Makarskoj govori i piše hrvatskim narječjem, koje se jednako razumi u unutrašnjosti zemlje, kao i pri moru i na otocima.

Francuska je vlada osobitu pažnju obratila školstvu u Dalmaciji, što republika sv. Marka bješe upravo posve zanemarila. Za cijelog svog vladanja (1420.—1797.) nije mletačka republika podigla u Dalmaciji ne samo niti jedne, ma barem pučke škole,[1] nego je dapače teške neprilike pravila biskupima, koji su uz sjemeništa htjeli podići i javne škole.[2] Ovdje su, držim, za karakteristiku mletačke vlade uopće zgodne riječi Mlečanina Vicka Dandola : „Mlečani, u ćudorednom i vojenom opsegu slabi, vladaju pucima lukavo, ili baš iz varancije ; jer im državno načelo bi rastaviti grad od grada, selo od sela, stališ od stališa, pak nek se otimlju i pravdaju ; e dok se tim poslom bave, ne će pomišljaje i mišice svoje obraćati na pravu korist svoju".[3] Mlečanima je za vladanja u Dalmaciji jedino bilo do toga stalo, da što većma iscrpe zemlju i narod, a što su manje nastojali oko prosvjete i izobrazbe naroda, to su dakako više mogli izrabljivati njegovo neznanje, stoga s punim pravom Dando u svom programu, upravljenom narodu, kako čusmo, reče : „ovo opako vladanje suprotiveći se istoj naravi, i čoviskom razumu, naučno nastojaše, da se vi ne uzmnožite, da vaša polja ostanu zapuščena i vaša pamet potamljena i brezumna".

Providur se Dandolo odmah od početka francuske vlade

Odjelni upravitelj javne nastave Benincasa predloži tad Dandolu, da se ovaj posao povjeri Pavloviću Lučiću, a da mu trud bude lakši, nek mu se pošalju i obadva nedotjerana prijevoda. (Isp. Atti del capo dell' istruzione publica . . . Filza II., — u namjesništvenom arhivu u Zadru br. 153., pod kojim se nalazi izvještaj Benincasin Dandolu o prevođenju katekizma, a tu su i dvije kratke ocjene Kačićeve, ali nemaju posebnoga broja.). Budrović se dakako na to osjetio uvriježenim, te šaljući Benincasi natrag talijanski primjerak katekizma napisa mu, da je spreman, bez bojazni da će se zacrveniti, dati razlog ma bilo komu za načela, kojih se je pri prevođenju držao. Njegov prijevod da će imati i svojih mana, jer da on ne će da precjenjuje sama sebe, ali ipak da se ne može pokloniti sudu „kakova zagrizenog, nezadovoljnog censora, kojemu bi se činilo sve nevrijednim i od ništa." Budrovića na naleđu njegova dopisa u službenoj oznaci zovu „Il Traduttore Illirico" (Isp. Atti del capo dell' istruzione publica . . . Filza II., u namjesništvenom arhivu u Zadru br. 144.).

[1] Pisani : o. c. p. 8.

[2] Šišić : o. c. p. 246.

[3] Prof. A. Kuzmanić : o. c. „N. L." g. 1873. br. 103.

u Dalmaciji već kroz godinu 1806. i dalje oko školstva osobito trudio, te mu upravo zgodno reče u vijeću (22. veljače 1807.) član općinskoga i predsjednik državnoga vijeća knez Andrija Borelli : „Ti učini da mladost hrvatska upravi svoj pogled put istine, put liposti, i da njezin razum promišlja uzorite pute od mudrosti."[1] Što je francuska vlada na području školstva u Dalmaciji učinila, najbolje pokazuje Dandolova „Osnova općena općenoga nauka u Dalmacii". Po toj je osnovi bio određen u Zadru jedan licej, a u „Državi" sedam gimnazija, i to u : Zadru, Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Makarskoj, Hvaru i Krku ; nadalje devetnaest dječačkih pučkih škola u : Zadru, Krku, Rabu, Pagu, Šibeniku, Skradinu, Kninu, Trogiru, Spljetu, Nerežišću (na Braču), Cresu, Lošinju, Hvaru, Korčuli, Sinju, Opuzenu (na Neretvi niže Metkovića), Imotskom, Omišu i Makarskoj ; četrnaest pučkih škola za djevojčice u : Zadru, Skradinu, Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Makarskoj, Korčuli, Hvaru, Nerežišću, Pagu, Rabu, Krku, Cresu i Malom Lošinju. Uz to se navode i dvije „Mudroskupštine" (akademije „le due Accademie") u Zadru i Spljetu, te četiri seminara za svećenike, u : Zadru, Spljetu, Makarskoj i „Jedan u otocim od zapada" (u Osoru). K tome se imalo ustanoviti i osam obrtničkih škola za kovače i drvodjelce u : Skradinu, Obrovcu, Kninu, Sinju, Imotskom, Makarskoj, Omišu i Opuzenu.

U liceju se učili ovi predmeti : risanje, logika i metafizika, književnost i povijest, fizika i matematika, naučno težanje tla, prirodopis, kemija i farmaceutika, pravo naravno (prirodno) i narodno, ustanove i pravo građansko prema „Code Napoléon", kazneno pravo i procedura, anatomija i kirurgija, patologija i klinika. Licej je imao biblioteku i botanički vrt, te nekoliko polja, određenih za sađenje i druge težačke radnje, a s vremenom se imale nabaviti i poglavite sprave za fiziku i oni uzorci iz prirodopisa i anatomije, koji su potrebni za potpuno prikazivanje.

K zadarskom liceju bio je pridružen i konvikt za dvadeset mladića iz Dalmacije. Desetorica od tih imali su potporu od 400 libara talijanskih, a desetorica od 200 libara talijanskih. Od te dvadesetorice trebalo je da ih uči 5 matematiku, 4 pravo,

[1] Kr. Dal. 1807. br. 9. str. 71.

2 medicinu, 3 kirurgiju, 2 farmaciju, 4 kulturu tla. Potporu su mogli dobiti još dvadesetorica drugih mladića iz Dalmacije, a prednost su pri tom imali sinovi činovnika bilo civilnih bilo vojničkih. Potpora se isplaćivala svaka tri mjeseca. U licej su zapravo mogli ući oni mladići, koji su svršili gimnaziju, ali se za prve tri godine primali tek oni, koji su pred gimnazijskim profesorima dokazali svoju sposobnost.

Pošto je mladić svršio licej i obavio „pristojna iskušenja", mogao je postati kirurg i babavac (prema babica — primalja), ljekarnik, odvjetnik, javni bilježnik, graditelj i mjerač. Za kirurge zahtijevalo se dvije godine liceja, za ljekarnike jedna godina liceja i četirigodišnja praksa kod jednoga ljekarnika; za odvjetnike tri godine; za javne bilježnike dvije godine; za graditelje i mjerače jedna godina i dvogodišnja praksa kod jednog usposobljenog inžinira. Kirurgi i ljekarnici nijesu mogli još samostalno raditi, dok nijesu bili usposobljeni i od centralne zdravstvene komisije, a branitelji i bilježnici, dok nijesu položili ispit kod prizivnoga suda.

Profesori liceja imali su plaću ne manju od 1000 libara talijanskih. Plaća bi se povećavala prema okolnostima, osobito za strance. Profesorima se plaća svake desete godine povećavala za treći dio prvotne plaće. Poslije 20 godina imali bi polovicu plaće kao mirovinu, poslije 30 godina dvije trećine, a poslije 40 cijelu plaću.

U gimnazijama je trebalo učiti latinski i talijanski jezik, govorništvo, zemljopis, početke povijesti (Gli elementi della Storia) i prve početke matematike[1]. Ako li se htjelo što nova učiti, potrebna je za to bila dozvola providurova. K gimnaziji mogao se pridružiti i konvikt.

U muškim se pučkim školama učilo: čitati, pisati, računati i tumačio se nauk ćudoredni (catechismo morale), a u ženskim

[1] Pored toga je u Trogiru u kolegiju sv. Lazara praliječnik dr. Jakov Mirković držao predavanja iz medicine, dodajući k tome kirurgiju i primaljstvo, a imao je 200 for. plaće na godinu. Pravo naravno i građansko po zakoniku Napoleonovu predavao je tu Špiro Gavalà imajući također 200 for. godišnje plaće. Vrijedno je istaći, da se je uz opću povijest učila i povijest domaća. Isp. Scuole di Traù nel Collegio di S. Lazaro. (Atti del capo dell' istruzione publica . . . Filza II. — u namjesništvenom arhivu u Zadru.)

je školama poučavala učiteljica također u čitanju, pisanju i računanju, te u prvim ženskim radnjama. Svaki je otac obitelji bio dužan pod mjesečnom kaznom od 6 libara talijanskih, koja će ići u korist pučkih škola, slati jednoga od svojih sinova, nećaka ili sirota u pučku školu[1].

Učitelji su pučke škole imali najmanje plaću od 400 libara talijanskih na godinu, a povećavala im se prema okolnostima. Učiteljice su dobivale na godinu samo 200 libara talijanskih.[2] Veće su plaće, naime najmanje od 450 libara talijanskih, bile određene za one kovače i drvodjelce, koji bi se nastanili u stanovitim općinama, a bili bi dužni i druge izučiti svoj zanat. Drvodjelci su trebali da znadu praviti i kola za polje.

Zadarska i spljetska akademija imale su dobivati godišnju potporu od 800 libara talijanskih za troškove i nagrade, a svake su godine trebale providuru generalu prikazati izvještaj o svom književnom radu (un rapporto dei loro litterari lavori), kao i programe, koje misle proglasiti.[3]

Licej zadarski, koji bi imao biti prvo naše sveučilište, bješe svečano otvoren 16. studenoga 1807. godine u samostanu sv. Krševana.[4] Profesora tada bijaše sedam: benediktinac R. Zelli, opat Rončević, vikar kaptolski Msgr. Giuriceo, Mihajlo Spalatin, odvjetnik, Dr. Tomassini, Dr. Pinelli i Dr. Cariboni, a rektor bijaše benediktinac Don Aleardi. Teško bijaše iz početka, jer profesori ne bijahu spremni za predavanja, a u prvi mah nije bilo

---

[1] Posebnim je uz to naredbama nastojao providur skloniti, da se što većma mladež šalje u školu i da što bolje uči. Tako n. pr. izdade dne 18. stud. 1806. oglas, štampan hrvatskim i talijanskim jezikom, u kome kaže, da nitko ne će moći postići opću kakovu državnu službu, ako ne prikaže svjedodžbu, da je koju školu svršio. Kod novačenja da će se uzeti obzir na one mladiće, koji su se u naucima opošteni li. Svake godine da će se proglasiti imena onih mladića, koji su u školi dobili darove. Mjesne oblasti da imaju godimice njemu javiti imena onih otaca, koji su mogli sinove u školu slati, ali nijesu htjeli, jer imena njihova da će se i oglasiti u „Kraljskom Dalmatinu". (Namjesništveni arhiv u Zadru — zbirka štampe g. 1806. br. 450.)

[2] Plaća je učiteljima pučkih škola prema konferenci od 8. studenoga 1810. znatno bila poboljšana, te je učitelj dobivao 400 for. na godinu, a pomoćni učitelj 300 for.

[3] Ispor. „Kraljski Dalmatin" 1807. br. 25. str. 193.—197.

[4] Erber: Storia del ginnasio superiore di stato in Zara. — Zara 1905. p. 66.

*

ni slušača.[1] Tečajem škol. godine 1807.-8. ipak je broj učenika u liceju i gimnaziji zajedno iznosio 88, od kojih dvadeset i šestorica bijahu pitomci konvikta.[2] Prva se školska godina na liceju počela i dovršila s predavanjem samo trojice profesora. Dandolo se za godinu 1808. osobito brinuo da namakne što vrsnije profesore, a dobavljao ih iz Italije, te i ako se u „Kraljskom Dalmatinu" ti profesori iz Italije unaprijed hvalili,[3] uza sve to Dandolo kao da u izboru ne bijaše dobre sreće. U „Kraljskom Dalmatinu" nalazimo štampana također i imena onih pitomaca zadarskog liceja, koji se u kom predmetu odlikovahu, pak tu vidimo osim iz Zadra naših mladića iz raznih krajeva Dalmacije, kao što su: Andrić Vicko i Bilić Josip iz Spljeta, Mastrović Nikola iz Makarske, Zilković Antun iz Imotskoga, Vidović Krsto iz Šibenika, Bogdanović Franjo iz Visa, Rasković Stjepan iz Knina i t. d., od kojih se neki i u više predmeta odlikovahu.[4]

Prostorije za pitomce konvikta ne bijahu u samostanu sv. Krševana na vrijeme priređene, stoga je istom 12. travnja 1808. moglo biti dvanaestorica pitomaca u konvikt primljeno, dok su ostali bili po privatnim kućama razmješteni. Isto je tako bilo i 1808./9. škol. godine. Iz 1809. godine imamo i bakrenu spomen-medalju o zadarskom liceju. Školska se godina 1809./10. poradi nemira u zemlji i rata započela na liceju istom 1. prosinca. Godine 1810./11. bijaše na liceju trinaest profesora i četiri asistenta, a u konviktu bješe 27 pitomaca. Od učenika je uopće šest tad učilo pravo, sedam medicinu, petnaest tehniku, dva kirurgiju, jedan ljekarništvo i jedan zemljomjerstvo. K ovima treba

---

[1] Pisani: o. c. p. 241.

[2] La Dalmazia al 31. decembre 1808. (To su izvještaji Dandolovi za g. 1808. Napoleonu.). Rukopisni svezak u namjesništvenom arhivu u Zadru, str. 29.

[3] Tako n. pr. u „Kraljskom Dalmatinu" 1807. br. 34. str. 271. stoji: „Za ove nauke, koje dosad ne imaju učitelja, dohode iz Italie ljudi mnogo dobro poznati radi njihove književne dostojnosti. Oni glasoviti Fidia naših vrimena Canova za ugoditi providuru generalu odabrao je za nauk od slikovanja, navlastito arhiteture i narešenja, jednoga meštra, kojega je on odgoio, i koji radi toga ne može nego biti dostojan i onoga, koji ga je prosio, i onoga koji ga je odabrao. Dojti će tolikojer ljudi glasoviti u nauku od fizike i od matematike . . ."

[4] Kr. Dal. 1808. br. 37. str. 295. i 296.

dodati i dvadesetoricu slušača, što ne bijahu upisani, te ne polažahu redovito školu nego samo neka predavanja.[1]

U Dubrovniku bijaše Marmontovom odlukom od 31. svibnja 1808. ustanovljen također licej s konviktom, koji se imao smjestiti u stari samostan sv. Katarine od Sijene, koji je za to istom trebalo preudesiti, pak u tu svrhu bi novoimenovanom rektoru O. Franji Appendini-ju dana svota od 4000 dukata. Za dotaciju novog zavoda bjehu upravi liceja kroz god. 1808. i 1809. predana dobra samostana sv. Marije i sv. Klare : na otoku Šipanu u Zatonu, Vrbici i Petrovuselu, u Rijeci, u Komocu, Šumetu, Bosanci i Brgatu, te u Konavlima i Obodu, pak benediktinska dobra : na Šipanu, Mljetu, Lopudu, u Rijeci i Komocu, u Župi,

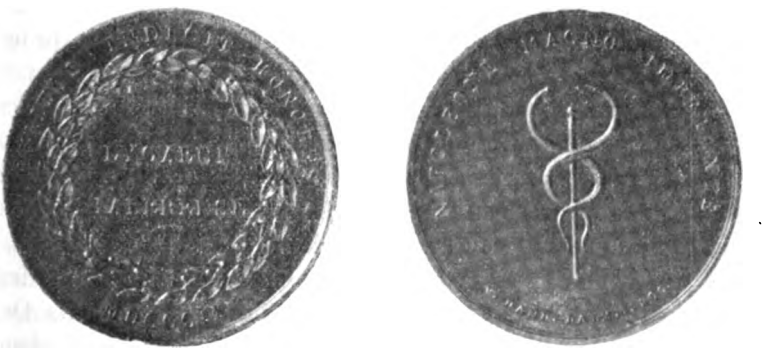

Spomenica zadarskoga liceja 1809.
Arheološki hrv. narod. muzej u Zagrebu.

te mlini u Rijeci dubrovačkoj. Dohoci ovih dobara iznašahu ukupno 13,200 dukata dubrovačkih,[2] a k tome bijaše još iz raznih zaklada dodan dohodak od 906 dukata. Sama je dotacija po prilici usve godišnje iznašala 18,745 franaka. Licej bijaše dne 2. prosinca 1808., kad je već samostan sv. Katarine bio za nove potrebe posve priređen, svečano otvoren govorom nadzornika (imenovanog odlukom od 29. lipnja) Brnje Zamanje, prevodioca Odiseje, te odgovorom rektora liceja. Rektor je vodio upravu liceja i nadzor nad osobljem, te dopisivanje s roditejima pitomaca konvikta. U liceju se učilo : hrvatski, francuski, talijanski, latinski i grčki jezik, te povijest, zemljopis, filozofija,

[1] Erber : o. c. p. 70., 80., 101., i 121.
[2] Dubrovački dukat vrijedi 1 K 20 p.

geometrija, računstvo, fizika, astronomija i risanje. Profesorski zbor liceja godine 1808./9. bijaše ovako sastavljen : O. Franjo M. Appendini, rektor; O. Urban Appendini, prof. filozofije i matematike; O. Ivan Krst. Vaschetti, prof. humanitati; O. Ivan Krst. Rasani, prof. reforike i grčkoga jezika; Hercegovac Don Ivo Kristić, učitelj gramatike; Dubrovčanin Don Miho Vendramini, učitelj pripravnoga razreda za licej; Dubrovčanin O. Anđeo Maslač, prof. francuskoga jezika i književnosti i Dubrovčanin Rafo Martini, učitelj crtanja. Uz licej bijaše i konvikt s deset (poslije trinaest) besplatnih mjesta za pitomce, te s deset za polovicu plaće, pak s nekoliko mjesta uz potpunu plaću, koja je na godinu iznosila oko 969 franaka. Prema propisima pravilnika liceja, koji bijaše izdan po odredbi Marmontovoj, bješe ustanovljeno i jedno mjesto nadglednika unutarnjeg reda, koji je imao vrhovni nadzor i nad prefektima (kojih bijaše dvojica) i nad pitomcima konvikta. Školske godine 1809./10. bijaše u liceju 135 učenika, od kojih bijaše desetorica besplatno u konviktu, trojica za polovicu plaće, a dvojica za potpunu plaću. Svake se godine obično priređivale i akademske zabave. Tako n. pr. 1809. godine bijahu dvije akademije, od kojih se jedna sastojala od idila, epigrama, elegija i sl. u pohvalu Marmonta, a druga bijaše ponajviše iz područja matematike u čast generala Deviauxa, vojničkog gouvernera u Durobvniku. Program akademije 1810. i 1812. sadržava gotovo isključivo pitanja iz povijesti i zemljopisa, a onaj 1811. godine zasijeca u područje više matematike baveći se pitanjima (24) diferencijalnog i integralnog računanja. Starješine u izvještajima svojim isticahu uvijek dobar uspjeh učenika, te vrsnoću nadzornika i nastavnika, pak je prema tomu i napredak u nauku imao biti vrlo lijep[1].

Škola se pak u nadbiskupskom sjemeništu u Spljetu dijelila na : 1. gramatiku, 2. humanizam i retoriku, 3. filozofiju i 4. teologiju. U prvom tečaju bijaše učitelj don Božo Kinoković, u drugom kanonik Franjo Gianizzi, u trećem kanonik dr. Antun Tokić, u četvrtom kanonik don Nikola Didoš. Nadzor je nad školom vršio Monsignor don Dominik Manola, koji je imao naslov rektora. U školi su se nalazili pitomci i uzgojnici,

[1] Isp. dr. J. Posedel : Povjest gimnazije u Dubrovniku. II. dio (program dubrovačke gimnazije g. 1901./02.) str. 22.—32. ; Erber : o. c. p. 144.—146.

od kojih su prvi stalno tu boravili na troškove sjemeništa, a broj njihov bijaše ograničen, dok su drugi bili uzdržavani od vlastitih obitelji, a broj im ne bijaše ograničen. U školu su dolazili i drugi gradski mladići kao jednostavni učenici, a plaćahu za to svakoga mjeseca. U prvom su se tečaju poučavali u latinskom jeziku uz tumačenje Cicerona i drugoga pisca po volji učiteljevoj. U odjelu humanističkom služili su se Cipri-janom, da vježbaju pamćenje, pak sastavljahu već i sastavke latinske i talijanske i to ujutro u prozi, a poslije podne u stihovima. Ujutro bi tumačili govore Ciceronove, poslije podne Vergilija, a koju godinu također i Horacija. Prve bi se godine učenja retorike ujutro bavili sastavcima latinskim i talijanskim u prozi, pak tumačenjem Cicerona, a poslije podne bi vježbali pamćenje kojim klasičkim pjesnikom te tumačili Vergilija ili Horacija i pisali u stihovima. U drugom bi se godištu retorike ujutro bavili Aristotelovom retorikom, pak sastavcima kao u prvom godištu, a poslije podne logikom od Genovesi-a, te sastavcima i tumačenjem kao u prvom godištu. Svake se uz to subote poslije podne bili obvezani na deklamuvanje najizabranijih sastavaka u prozi i u stihovima. Prve se godine filozofije učila metafizika, a druge fizika od Brisson-a i geometrija od opata Ksimenesa. Svršetkom se svake godine držao privatni završetak, a ako je koji učenik želio, bio bi mu dozvoljen i javni završetak u kojoj od gradskih crkava. Teologiju su učili po najboljim piscima, a učenje je teologije trajalo koliko i filozofije i poučavalo se jednakom metodom. Gramatika, humanizam i retorika predavala se dvije i po ure ujutro te dvije i po poslije podne, a filozofija i teologija uru i pò ujutro, a uru i po poslije podne.[1]

Gimnazije ne bijahu sve u isto vrijeme otvorene nego prema okolnostima neke prije, a neke poslije. Otvorenje bi bilo svečanim načinom obavljeno, te bi se držali prigodni govori, kadšto i izdavali pozivi, a biskup bi o otvorenju obično obavijestio i župnike svoje biskupije, da ovi s oltara o tom upute narod. Lijep je tako poziv, što ga početkom listopada 1806. upravi „Dalmatinskoj učećoj mladeži" ravnatelj i profesori zadarske gimnazije, u kome po-

[1] Isp. Studio, metodo, e discipline che hanno corso nel seminario arcivescovile di Spalato (Atti del capo dell' istruzione publica . . . Filza II. — u namjesništvenom arhivu u Zadru).

zivlju mladež na učenje gramatike, retorike i filozofije u gimnaziji zadarskoj, te kažu : „vi od proviđenja nadareni od tilesne laganosti i snage, od duha živoga, i srca vrsnoga, ne mojte pustiti za ne pomljiti ove darove činjene, i ne mojte se zapustiti u krilu linosti, i zašastja"[1] Šibenička i trogirska gimnazija bjehu svečano otvorene 15. studenoga 1806. godine. U Šibeniku je n. pr. građanstvo prije toga posebnim proglasom pozvano, da se okoristi otvorenjem gimnazije, t. j. da mladež u gimnaziju šalje, a biskup bi zamoljen, da sa svoje strane nastoji što više zavodu pomoći, pak da pozove župnike, da narodu o tome s oltara progovore. Pri otvorenju samom bijaše u Trogiru i Šibeniku izrečeno višegovora, između kojih se za govor odvjetnika u Šibeniku Josipa Semonića kaže, da je posakupivši „zgode od godišta 1400. žalujuć zapuštenu Dalmaciu, prikazao .., kolika dobra u malo misecih prijali smo od vladanja franačkoga"[2] U Makarskoj bijaše otvorena gimnazija 3. studenoga 1807. godine, a ravnatelj je bio kanonik Ivan Josip Pavlović Lučić.[3]

Broj nam je učenika u nekim gimnazijama i pučkim školama također poznat. Tako je n. pr. krčka gimnazija škol. godine 1807./8. imala trideset i jednog učenika, a pučka škola trideset i pet; šibenička gimnazija trideset i šest, a pučka škola sedamdeset; spljetska gimnazija šezdeset i osam, a pučka škola pedeset i tri; trogirska gimnazija dvadeset i sedam, a pučka škola pedeset i osam; hvarska gimnazija petnaest, a pučka škola trideset; makarska gimnazija trideset i četiri, a pučka škola pedeset i tri. Zadarska je pučka škola imala tad šezdeset i šest učenika,[4] a zadarska gimnazija škol. god. 1810./11. četrdeset učenika. Uz upravitelja bijahu tad na zadarskoj gimnaziji tri profesora.[5] U pučkoj školi u Skradinu bijaše 1807. godine, kako se iz izvještaja potpoglavara Antuna Pini-a od 17. ož. 1807. vidi, pedeset i jedan učenik, kojima se i imena u tom izvještaju navode.[6]

---

[1] Kr. Dal. 1806. br. 13. str. 103.

[2] Kr. Dal. 1806. br. 21. str. 161.—163.

[3] Kr. Dal. 1807. br. 46. str. 366. i 367.

[4] La Dalmazia al 31. decembre 1808. Rukopisni svezak u namjesništvenom arhivu u Zadru, str. 29.

[5] Erber : o. c. p. 119. i 121.

[6] Isp. Atti del capo dell' istruzione publica . . . Filza I. — u namjesništvenom arhivu u Zadru.

U „Kralj. Dalmatinu" poticalo se i župnike, da bi i oni po selima mogli „naučiti dječicu štiti i pisati", ali da su malo ne svi kao odlučili ne baviti se tim poslom.[1] Našlo se ipak bilo po mjestima biskupije makarske, ponajviše nastojanjem kanonika Pavlovića-Lučića, nekoliko župnika, koji su počeli sakupljati oko sebe djecu i učiti ih. Neki su dapače nastojali i prigodnim govorom skloniti puk, da im djecu što više u nauk šalje. Župnik n. pr. u Opuzenu Ivan Marković reče, da je pripravan primiti u nauk svu mušku djecu „bili na po goli, bili bosi", a plaća da će mu biti jedina i najveća, ako vidi, da su naučili „lipo štiti, pisati, činiti konte, govoriti nauk krstjanski". Kralj da je htio poslati učitelja, ali svak da bježi „radi zla aera i nemoći", koje se boji, no drži, da će naskoro ipak doći učitelj, a dotle on da će učiti i vježbati djecu, štogod više bude mogao i umio.[2] Vrgoračkí župnik pozivaše također roditelje, da mu djecu u nauk šalju, ističući pri tom, da je po njegovu mišljenju od svih dobara, što ih Napoleon čini Dalmaciji, najveće, što nastoji mladež „prosvitliti u nauku", te otvara škole po gradovima i plaća učitelje.[3]

Škole se još pomnožaše, a i smjer se njihov donekle promijeni, kad iza pobjede kod Vagrama (1809.) i bečkog mira (14. listopada) dođe do osnutka Ilirije. Školska osnova od 4. srpnja 1810. bi potisnuta travanjskim dekretom (od 15. travnja) 1811., na osnovu koga bi opet 12. studenoga 1811. izdana posebna naredba.[4] Gimnazija bijaše u Dalmaciji u doba Ilirije deset, jer uz spomenute bjehu novo otvorene u Skradinu,[5] Dubrovniku i Kotoru. U

[1] Isp. „Kraljski Dalmatin" 1808. br. 40. str. 315.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 10. str. 79. i 80.

[3] Kr. Dal. 1808. br. 19. str. 152.

[4] Dr. B. Vošnjak: Ustava in uprava ilirskih dežel. Ljubljana 1910. str. 232.

[5] U Skradinu je već i prije postojala škola poput one u spljetskom sjemeništu, što se jasno vidi iz počasnog oglasa, što ga izdadoše profesor filozofije i teologije i slušatelji skradinske gimnazije prigodom svetkovanja Napoleonova rođendana dne 15. kolovoza 1807., koji glasi: In Genethliacum atque Onomasticum — Magni Napoleonis — Galliarum Imperatoris, Italiae, Histriae, Dalmatiae, etc. Regis — Faustissimum Diem — XVIII. Kalendas Septembris anniversarie remeantem — Scardonae in Dalmatia — Anno MDCCCVII — A-A Philosophiae ac Theologie — In Regio Scardonitano Gymnasio — Professore atque Auditoribus — Auspicato celebratum — Lux dedit haec Ortum

svakoj se općini imale podići dječačke pučke škole, a u svakom kotaru po jedna za djevojčice.[1] Vrhovnim je nadzornikom za sve škole Ilirije bio godine 1810. imenovan opat Rafael Zelli, koga je Marmont kao čovjeka vrlo izobražena i osobita duha jako cijenio, jer ga je jednoć u kemiji dobro poučavao.[2] Pučke su škole nadzirali u okružju, što bi im ga vlada označila, gimnazijski ravnatelji. Ravnatelji su također vodili zapisnik obzirom na profesore i učenike gimnazije kao i na učitelje pučkih škola. Mjesečno su barem jedamput pohađali razrede gimnazijske te učenike dali u svojoj prisutnosti pitati i držali popis o njihovu napretku. Dvaput bi na godinu (mjeseca travnja i rujna) podnašali izvještaj o nauku i disciplini na gimnaziji i pučkim školama svoga okružja ravnatelju provincijalnoga liceja, koji bi to opet sa svojim opaskama poslao vrhovnom nadzorniku[3], a ovaj Marmontu. U gimnazijama se sad učilo: francuski, talijanski, latinski, aritmetika, počela iz povijesti i zemljopisa, te sistem mjera i uteza, pak vjeronauk od vlade odobren.[4] Vjeronauk je

Regi : Diademata Virtus ; — Ortus enim hoc fatum Napoleonis habet. (Isp. Articoli ed altri oggetti pel giornale — Il Regio Dalmata'... Filza unica — u namjesništvenom arhivu u Zadru). Uz to je istaknuti, da skradinski natpop Nikola de Leva dopisom od 10. siječnja 1807., upravljenim na glavara javne nastave Benincasu javlja, da je otvor svih javnih škola u Skradinu povoljan. U gramatički odio da se je upisalo dvanaest učenika, u retorički tri, u filozofski osam, u teološki pet. (Isp. Atti del capo dell' istruzione publica ... Filza II. — u namjesništvenom arhivu u Zadru). U spomenutom se pak izvještaju poglavara Antuna Pinia od 17. ožujka 1807. točno navode i imena svih tih učenika, samo je tad jedan više bio upisan u gramatičkom, jedan više u filozofskom, a dva više u teološkom odsjeku. (Isp. Atti del capo dell' istruzione publica ... Filza I. — u namjesništvenom arhivu u Zadru.)

[1] Pisani : o. c. p. 368.

[2] Marmont : Denkwürdigkeiten Bd. III. p. 103. i 104.

[3] Isp. Program gimnazije karlovačke god. 1866. str. 11. i 12.

[4] Za slovenačke je tad škole vjeronauk preveo s francuskoga (1811.) prvi slovenački pjesnik, rodoljub i za francuske vlade ravnatelj gimnazije ljubljanske Valentin Vodnik, a na hrvatski ga po svoj prilici preveo Šime Starčević, župnik u Novom (nedaleko Gospića): „Katechismus u svih francuskoga cesarstva cirkvah uselan. U Karlovcu 1812." — Šime Starčević bijaše osobiti prijatelj Francuza, pak se dao i na pisanje gramatika za mladež, gdje se kao dobar poznavalac čistoga ličkog govora još prije Vuka posve odlučuje za ljepotu govora prostoga naroda. U Trstu 1812. bijaše štampana njegova: „Nova

predavao u pučkim školama kao i u gimnazijama svjetovni učitelj.[1] Na koncu se školske godine obdržavali ispiti, a uspjeh se označivao sa : O p t i m e za onoga, koji je izvrsno ispit položio; A c c e s s i t za onoga, koji se približio spomenutom uspjehu, a B e n e su dobili oni učenici, koji su pored nekih pogrješaka ipak dokazali, da su u naucima napredovali. Tko na ispitu ne bi zadovoljio, trebao bi ponoviti isti razred.[2] U pučkim školama bijaše nastavni jezik samo hrvatski, a djelomično i u gimnazijama, gdje se također davalo maha narodnom jeziku; u licejima pak i centralnim školama bijaše nastavni jezik francuski ili talijanski, pa u slučaju potrebe i latinski.[3]

Stanje nam dakle školstva u Dalmaciji za vlade francuske prikazuje osobitu ljubav plemenitog naroda francuskoga za kulturni napredak uopće, a napose velik trud i toplo nastojanje oko kulturnog podignuća i preporoda naše patničke i kroz vijekove zapuštene Dalmacije.

Proslava bijaše raznih u Dalmaciji 1807. godine. Providur Dandolo bijaše posebnim, zanosnim proglasom od 17. veljače 1807. pozvao narod u Dalmaciji, da proslavi godišnjicu ulaska francuske vojske u Dalmaciju. „Oni vitezi — piše Dandolo — koji na barjacima kažu začuđenu svitu zlatnim pečatim zapisana glasovita imena od Montenotte, Arcole, Marenga, Austerlitz(a), Jene i Pultusk(a) . . . za prvi krat prihodeć na vašu obranu . . ., ulizoše u ovu vašu otažbinu ovi dan isti prošaste godine: i (s) vami združeni bratskim zavezam odma povadiše mače suproć nemilom jatu vaših neprijatelja, i silovaše ga na smrtnu potiru. . . Za vašu obranu ovi vitezi ustaju na misto viteza vaših otaca, koji uzbuđaju se od veselja gledajući ple-

ričoslovica ilirička", koja je upravo remek-djelo gramatičko, jer Starčević na osnovu narodnog govora udara temelje jedinstvenom književnom jeziku i uvodi najjednostavniji i najbolji hrvatski pravopis prije Gaja. Manje je znatna njegova: „Nova rěčoslovica ilirsko-franceska, iz njemačkoga prenešena na potrebovanje mladosti ilirskih daržavah", koja je također bila u Trstu 1812. štampana. — Isp. Dr. B. Drechsler : Pop Š. Starčević „Veda" 1812. s. 440.—444.

[1] Dr. A. Rački : Crkvene reforme francuske vlade u senjsko-modruškoj biskupiji (1809.—1813.). „Bogoslovna Smotra" 1910. str. 342 ; Dr. B. Vošnjak : o. c. p. 230.

[2] Program gimnazije karlovačke god. 1866. str. 12.

[3] Isp. Dr. Iv. Prijatelj : Slovenščina pod Napoleonom. „Veda" 1911. sv. V. str. 418. ; Dr. B. Vošnjak : o. c. p. 230.

menitom zavidošću, gdi oni brane i štite njiove netjake." Stoga da treba da svakoljetni ovaj veseli dan bude na čestitu uspomenu i vjekovita da bude narodna harnost prama oružju franačkomu i glasovitom velikom vojvodi.[1] Makarani zaista uvelike proslaviše „uspomenu onoga dneva, u kojem ulize u Makarsku oružje franačko". Milo i ugodno da bijaše vidjeti neobično mnoštvo naroda, što od svuda navrvi, a tok se u crkvi pjevaše „Tebe Bože", da se iznenada razvedrilo nebo htijući se i ono kao nasladiti općenim veseljem, te upravo kao kod posvećenja „Nemie", da „Prosinu sunce, koje prvo biaše u oblaku." Puku se, kad je izišao iz crkvè, dijelio kruh i darovala „jedna vela bačva vina sva nakitjena javorom", te se među nj bacilo i „ne malo jaspre". Biskup bijaše na puk upravio poziv, da ne zaboravi također na „osobitu dužnost od harnosti prema mrtvim valjanim vojvodam, i čvrstim vojnicim vojske franaške" . . . te bi upravo svečano „pivana misa za mrtve", a tom prigodom „Časni(m) pepeli(m)" u spomen izrečen pohvalan govor. Slična donekle svečanost bijaše u Omišu, Sinju, Spljetu, Šibeniku, Trogiru i Skradinu.[2]

Rođendan Napoleonov bijaše 1807. godine uopće u Dalmaciji osobito proslavljen, jer se uz rođendan mogaše ujedno proslaviti i mir, što ga je Napoleon slavodobitnim oružjem svoje vojske u Tilži postigao, pak tim i u Dalmaciji bijaše, kako čusmo, mir i red uspostavljen. Kao primjer toga slavlja ovdje ističem proslavu u Zadru. Načelnik zadarske općine Petar Vergada izdade 13. kolovoza „Navištenje", da će se na 15. kolovoza svetkovati „blagdan ne samo krsnice i porođenja našega privisokoga cesara i kralja Napoleona, dali jošter i mira, kojega on podade kopnu", stoga da on određuje: 1. sav grad da ima biti narešen, pogotovo glavne ulice, a trgovci treba da štogod bolje mogu nakite svoje dućane; 2. u jutro toga dana da ima biti ponajprije u crkvi svečana služba Božja, a po tom „podiljena lemozina ubogim". K tome da će se i utamničenima dijeliti kruh i vino, nek i oni, koliko je moguće, budu dionici tako vesele svetkovine; 3. u zrak da će biti pušten jedan balun, koji ima prikazivati hram slave s natpisom: „Njegovom Veličanstvu"; 4. na večer u osam i po sati da će izvan grada biti

[1] Isp. Dandolov proglas štampan hrvatskim i tal. jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1807. br. 500.

[2] Kr. Dal. 1807. br. 12. str. 93.—96.

„jedno zgledanje od ognja hitrorukna "; 5. sav grad da ima biti rasvijetljen po prozorima i dućanima, a gospodski trg da će biti osobito urešen jednim stupom, vrhu koga da će stati „jedna slika Glasa s' trubljom", a okolo nekoliko genija, ovjenčanih krunama od javora, te k tome „jedan ispis na čast Njegova Veličanstva". Na donjoj strani stupa da će stajati „jedan orle . . . zlamenje cesarsko s' munjom u noktim", a sa svake strane stupa po jedna slika prikazujući „jedna . . . slavodobitje, druga mir"; 6. vojnička glazba da će udarati „za veselo zadržati puk na piaci."[1] Svečanost je zaista (u subotu 15. kolovoza) iz početka po rasporedu tekla, samo što još sa bedema gradskih drmahu topovi, a providur je razdijelio „lemozinu od kruha i jaspre" nevoljnim po kućama, bolnicama, tamnicama i „odsuđenim u veruge na radnju." Kod providura bio je i „gospodski sobet", a na dvoru (vani) bila su pripravljena i druga veselja, ali iz neba u to udari obilata kiša, te drugi dio svečanosti bijaše odgođen do sutra. U kazalištu bijaše još prikazivano „Alesandro slavodobitnik u Indiam", a dovršeno „jednim uzoritim templom od slave, koji . . . ukaza da ovo zgledanje zlamenovaše jednoga drugoga još većega Aleksandra". Sutradan poslije podne bijaše prema spomenutom rasporedu posve izveden drugi dio svečanosti uz veliko veselje.[2]

---

[1] Kr. Dal. 1807. br. 33. str. 263. i 264.

[2] Kr. Dal. 1807. br. 34. str. 267., 268. i 269. — Slične su svečanosti bile i drugdje, gdjegod Francuzi pod Napoleonom raširiše svoje gospodstvo. U Münsteru n. pr. izdade general-guverner Canuel 8. kolovoza 1807. za proslavu rođendana Napoleonova ovu odredbu : 1. Am 15. dieses Monats werden die Kanonen, eine kriegerische Musik und das Geläute der Glocken mit Tagesanbruch das Fest des Grossen Napoleon ankündigen. 2. In der Kathedralkirche wird unter dem Geläute der Glocken ein feierliches Te Deum gesungen. 3. Die Stände und die öffentlichen Autoritäten werden zu dem Ende im Palast des Gouvernements versammelt werden, um sich von dort in feirlichem Zuge nach der Hauptkirche zu begeben, wo die Geistlichkeit versammelt sein wird. 4. Die Herrn Kommandanten und Magistrate der Städte sind, soweit es einen jeden betrifft, beauftragt, für die Feierlichkeit und polizeiliche Ordnung dieses Festes zu sorgen". Trideset i šest primjeraka ove odredbe bi uručeno gradskom poglavarstvu, da ih na svim javnim mjestima dade prilijepiti, a načelnik gradski izdade na građanstvo obavijest i poziv, gdje kaže, „da će za uveličanje proslave rođen-dana Njegova Veličanstva cara Francuza i kralja Italije uz razsvjetu, koja ima biti u čitavom gradu, na trgu pred guvernerovom palačom, . . . svirati glazba za tanac". Kako je sama svečanost bila

U „Kraljskom Dalmatinu" 1807. godine nalazi se i „Pisma na čast, i pohvalu cesara franceskoga, i kralja našega imenom Napoleona I." Spjevana je u desetercu na način Kačićevih pjesama, a ima 26 strofa po četiri stiha. Napoleona osobito veliča ističući, što je sve osvojio i kako mu nitko odoljet ne može, ali je kao pjesma vrlo slaba. To je dobro opazio urednik „Kraljskog Dalmatina", pak mu se stoga i prohtjelo u jednom člančiću našaliti s auktorom i čitaocu se ispričati, zašto je pjesmu štampao, a ujedno je želio istaći moć i veličinu imena Napoleonova. Što će reći — pita se on — pjesnici O(s)mana (naime Iv. Gundulić), Mandaljene (Ig. Đorđić), Ribanja (Pet. Hektorović) i dr., kad u raskošnom svom pokoju dobiju u ruke ovu pjesmu?[1] On drži, da će je „ne nahodeći u njoj ni miere, ni skladnosti, ni udaha pietnoga" poslati odmah na donji tavan Andriji Kačiću iz Brista, da je poda

obavljenja, o tom nam pripovijeda jedna kronika slijedeće: „Am 14. abends wurde dieses Fest durch 24 Kanonenschüsse bekannt gemacht. Am 15. August beim Anbruch des Tages geschahen wieder 24 Kanonenschüsse und wurde mit allen Glocken in der Stadt eine Stunde lang geläutet. Um halb 10 Uhr fuhr der Herr Gouverneur in dem sechsspännigen alten Staatswagen zum Dom. Den Anfang des Zuges machte ein Detachement der Elitengarde zu Pferde und ein gleiches von Grossherzoglich Bergischen Dragonern. Darauf folgten die Oberbehörden und der Adel in 28 Wagen und endlich der Herr Gouverneur mit seinen Adjutanten und dem Stadtkommandanten. Den Schluss machte wieder ein Detachment von der Elitengarde und den Bergischen Dragonern. In dem Dome vom Paradies an war die Elitengarde zu Fuss zu beiden Seiten rangiert. Nach der hohen Messe, welche von dem Weihbischof von Droste gesungen wurde, und dem Te Deum laudamus ging der Zug in derselben Ordnung wieder zum Schloss, wo sie mit 40 Kanonenschüssen empfangen wurden. Des Mittags um 4 Uhr war eine Tafel von 100 Couverts im Schlosse für die Herrn vom Adel und die Oberbehörden, wo bei den grossen Gesundheiten beständig kanoniert wurde. Um 8 Uhr war Assemblée für die Damen und um 9 Uhr eine Birutschenfahrt durch die Stadt, welche ganz illuminiert war. Darauf folgte um 11 Uhr ein Souper, nach welchem das Fest durch einen Ball beschlossen wurde. Dieser Schluss wurde morgens um 4 Uhr durch 24 Kanonenschüsse kund gemacht, der Ball aber dem ungeachtet noch fortgesetzt". (Isp. Dr. Huyskens: Franzosenfeste in Münster vor 100 Jahren. — Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde. Herausgegeben von dem Verein für Geschichte und Altertumskunde Westfalens. Münster, 1907. 65 Band, 1 Abteilung, p. 285, 286. i 287.)

[1] Vidi se, da je tadašnji redaktor „Kraljskog Dalmatina" dobro poznavao stariju našu knjigu.

„Starcu Mielovanu", nek je uz gusle zapjeva.[1] Starac Milovan, čim začu za jednu novu pjesmu, stade da traži gusle, pak maže smolom strune, načinja stolac i zove krčmaricu, da mu donese bukaru vina. Kačić da u to čita pjesmu, „ali nakrivljuje nos", jer vidi, da je gora od njegovih. Milovan ga tada zamoli, da je i njemu pročita prije nego je zapjeva, ali čim čuje prve stihove, odmah da baca gusle i ne će da je pjeva. Tek kad u pjesmi začu ime „Velikoga Napoleona". iznova da uzimlje gusle, sjeda na stolac, zasukuje brkove, slatko se napije, tri krat zakašlja i poče od srca na sav glas pjevati.

Iz pjesme iznosim ovdje samo onaj odlomak, gdje se apostrofira Napoleon.

Ne išći već moja zemljo lipa,
Mudrijega na ovom svitu kipa:
Jer su u njem sve one kriposti,
Ke se išću jednom kralju dosti.

Češ ga mudra? Zadosti e mudar,
Češ ga milna? Zadosti e milan.
Češ ga silna? Zadosti e silan,
Češ ga vridna? Zadosti e vridan.

Oh moj Bože kriposna čovika!
Vapiti ću doklam bude vika.
Jerbo je ov više učinio,
Neg je drugi s mišljom zamislio.

— — — — — — — — — — — —

Još možete slobodno pivati
Nimajući ki će vam strah dati;
Jer se njega vaskolik svit straši,
Nimci, Turci, tere Karavlasi.

Vas svit rekoh preda njim trepeće,
Čujuć da je mogućan najveće;
Od svih kralja[2] sadašnjega vika;
Do zapada i istoka svita.

[1] Kačić nazivlje sam sebe starcom Milovanom, ali je ovdje urednik, da se što većma našali, rastavio Kačića i starca Milovana u dvije osobe.

[2] Kragli.

Častite ga mudri Talianci,
Hvalite ga hrabreni Arvati,
Zašto vam je poštenje i dika,
Imat njega za zapovednika.

Auktor je ove pjesme zaista s otoka Krka, jer starac Milovan na jednom mjestu u šali kaže : „bre bodulske pjesmi! igrati ću crljenu ječermu, da je složena od jednoga ćuka, s kojim obiluje Vejski otok". K tome bi se po jednome mjestu iz same pjesme, gdje stoji : „Da bih paka s očima vidio — Još bih bio bolje napravio"[1], moglo zaključiti, da je bio slijep.

[1] Isp. br. 20. str. 158.—160.

Godište 1808.

IV.

Francusko vojevanje u Španiji i Portugalu i vijesti o tom u „Kraljskom Dalmatinu". — Sastanak Napoleonov u Erfurtu s ruskim carem Aleksandrom. — Zauzeće Madrida. — Političke vijesti u ovom godištu. — Vijesti iz srpskog ustanka. — Novačenje u Dalmaciji. — Tko se sve primao u francusku vojsku, a tko opet bio slobodan od vojne službe. — Biskupi katolički polažu prisegu vjernosti. — Zelićeva poslanica. — Podizanje gospodarstva, trgovine i obrta u Dalmaciji. — Ljubav u „Kraljskom Dalmatinu" prema seljaku i isticanje poradi čega ne može da napreduje. — Francuska uprava nastoji da na razan način doskoči narodnom zlu. — Svraćanje pozornosti na gojidbu krompira, duhana, dudova, te gajeva i šuma. — Dalmacija bez puteva. — Francuzi izgrađuju puteve po Dalmaciji. — Francuzi nastoje urediti i rijeke u Dalmaciji i mnogo šta u korist zemlje zavesti. — Udaranje na običaje, koji prouzrokuju znatniji trošak. — Krvarina. — Odvraćanje naroda od praznovjerja. — Marmontovo imenovanje hercegom dubrovačkim i proslava toga imenovanja u Dubrovniku. — Kratak prikaz gramatike o. Fr. M. Appendini-a. — Appendinijeva posveta gramatike Marmontu.

U miru tilžitskom bijaše obzirom na Portugal zaključeno, da se dvor ima izjaviti za rat protiv Engleske, a u protivnom slučaju, da će se s Portugalom postupati kao s neprijateljskom zemljom. Španija je imala također pri tom sudjelovati. Kad francuski poslanik na dvoru u Lisabonu stade zahtijevati zatvor luka, odstranjenje engleskog poslanika, uhapšenje svih Engleza u Portugalu i zapljenu njihovih dobara, čemu se pridruži i poslanik španjolski, a dvor portugalski na to ne pristade, ostaviše oba poslanika (30. ruj. 1807.) Lisabon. Između Francuske i Španije bijaše 27. listopada u Fontainebleau učinjen potajni ugovor, prema kome bi Portugal imao biti razdijeljen na tri dijela, a i kolonije bi se portugalske imale također podijeliti, te bi kralj španjolski imao dobiti naslov „car američki". K tome

bi zaključeno, da će Španjolci sa 16.000 vojnika zaposjesti sjeverni i južni Portugal, a protiv Lisabona imalo je poći 28.000 Francuza s pojačanjem od 11.000 španjolskih vojnika. Francuzi su mogli još 40.000 vojnika kod Bayonne skupiti, koji bi tek onda imali u pomoć priskočiti, ako bi se Englezi htjeli u Portugalu iskrcati. Princ-regent se stoga Ivan, koji je mjesto svoje duševno bolesne majke vladao, uvjeren, da ne bi mogao neprijatelju odoljeti, ukrca s kraljevskom obitelji 27. studenoga na brodove te otplovi u Braziliju.[1] Ta je vijest štampana u „Kraljskom Dalmatinu" istom u prvom broju (str. 1.) 1808. godine, gdje se u duhu francuske politike uz drugo kaže, da sav grad kudi princev postupak, jer da nitko ne razumi, kako je poradi Engleske mogao da izgubi svoje kraljevstvo.

Po odlasku kraljevske obitelji iz Portugala u Braziliju Francuzi zaposjedoše Lisabon (30. stud. 1807.), a sad im glavno bijaše, da zagospoduju i Španijom. Mnogo im pomagaše nesloga u kraljevskoj obitelji, jer je protiv Godoya, ljubimca kralja Karla IV., ustao sin kraljev Ferdinand VII. Narod je također mrzio nevrijednog kraljeva ljubimca, za koga se i u „Kraljskom Dalmatinu", i ako se ističe, da je dobio naslov „principa od mira", jer da je uspostavio prijateljstvo među Francuskom i Španijom, kaže, da se čuje, da je pohlepan na blud, silan, pomaman za novcem, lakom i ohol.[2] Napoleonu bijaše lako, da u takim prilikama pod izlikom kontinentalnog zatvora sve više množa svoju vojsku u Španiji, te već 6. prosinca 1807. dobije general Dupont zapovijed, da sa 40.000 momaka prijeđe preko španjolske granice do Vittorije i Burgosa, i ako još ne bijaše nikakova znaka o kakovu iskrcavanju Engleza. Do siječnja 1808. poraste francuska vojska u Španiji na 50.000, a u veljači preuze Murat glavno zapovjedništvo uz nalog, da zaposjedne sjeverne španjolske tvrđe. Nitko nije znao, što Francuzi zapravo u Španiji hoće. Kraljević Ferdinand i narod španjolski držahu, da oni hoće omraženi Godoyev sistem oboriti, stoga veselo primahu Francuze. Kad se je na to Godoy, prozrijevši pravu namjeru Francuza, htio da što bolje za otpor spremi, pomisli narod, da on namjerava onemogućiti promjenu sistema, te udari na Aranjuez (17. i 18. ožujka 1808.), gdje boravljaše dvor, razori pa-

[1] Fournier: o. c. II. p. 247. i 248.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 19. str. 146. i 147.

laču Godoyevu i njega zarobi, a kralj se u stisci odreče na korist svoga sina prijestolja.[1] U „Kraljskom Dalmatinu" ima o tom vijest iz Valencije (10. travnja) — dakako u duhu francuske politike: „Niki nam pišu, da velika gospoda i puk nalaze se s radostju, budući uzašao princip od Asturie (naime Ferdinand VII.) na pristolje svoga oca. Drugi govore, da mnoga velika gospoda i puk nisu zadovoljna od takova uzdignutja. Kralj Karlo odrekao se je od vladanja . . . Ovo veliko iskušenje poklonjeno je pristolju cesara Napoleona i bit će odsuđeno u Bajoni."[2]

Sad se dade Napoleon na pravu političku špekulaciju te Ferdinandu VII. pisa, da je potrebno prije nego ga prizna kraljem, da s njim u jednom razgovoru u Bayonni ustanovi, da li se je Karlo IV. svojevoljno odrekao krune ili pod silu. Kad je Ferdinand VII. unatoč mnogim odgovaranjima 20. travnja u Bayonnu prispio, kamo bijaše Napoleon i roditeljenje gove i Goday-a domamio, zahtijevaše Napoleon, da povrati krunu ocu.[3] Ferdinand se iz početka nećkao, ali kada mu Napoleon zaprijeti, da će s njim postupati kao s buntovnikom, priznade početkom svibnja oca pravim kraljem, a ovaj naglasivši već u pismu od 21. ožujka, da se posve pouzdava u srce i prijateljstvo Napoleonovo, s potpunim pouzdanjem predade krunu Napoleonu, koji je. dospjevši lukavo do cilja, 6. lipnja uruči svome bratu Josipu,[4] koga u Napulju zamijeni Murat.

U „Kraljskom Dalmatinu" o svemu tome stoji u dopisu iz Bayonne od 14. svibnja posve prema duhu Napoleonove politike: „Budući princip uzašao na pristolje misleći da odrečenje bijaše slobodno, odma kada dozna ovu opovid, njegov sinovlji poklon činio je njega odlučiti da povrati pristolje, a kralj njegov otac odrekao je krunu na ime svoje i na ime sve svoje obitili cesaru od Franceza, neka cesar za dobro od naroda odabere čovika i obitelj, koja bi unaprida imala uzajti na pristolje".[5]

Napoleon zadrža tad pod nadzorom oca i sina. Karlo IV.,

[1] Fournier: o. c. II. p. 249. i 251.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 20. str. 154.

[3] Karlo IV. bijaše već 21. ožujka 1808. pisao Napoleonu, da se on nije dobrovoljno odrekao krune na korist svoga sina, nego kada mu poradi pobune straže bijaše birati život ili smrt. (Isp. Kr. Dal. 1808. br. 22. str. 273.)

[4] Fournier: o. c. II. p. 252., 253., 254.; Dr. Th. Bitterauf: o. c. p. 60.

[5] Kr. Dal. 1808. br. 24. str. 186.

kraljica i njihov ljubimac bjehu odvedeni u Compiegne, a poslije u Italiju.[1] O tom se i u „Kraljskom Dalmatinu" govori: „Kralj Karlo, kraljica Maria Luisa... ručaju danas s cesarom, a sutra će se odiliti put Bordeaux... — odonle otiti će u Fontainebleau, otkuda proiti će u Compiegne". Ferdinand VII. dospje u Valençay, a na to u „Kraljskom Dalmatinu" stoji: „U Španji sada sve jest mirno, da se ne može bolje".[2]

Španjolci bjehu zapravo posve ogorčeni radi tolike prijevare Napoleonove, te u Asturiji planu ustanak, koji se već u svibnju raširi munjevitom brzinom, te narod ustade po svim pokrajinama, u kojima ne bijaše premoći francuskog oružja. Posvuda se, ponajviše pod vodstvom svećenika, pojaviše ustaške čete, a mnogi se gradovi izjaviše za Ferdinanda VII. Francuzi ipak s početka uspješno napredovahu, te Josip uđe u Madrid. Na žestok pak otpor naiđoše francuske čete kod Zaragoze i Valencije, a kod Baylena zarobiše Španjolci (23. srpnja) generala Duponta sa 17.000 vojnika. Koncem srpnja (1808.) brat Napoleonov pobježe iz Madrida, a cijela se francuska vojska povuče iza Ebra.[3] Za sve ove događaje u Španiji u „Kraljskom Dalmatinu" okrivljivahu generala Duponta: „Ništa ne manje razlike zgode, koje se dogodiše u Španiji, uzrokovale jesu jedno teško izgubljenje: ovo izgubljenje jest plod djelovanja generala Duponta, a ovo djelovanje jest toliko nerazumitno, koliko gorko za poštenje francusko."[4] K tome se i Portugalci polovicom lipnja u Oportu pobuniše, te pošto im engleska vojska pod Wellesley-em u pomoć prispje, morade Junot (30. kolovoza) s 9000 vojnika ostaviti Portugal.

Našavši se Napoleon u dosta neugodnom položaju, jer se i Austrija na borbu neprestano spremala, a u Prusiji vladaše također veliko nezadovoljstvo, odluči za svaki slučaj što bolje utvrditi savez i prijateljstvo s Rusijom. Stoga se 27. rujna sastade u Erfurtu s carem Aleksandrom te koji tjedan bijaše pogled Evrope onamo upravljen. Tu se nađoše ponajbolji maršali francuski i ponajodličniji dostojanstvenici ruski, pak kralj bavarski, württemberški, saski i westfalski, te princ Vilim pruski i

[1] Fournier: o. c. II. p. 256.
[2] Kr. Dal. 1808. br. 23. str. 182.
[3] Fournier: o. c. II. p. 256. i 257.
[4] Kr. Dal. 1808. br. 40. str. 317.

mnogi drugi knezovi i velikaši.[1] O boravku vladara u Erfurtu ima u „Kraljskom Dalmatinu" više izvještaja. U onom n. pr. od 28. rujna stoji: „Nj. V. cesar od Franceza dopratio je Nj. V. cesara Aleksandra u polaču . . . Ova dva samovladaoca postali su zajedno za veće urih . . . Vas grad biaše uzorito i bogato prosvitljen. . . Svaki dan uzmnožuje se broj uzoritih inostranaca, koji dolaze u naš grad".[2] Visoki se gosti u Erfurtu[3] lijepo zabavljali lovom, kazalištem, plesom, a Napoleonu bijaše dakako najviše samo do toga stalo, da posve predobije za se Aleksandra. „Dva cesara — kaže se u „Kraljskom Dalmatinu" — živu zajedno mnogo prijateljski: oni često stoje zajedno jedan dio noći," pak se tendencijozno nastavlja: „Evropa ima stanovito čekati najčestitje plode od ovizih dogovora . . ."[4] Dne 12. listopada bijaše obnovljen francusko-ruski savez, po kome Napoleon u 8. članku dozvoljava proširenje ruske granice do Dunava, a u rat će se uplesti jedino onda, ako bi Austrija to proširenje priječila ili Turke potpomagala; Rusija pak pušta slobodne ruke Napoleonu na zapadu (da uredi naime po svojoj volji prilike u Španiji), te će mu priteći u pomoć, ako bi Austrija protiv Francuske ustala.[5]

Napoleon posve siguran, da je Aleksander uza nj, pohrli na čelu ponajboljih francuskih četa preko Pireneja. Još prije sastanka u Erfurtu reče jednom zgodom vojsci: „Vojnici, imam potribu od Vas. Strašni lavoris truje kopna od Španje i Portugala. Neka on pristrašen pobigne, videći vas; prinesimo naše orle slavodobitne tja do stupa od Erkola: i ondi imamo uvriđenja osvetiti".[6] Španjolci ne bijahu naprotiv za takov rat ni dosta pripravni, te Napoleon pobjedonosno prodre s vojskom do Madrida, koga zauze 4. prosinca 1808., pak posebnim de-

[1] Dr. Th. Bitterauf: o. c. p. 61.; Kr. Dal. 1808. br. 44. str. 351.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 44. str. 351.

[3] Napoleon je u Erfurtu (2. listopada) vrlo prijazno primio u posjet Goethe-a, na koga je učinio osobito povoljan dojam. Drugi se put s Goetheom sastao (6. listopada) na dvorskom plesu u Weimaru, kamo su vladari bili pozvani od vojvode Karla Augusta, gdje je Napoleon i sa Wielandom razgovarao. (Isp. Fournier: o. c. II. p. 268. i 269.; Dr. Th. Bitterauf: o. c. p. 61. i 62.)

[4] Kr. Dal. 1808., br. 45. str. 358.

[5] Fournier: o. c. II. p. 266. i 267.

[6] Kr. Dal. 1808. br. 42. str. 333.

kretima još istoga dana ukide inkviziciju, sva feudalna prava i provincijalne carinske granice, a broj manastira stegnu na trećinu.[1] U proglasu od 7. prosinca upozori na svoj umjereni ustav te reče, da do njih stoji, da li će se taj ustav održati. Budu li svi njegovi trudi uzaludni, to da će on sa Španijom postupati kao s pokorenom provincijom, bratu svome pribaviti drugo kraljevstvo, a sam krunu Španije sebi na glavu postaviti.[2] O bojevima i napredovanju francuske vojske u Španiji nalaze se u „Kraljskom Dalmatinu" dosta brojne viesti, a zauzeće je konačno Madrida opširno prikazano u drugom broju 1809. godine.

* * *

Političke su vijesti uopće u „Kraljskom Dalmatinu" 1808. godine iz raznih krajeva Evrope prilično brojno zastupane. Osim iz Dalmacije i raznih strana, kud se sve Napoleonova vlast prostirala (Francuske, Italije, t. z. westfalske kraljevine), ima mnogo vijesti iz raznih mjesta s Pirenejskog poluotoka, kuda se Napoleonova vojska šireći njegovo gospodstvo kretala, pak iz Engleske, Rusije, Prusije, Austrije, Turske i dr., a sve su ponajvećma, pogotovo gdje se ticalo interesa francuskih, kao što je to za političke vijesti već i prije istaknuto, udešene prema duhu francuske politike. Tako se u prvom broju 1808. god. (str. 3. i 4.) donosi i „očitovanje dvora moskovskoga . . .", da se tobože vidi, s kojih je razloga Rusija prešla na Napoleonovu stranu. Car da je naime već dva puta bio pograbio oružje više za korist Engleske nego za svoju, te uzalud nastojao, „da i Ingiltera združi se djelovati skladno za njezino isto dobro". Budući da se

[1] Napoleon je umio svaku zgodu za se što bolje iscrpiti. Tako n. pr. i sada, da što većma proširi i glas o sretnom svom ratovanju i krivnju radi rata da baci na drugoga, a pokaže se tobože pobožnim, upravi iz svoga tabora kod Madrida dne 13. prosinca 1808. nalog na sve nadbiskupe i biskupe, što pripadaju pod kraljevstvo talijansko, da poradi dobroga uspjeha francuskog oružja u Španiji i zauzeća Madrida sakupe narod u crkvu i otpjevaju „Tebe Boga" i druge molitve, pak da mole Boga, da blagosovi francusko oružje i očisti kopno od Engleza, koji da su neprijatelji bogoštovlja i mira svih naroda. (Isp. Kr. Dal. 1809. br. 3. str. 23.). U Zadru n. pr. bijaše poradi spomenutog Napoleonova uspjeha u stolnoj crkvi u nedjelju dne 22. siječnja 1809. otpjevan „Te Deum" uz prisustvovanje vojničkih i gradskih oblasti te brojnog građanstva. (Kr. Dal. 1809. br. 4. str. 32.)

[2] Fournier: o. c. II. p. 274. i 275. ; Dr. Th. Bitterauf : o. c. p. 63.

uopće u „Kraljskom Dalmatinu" rado naglašivalo, da Napoleon želi utvrditi općeni mir u Evropi, to se i u ovom članku u duhu francusko-ruske politike ističe, kako je mir između Rusije i Francuske imao pripraviti jedan općeniti mir, ali da se na to Engleska probudila od laživa snate bacila oganj rata u sjevernu Evropu. Njezine vojske i bojni borodovi da napadoše jedno mirno i krotko kraljevstvo — naime Dansku, obijedivši je, da radi o raspu Engleske.[1]

Nekoliko vijesti ima u ovom godištu i iz doba junačkog ustanka braće Srba protiv Turaka i borbe za slobodu. Po jednoj se vijesti razabire, kako se „divan" ljuti, što Rusi potpomažu Srbe.[2] Kad se pak ljeti 1808. Turci stali ponovno spremati da udare na Srbiju, te se činilo, da će zaista doći do jaka sukoba,[3] govori iz Zemuna vijest od 19. lipnja o razdijeljenju i razmještaju srpske vojske. „Najbolji — piše tu — od njihovih generala imenom Melenko[4] nahodi se na planinah, koje su vrhu Dunava meju Oršovom i Vidinom : on opći s Rusiancim, koji su s druge strane Dunava u Valakii. Drugi glavar servianski nahodi se utaboren naokolo Niša, a tretji i četvrti obranjuje mejaše s' stranu Bosne. Svaki . . . ima deset iljada ljudih i do potribe može imati ih duplo više. General glavar Crni Jure (Đorđe Petrović Crni-Karađorđe) najviše pribiva u Biogradu i dolazi na sidjenja od senata servianskoga.".[5] Ukratko se govori i o unutarnjem uređenju Srbije,[6] pak i o podizanju škola. „Tja

---

[1] U Tilži bijaše naime ruski car pristao na provedbu kontinentalnog zatvora. O potajnom ovom savezu, koji je namjeravao, da s pomoću danskog brodovlja Englezima zatvori i Sund i time ulaz u Baltičko more, doznaše Englezi, pak udariše na Dansku. Od 2. do 5. rujna bombardirahu Kopenhagen, te trideset i pet danskih ratnih brodova odvedoše u svoje luke. Danci na to sklopiše (30. listop. 1807.) s Francuzima savez, ali prolaz kroz Sund Englezima ne mogoše više braniti. — Isp. Fournier: o. c. II. p. 228.; Dr. Th. Bitterauf : o. c. p. 59.

[2] Kralj. Dal. 1808. br. 8. str. 63.

[3] Godine 1808. nije uopće bilo između Srba i Turaka značajnijih borba. Isp. Мишковић: Српска војска и војевање за време устанка од 1804.—1815. год. — „Глас" 47. str. 43.

[4] Milenko Stojković broji se zaista među najsposobnije vojvode iz doba srpskoga ustanka (o. c. p. 46.).

[5] Kr. Dal. 1808. br. 32. str. 250.

[6] Kr. Dal. 1808. br. 4. str. 26.

od prošastoga miseca studenoga (naime 1807.) u Beogradu bila je zastavljena jedna učionica za nauk od mladosti. Ona je upravljena od jednoga naučna Grka (!) zvana Thoside Obradovitsch, a osnovana kako i učionice nimačke." Po zapovijedi senata da će biti i druge učionice po ostalim gradovima i poglavitim selima uređene na isti način.[1] Dositej Obradović bijaše zaista pod kraj svoga života između 1. i 13. kolovoza 1807. na stalan boravak došao u Srbiju, gdje se i oko uređenja škola mnogo trudio, a „Veliku Školu" u Beogradu osnova i otvori mjeseca rujna 1808. godine.[2]

Napoleonu je dakako, jer mu vojske neprestano bijahu zaposlene po raznim bojištima, trebalo uvijek, kako već rekosmo, mnogo momčadi, pak se i u „Kraljskom Dalmatinu" češće pozivala mladost u Dalmaciji pod njegove zastave. Proglasi su obično kratki i nastoje oduševiti. U jednom n. pr. proglasu upravljenom na mladiće u Dalmaciji providur Dandolo reče: „Svi puci podložni Velikomu podaše mu, naticajući se, mladih vojnika. Povedeni od Velikoga na slavodobitje dovršiše rat vele brzo . . .Vi, mladići Dalmatini, niste bili dozvani na vrijeme, i niste mogli ukazati vašu hrabrenost . . . učinite se sada odmah dostojni ljubavi Velikoga, dotrkujući srčeno pod njegove neumrle barjake:. . ."[3] Unovačeni mladići bili su dužni služiti u vrijeme mira četiri godine, a u ratno doba, doklegod to iziskivaše obrana zemlje[4]. Dandolo je bio ovaj put sakupljanjem vojnika vrlo zadovoljan: „Brzina s' kojom sakupljaju se vojnici u Damaciji jest u istinu brez izgleda (non ha esempio). . ."[5], a isto

---

[1] Kr. Dal. 1808. br. 10. str. 74.

[2] Isp. Јов. Скерлић: Српска књижевност у XVIII. веку. Београд 1909. str. 352. i 353.

[3] Kr. Dal. 1808. br. 2. str. 15.

[4] Kr. Dal. 1808. br. 2. str. 16.

[5] Kr. Dal. 1808. br. 4. str. 31. — Osobito je karakterističan ovom prigodom jedan dopis iz Spljeta, u kome se ističe, kako je s planina sašla jedna stara majka, da poda možda zadnji cjelov svome sinu. a pri rastanku mu reče :„Ajde s Bogom, ter otidi vojevati za tvoga principa. Spomeni se, da te zove poštenje, i ako se ne moreš povratiti junaški, nemoj se nigda više ukazati na oči tvoje obitili." Nato se dodaje, da je ova žena, koja nikad nije čula govoriti o Sparti ili Rimu, dostojna najglasovitijih majka tih gradova. (Kr. Dal. 1808. br. 4. str. 27.)

tako i Napoleon : „Naš kralj nie mogao viditi brez ganutja da njegov virni puk dalmatinski dotrčuje veselo pod neumrle njegove barjake.".[1]

Za vojnu se službu uopće popisivali momci od 18. do 30. godine, koji su imali biti najmanje četiri noge i deset prsta visoki. Od vojništva bijahu slobodni samo oni, koji su bili poradi kakove fizičke mane nesposobni za oružje, za tim : redovnici ; najstariji između više braće, ako su bili sirote ; oženjeni, koji su imali djece ; pak jedinci sinovi u udova matera. U propisima je stajalo, da će se „Meju dobrovoljni Hrvati" moći primiti u vojsku i oni, koji su prešli 30 godina, ali da ne smiju biti stariji od 35 godina. Uz to se isticalo, da će „Soldati Hrvati" biti posve lijepo odjeveni u zelenu i crvenu odoru.[2]

U ovom godištu ne samo da nema uopće poslanica katoličkih biskupa, nego dapače biskupi bjehu pozvani, da polože prisegu vjernosti. „Danas (8. svibnja) biskupi od Dalmacie pridaše slavnim načinom u ruke Nj. Izvrstnosti providura gene-

---

[1] Kr. Dal. 1808. br. 7. str. 55.

[2] Isp. „Poglavlja", izvađena iz općih odredaba o dizanju vojske u Dalmaciji, a štampana u obliku oglasa hrvatskim i talijanskim jezikom ; — namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1806. br. 376. — Što su sve kod novačenja Francuzi u obzir uzimali i na što sve pazili, lijepo se vidi iz pisma, koje je dne 17. siječnja 1811. M. de la Bergerie, „nastojnik od Dalmacie", upravio na župnike naređujući im, da narodu jave i da ga upute, da poluša i dragovoljno ispuni odredbu Napoleonovu, u kojoj nalaže, da se iz Dalmacije digne petnaest stotina vojnika. Osim spomenutih već slučajeva u općim propisima — naglašuje se tu župniku : „Vi dajte na znanje, da nisu podložni biti upisani za vojnike . . . ni oficiri straže narodne, ni oni, koji služe kako panduri, ni kapetani anziani (kap. starješine), ni njihovi nadostovnici (zamjenici), ili srzenti ni subaše.

Vi suviše ustanovite vaše seljane, da Nj. Vel. ne će da budu dignuti, nego samo ako drugačie ne bi se moglo napuniti rečeni broj, ni oni, koji su oženjeni prie prvoga dneva jenara i imaju živu ženu brez dice, ni sini jedinci, koji imaju živa oca . . ., ni sin jedinac brez oca i majke, koji uzdrži svoga dida očeva nevojna i brez bratje, . . . ni sin od roditelja živućih, koji ima bratje nevridne za dobiti žitak, i koji uzdrži obitio, ni oni, koji imaju na službi vojničkoj ili brata ili jednu prominu za brata, ni brat jednoga pandura koji služi, ni oni najposlie, kojimi je umro jedan brat na vojski". — Pismo je ovo štampano samo hrvatskim jezikom, a nalazi se u namjesništvenom arhivu u Zadru, zbirka štampe g. 1811. br. 1052.

rala prisežbe viernosti kralju, i posluha zakonima".[1] Pri tom je biskup rapski držao govor o važnosti biskupske časti i o zaslugama Napoleonovim za vjeru, koja je za revolucije bila posve zapostavljena. Među ostalim reče: „Tko ne znade u kojom nesrećnom stanju (naime za revolucije) nalazahu se posvećeni sluge viere svete u Franci? Koji od njih smio je tada otkriti se brez metnuti se na porugu i progonstvo? Ali Napoleun išće srieću, i čestitost svojih puka; Napoleun znade vele dobro, da se one ne nalaze nego s' putom od viere... Bog blagoslivlja urednost svrhe Napoleuna: on očigledno odvietuje njegovo oružje, uzmnaža njegova slavodobića... i Napoleun vaviek vieran Gospodinu, koji tako očito njega brani i pomaga... takoer odvietuje i prostira istinito njegovo častenje svud onuda, kuda prinosi njegovo slavno oružje."[2]

Budući da je Napoleon za grčko-istočne „odredio jednog jepiskopa... jedno konzistorio, i jedno učilište..."[3], to ga Gerasim Zelić, „arhimandrit manastira Krupe i vicario general zakona slaviano-grečeskago vostočnago ispoviedania u Dalmaciu", u svojoj poslanici (od 14. stud. 1808.) osobito veliča i pozivlje na molitve za nj. „Christiani! Pripadnite pred Bogom, i k njemu vaša prinesite umilna blagodarenia i molbu zerdečnu za dolgoletie, blagopolučnost i slavu monarha onoga, koi vam tolikovu ljubov prikazuje. Molite Višnjago za vozderžanie jego cesaro-kraljevskog doma i za sina, jego Veličestva princa našego, diku i krasotu[4] naroda italianskog i dalmatskog, kotori bist vam pomoštnik. Obetaite pred Bogom, i na oltare one, što Napoleon dnes ukraset, da viečna i nerazrušima ljubov vas sviazat budet jego carskom licu i nasljednikom jego, i kako do sei den bili jeste vierni podložnici prestolu njegovom tako da nove dužnosti vaši soviesti budu vas sugubo sviazati slavi njegovoj".[5]

---

[1] Kr. Dal. 1808. br. 20. str. 157.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 20. str. 158.

[3] Prvim episkopom za Dalmaciju i Boku Kotorsku bijaše 26. ož. 1810. imenovan Benedikt Kraljević sa sjedištem u Šibeniku, u koji svečano uđe 20. svibnja 1810. godine. Plaća mu je iznašala 15.000 lira na godinu, a seminar je imao isto toliku svotu državne dotacije. — Isp. Р. Зелић: **Житие. Будим** 1823. s. 506. i 539. g.

[4] U tekstu piše: „Dika i Krasota".

[5] Kr. Dal. 1808. br. 47. str. 369. i 370.

Vrlo velik dio zauzimlju poučni članci i prikazi o gospodarstvu, obrtu i trgovini, što se sve nastojalo što većma oživjeti i što bolje podići. Za sukno i predivo, što je išlo u mastionicu, nije se plaćala nikakova carina. Dozvolilo se: „U Dalmacii i Arbanii . . . svakome saditi i sakupljati duan koje mu drago vrsti, brez dužnosti osobita dopuštenja, i brez platiti ikakove pravi."[1] Ukidale se također carine, što smetahu trgovini ulja i riba ; otvorilo se trgovini pute po prostranom vladanju Napoleonovu ; za sol iz stranih krajeva, što prije ne bijaše, dolazio u Dalmaciju lijep novac. Obalila se za polovicu daća tridesetnice za sve, što se bilo iz jednoga kraja Dalmacije u drugi, bilo iz Dalmacije u Italiju i obratno uvozilo i izvozilo. Ukinule se darovštine, koje se prije plaćale knezovima i providurima mletačkim ; nije se više plaćala nikakova daća od maslina ; ukinulo se do dvadeset drugih što većih što manjih daća. Seljaka se poučavalo, kako da umnoži rod zemlje, da što više plodova turi u trgovinu. Stoga se i zanosno kliče u „Kraljskom Dalmatinu" : „Umnožuje se zlato. Dospila je ona strahovita nesrića ne vele davnih vrimena mletačkih, kada ovdi dohodjahu na jata gladne krvopie s' imenom od sudaca, i poslenika za ispiti krv ovoga puka, tere se odiljevahu siti i bogati, daveći nevoljna i prodajući pravdu".[2] Obrtnici se, tako n. pr. kolari i kovači — dovodili iz različitih krajeva Italije, da budu učitelji tih zanata u Skradinu, Obrovcu, Kninu, Sinju, Imotskome, Makarskoj, Omišu i u Opuzenu, a općine su imale nastojati, da ti ljudi budu dobro gledani, eda s ljubavlju uzmognu raditi o nauku izabrane djece.[3]

Osobita se ljubav pokazivala u „Kraljskom Dalmatinu" za seljaka i češće se isticalo, zašto ne može da napreduje. Prošaste vlade da nijesu nastojale, da se uzmnože plodovi i hrana, a težak da nema ni nauka, ni novca, ni oruđa. Kuća da mu je mračna pojata na goloj zemlji, gdje zajedno stoje ljudi i životinje. Sela da nemaju bunara te narod ljeti podnosi nemilu žeđu, a u selima da nema ni krušnih peći, gdje bi se zdraviji i bolji kruh uz manje troška pekao. Kad pritisne glad, siromah težak da je prisiljen potrošiti i ono žita, što ga je za sjeme ostavio,

[1] Isp. Kr. Dal. 1807. br. 45., str. 360.
[2] Kr. Dal. 1808. br. 16. str. 123. i 124. ; br. 27. str. 214.
[3] Kr. Dal. 1808. br. 18. str. 144.

ili prodati vola, a kad mu to opet ustreba, da se mora uteći kamatniku, kojemu za jedno godište u ime najma plati što valja po vola. Žito u najvećem dijelu Dalmacije da se melje u malim žrvnjima rukama, pa je upravo čudo, u što sve seljak mora da troši snagu svoje desnice i t. d.[1]

Francuska je vlada u Dalmaciji nastojala upravo s velikom pomnjom da na razan način doskoči narodnom zlu. Izdavale se odredbe za kopanje bunara, da ne mora seljak po ljetnoj vrućini kadšto na deset do petnaest milja tražiti malo mutne vode, nezdrave za čovjeka i životinju ; poticalo se na podizanje krušnih peći po selima (Kr. Dal. br. 7.) ; isticalo se, čega sve u Dalmaciji ima n. pr. : gnjile, vune, koža, krpa, muteža od ulja, loja i t. d. i zašto da se sve to upotrijebi (Kr. Dal. br. 26.). Posebno se pisalo o korisnijim rudama: „Promišljanja vrhu ruda" gdje se nastojalo označiti, gdje se od prilike koja od dotičnih vrsta ruda u Dalmaciji nalazi i kako da se narod time okoristi. Kamenog ugljena da ima u gori Promini kod Siverića ; „gvozd u rudi" da se nalazi u kraju, što se prostire među Dinarom, Svilajom, Prologom i Mosorom, a paklina u kraju kod Vrgorca. Mramora (građevnog kamena) da ima kod Trogira, na Korčuli, na otoku sv. Andrije, na Hvaru, kod Komiže na Visu, u Rogoznici među Šibenikom i Trogirom, u skradinskom polju i t. d. (Kr. Dal. br. 29. s. 225.—229.)

Svraćala se osobita pozornost na gojidbu krompira. Poučavalo se narod, kako da krompir sadi i obradi ; podavalo se, što se više moglo, krompirâ za sjeme, da što obilnije budu posađeni.[2] Vrijednim težacima, koji su dobro obradili zemlju,

[1] Kr. Dal. 1808. br. 26. str. 202. i 203.

[2] Dandolo je bio o krompirima tal. jezikom napisao knjižicu još u Italiji, pak ju je 1807. dao prevesti na hrvatski i štampao kod Battare u Zadru. Oblik je knjižice šesnaestina, a opseže 24 stranice. Razdijeljena je na ova poglavlja : 1. Vrhu privelikih koristih, koje dostignuti se mogu kumpirim. 2. Vrhu načina za posaditi kumpire. 3. Vrhu radnje, aliti težanja od kumpira. 4. Vrhu načina za izguliti kumpire. 5. Vrhu načina za sahraniti kumpire. 6. Prilikovanje meju zemljam posađenim kumpirim, mira od simena, i plod, koji se je izvadio. 7. Trošnje učinjene za vaditi zgor-rečene kumpire. 8. Vrhu načina s' kojimi čovik služiti se može kumpirim. 9. Dovršenje. — Dandolo je ovu knjižicu poslao uz posebno pismo (od 1. ruj. 1807.), štampano hrvatskim i tal. jezikom, „Župnikom od Dalmacie", u kome na jednom mjestu kaže : „S' Naukom Ćudorednim ti ćeš njemu (narodu) priniti naj-

te su im krompiri obilno urodili, dijelila se nagrada od pet stotina, trista i dvjesta libara mletačkih.[1] Poticao se narod na gojidbu duhana, a nukao i na sađenje murva, jer da se je pokušajem narodu dokazalo, da je to „neizmirno vrilo od bogastva" (zbog gojenja naime svilene bube), koje bi puno malo smetalo njihove običajne radnje.[2] Upozorivalo se na veliku štetu, što su šume i gajevi uništeni u Dalmaciji. Dalmacija da prošloga vijeka (naime 18.) imađaše možda više od 3.000 milja četvornih, prikrivenih gdje više gdje manje šumom, te da su još živi neki ljudi, koji svjedoče, da sada nema ni kupine, gdje u stara vremena bijaše gusta šuma.[3] Uništenje šuma u Dalmaciji da je prouzrokovalo, da je zrak manje zdrav ; da naplave zatiru mnoga polja, jer da voda, ili snijeg, kad se s planina topi, ne nalazeći znatne zapreke, većom silom nanosi krš na polja, što su u dolini; da se umnažaju blata, gdje ih prije niti ne bijaše, a sve da se više proširuju ona, koja su se već nalazila ; veće škode da prouzrokuje i naglost vjetara, kojima je Dalmacija dosta podložna, jer da su šume znatna zapreka, koja zaustavlja naglost

---

veće i najpoglavitie dobro, spasenje duhovno : s' kravjim navratkom (t. j. cijepljenjem boginja) ti ćeš ugrabiti smrti veliki broj dječice, valjati ćeš njihovom zdravlju tilesnomu, i umnožiti ćeš puk : s' radnjom i umnoženjem od kumpira ti ćeš pripraviti općenu hranu i ljudem i životini u kojoj mu drago nesreći od zle ljetine". — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1807. br. 589.

[1] Ponukavao se živo narod i u „Kraljskom Dalmatinu" 1809. godine na sađenje krompira, pak se prikazivalo, kako krompiri 1808. godine urodiše u pojedinim krajevima Dalmacije, te spominjala i imena onih, koji se pri toj radnji opošteniše ili dar dobiše. — Isp. Kr. Dal. 1809. br. 13. str. 97.—100.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 5. str. 39. i 40. ; br. 25. str. 198. i 199.

[3] Mlečani uništiše, kao što je spomenuto, i šume u Dalmaciji upotrebljujući drvlje što za gradnju svojih galija što za gorivo, za koje je godimice do 300 natovarenih brodova iz Dalmacije išlo u Mletke, te pri gradnji kuća, crkava i t. d. Dandolo je točno prikazao žalosno stanje dalmatinskih šuma u svom izvještaju na Napoleona koncem 1807. god., gdje, navodeći zločine Mlečana u tom pogledu, za Velebit n. pr. veli, da bijaše jednom zastrt bukvama, hrastovima i omorikama, a sad na dalmatinskoj strani da je sve golo, dočim na drugoj strani da su šume sačuvane. Na koncu svog izvještaja Dandolo zgodno kaže: „Susjedni Osmanlije mogu se ponositi, da su u ovom obziru manji divljaci od nas!" — Isp. B. Poparić: Dalmatinske šume u historiji (Glasnik Mat. Dal.) g. 1901. s. 239. i 245.—247.

i snagu vjetra. Doduše da se u malo vremena ne mogu stvoriti one šume, koje su uništene kroz više vijekova, ali da se ipak što prije gajevi i šume podignu, da bi trebalo što brže u svakome selu ili općini odrediti po komad zemljišta na dobrom mjestu i u nelošoj zemlji, te ga zasaditi drvećem, koje dotična zemlja ljubi, i ograditi, da ne može blago nasadima činiti štetu. Župnicima se i starješinama onih sela, koja bi prva dovršila ogradu, da se sačuva mlada šuma, imala dati nagrada. Kad bi pak gajevi i šume odrasle, to da bi uz razne koristi, što ih u opće šume daju, mogle još poslužiti i za pašu blagu, a i ljudima, da se uklone ljetnoj vrućini.[1] Narod se u Dalmaciji zaista rado dao na sađenje mlade šume, te već slijedeće godine (17. veljače 1809.) sa zadovoljstvom ističe Dandolo, da je kroz godinu 1808. uz sve druge radnje posađeno u 372 sela 27.857 kampa (oko 100 km²) mlade šume.[2] Time je za francuske uprave udaren i temelj ponajvećem dijelu današnjih šuma u Dalmaciji.

Mletačka je vlada u Dalmaciji uz drugo bila posve zanemarila i puteve. O tom u „Kraljskom Dalmatinu" stoji: „Po svemu kopnu izvan jednoga malahna komada, i svim otocim ne mogaše se putovati nego zlim putim vazda mučno, često trudno, a kadgod i pogibilno, i ne mogaše se putovati nego na nevoljnim životinam više samarenim nego osedlanim". Francuzi se upravo čudili takome postupku, pak nagađahu, s kojih je uzroka to moglo biti: „Ili radi uzroka vladoznanih ili radi nepomnje (Fosse politica o trascuraggione) ova država od veće vikova biaše zapuštena brez putova, koji bi bili mnogo pomogli za izbaviti e i od tmina i od nevolje".[3]

Kad Francuzi u Dalmaciji zavladaše, nađoše jedini put, kojim su kola mogla prolaziti, onaj, što spaja Zadar, Knin i Šibenik. Put iz Zadra u Knin bio je učinjen na trošak vlade austrijske, (ali ne bijaše dobar, te i njega najposlie načiniše Francuzi), a iz Knina u Šibenik na trošak općine kninske i šibeničke.[4] Francuzi se na to s osobitim marom dadoše na izgradnju puteva po čitavoj Dalmaciji, a sam Marmont, herceg dubrovački, bijaše

[1] Kr. Dal. 1808. br. 9. str. 65.—69.
[2] Kr. Dal. 1809. br. 7. str. 47.—52.
[3] Kr. Dal. 1808. br. 31. str. 241.
[4] Kr. Dal. 1808. br. 31. str. 241.

na čelu tome poduzeću. Marmont je vrlo promišljeno postupao pri izgradnji puteva. Ponajprije dade u čitavoj Dalmaciji prebrojiti sve za rad sposobne ljude. Nitko ne bijaše od toga izuzet, a svatko je mogao poslati zamjenika. Broj za rad sposobnih ljudi iznašaše dvanaest hiljada. Radnici bijahu podijeljeni na dva odjela, koji su se svakih četrnaest dana izmjenjivali. Cesta bi se začela graditi na čitavoj pruzi. Radnici bi svake općine dobili od inžinira dobar komad puta, što su ga imali za 14 dana izgraditi, jer inače im bijaše i preko toga roka raditi, dok posao ne svrše. Čim bi s određenim poslom bili gotovi, mogli su odmah otići kući. To se obično i događalo uvijek dva do tri dana prije određena roka, što je zaposlene radnike osobito veselilo.[1]

Providur je Dandolo također u svojim proglasima nastojao što većma potaći narod na gradnju puteva. U jednom n. pr. proglasu reče: „Otvaraju se novi putovi, po kojim iz Dalmacije moće se otiti u Bosnu. U dvadeset dana imadu biti dovršeni . . . Kninjani, Sinjani, Imoćani najveća korist ovih putova jest uprav vaša. Zovemo vas, da pomožete vašim desnicam ovu rabotu. Naučne vojvode upraviti će vaše nastojanje." Na to ističe, da će svi oni, koji budu radili, dobiti vojnički dio kruha, pak svagdanju plaću u novcu prema većem ili manjem svom trudu, a koji se budu upravo opoštenili „vridnom rabotom", da će biti još i darovani. Pod konac proglasa kliče: „Kninjani, Sinjani, Imoćani, zapoznajte koristi, koje donosi vladanje Napoleona Velikoga. Vaša otažbina u malo godina prominiti će obličje."[2]

Zaista u razmjerno kratko vrijeme bijahu izgrađeni po cijeloj Dalmaciji kolni putevi: „sridokopni, primorski i prieci"[3], a pobrinulo se i za izgradnju gostionica uz puteve, „gdi mogu dojti na konak ljudi i životina", te za pošte.[4] Posao bijaše do 30. srpnja 1807. skoro gotov, samo još trebaše uz neke druge radnje preurediti i put iz Zadra u Knin. O tom Dandolo u svom proglasu kaza: „Za dovršiti veliko djelo od općenih puta za kola i kočie, koji na svaki način prinose stanovito i

[1] Isp. Marmont: Denkwürdigkeiten III. p. 53. i 54.

[2] Proglas je izdan 22. veljače 1807., a pisan je hrvatskim i tal. jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe god. 1807. br. 503.

[3] Isp. Kr. Dal. 1808. br. 31. str. 241.—245.

[4] Isp. Kr. Dal. 1807. br. 21. str. 163. i 164.

korisno općenje meju svim poglavitim mistim od Dalmacie, ne ostaje više drugo nego načiniti i put, koji iz Zadra vodi u Knin. S ovom najzadnjom radnjom viditi će Dalmacia, da ono što prvo viđaše se san, u jedan čas obratilo se je u čudnovatu istinitost."[1] Čitav spomenuti put imao je u dvije nedjelje biti posve prenapravljen i dovršen. Radnja je otpočela dne 10. kolovoza s 2.200 ljudi, koji bijahu ovako razređeni: između Zadra i Zemunika 300, Zemunika i Benkovca 400, Benkovca i Ostrovice 500, Ostrovice i Kistanja 400, pak dalje do Knina 600.[2] Radnjom su puteva u Dalmaciji upravljali inžiniri državni, a nadgledali su je francuski i domaći časnici i potčasnici raznih odjela. Sam je Marmont i javno pohvalio časnike, koji se većma pri gradnji puteva opošteniše „radi njihove pomnje i nepristajna nastojanja". Osobito se pri tome istakoše „glavari razdiljenja" Nonković, Grgurić i Žarković, te pukovnik Vidović.[3]

Francuzi su nastojali da urede donekle i rijeke u Dalmaciji da ne čine bar još veću štetu narodu, jer da „Krka prikrije polje od Knina, a Cetina polje blizu Trilja". Neretva se opet nadaleko razlijevala. K tome se u „Kraljskom Dalmatinu" ističe, da ne bi bilo čudno, da su ove rijeke, koje su kroz toliko vijekova bile zapuštene, prouzrokovale još i veći rasap narodu i poljima naokolo od onoga, što ga u istinu čine. Nastojalo se i mnoga blata u Dalmaciji isušiti, jer da je to jedan od najvećih darova, što ga vladar kao otac svome narodu može učiniti. (Kr. Dal. 1808. br. 32.) Rado se isticalo, što bi se još sve moglo i trebalo učiniti u korist Dalmacije Tako n. pr. da bi trebalo nastojati, da se podigne pčelarstvo i voćarstvo, te da bi „na iljade stabala voća svake vrste" trebalo što darivati narodu uz pogodbu, da ih dobro uzdržava i redi, što opet prodavati uz „malahnu cinu". U rodnijim krajevima

---

[1] Izgradnjom puteva u Dalmaciji bijaše iznenađen i sam kralj Franjo I., koji pohodivši 1817. Dalmaciju, gledajući s udivljenjem puteve — reče knezu Metternichu: „Upravo je šteta, što maršal Marmont još nije dvije ili tri godine dulje ostao u Dalmaciji." To je poslije sam Metternich pripovijedao Marmontu. — Isp. Marmont: Denkwürdigkeiten III. p. 55.

[2] Isp. Dandolov proglas, štampan 30. srpnja 1807. hrvatskim i tal. jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe br. 570.

[3] Kr. Dal. 1809. br. 4. str. 32.

da bi trebalo podići težanje lana[1] i konoplje, pak jednu učionicu za svaku vrst obrađivanja tla, te učionice za kovače i drvodjelce, gdje se još ne nalaze. Izgraditi da bi trebalo i novih solina, da dosta soli bude za unutarnju potrebu i vanjsku trgovinu, a luke napraviti gdjegod to iziskuje teška potreba, pak na raznim mjestima po zemlji i pokrivene torove podići, da se ovce i koze mogu u redu držati i da imaju gdje prenoćiti. Tamnice da bi se imale napraviti na način, kako to zahtijeva blagohotnost, te i nove kraljevske zgrade u zemlji podići, jer da one, u kojima pribivaju kraljeve oblasti, nijesu više za to podobne.[2] i t. d.

U „Kraljskom Dalmatinu" obaralo se i na neke običaje, koji su po narod od znatnoga troška, te se nastojalo narod od njih odvratiti. U svakom gotovo selu u Dalmaciji da ima jedan ili dva derneka preko godine, na kojima se zapravo ne trguje nego igra, te jede i pije „od zore do pukloga doba noći" amo tamo po kućama i poljima. Često da nije za to jedan dan dosta, nego da se to i sutra dan nastavlja, a to da osjete dosta i one obitelji, koje ne žive loše, jer da su tako s drugima u jedan dan potrošile, što bi im bilo bar za mjesec dana dosta. K tome da glavar obitelji u nekim mjestima, svetkujući jedan blagdan, podaje svake godine „jedan obilati sobet" za četrdeset ili pedeset ljudi i da tim ostaje posve prosut, kao i onaj, što slavi „običaj od krstnice", jer da se u ovoj prigodi provede u piću do tri dana, a nigda manje od jednoga. U jesen da neki glavari obitelji pozivlju jedan drugoga tobož na čašu vina, ali da se ova dozivanja od jednoga do drugoga kadšto tako otegnu, da se neki oci obitelji po svu jesen, kad je najzgodnije doba za težačke radnje, niti ne dotaknu rala. Štetne da su i one česte ženidbe, koje

[1] Napoleon je osobito želio umnožiti lanene proizvode, što se najbolje razabire iz oglasa od 7. svib. 1810. god., koji je on sam potpisao. Budući da je proizvodima lanenim — u oglasu se istaklo — glavna i jedina zapreka, što još nema mašine za predenje lana poput one za predenje pamuka, to da se obećaje onomu, koji izmisli i prikaže najbolju mašinu za presti lan, bio on odakle mu drago i kojega mu drago naroda — milijun franaka. — Proglas je štampan francuskim, talijanskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, a u njemu se reklo, da će biti preveden i „u sve jezike" i poslan poklisarima i konzulima u strane zemlje, da bude posvuda razglašen. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1810. br. 1014.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 38. str. 297., 298., i 299.

se obično počimlju gozbama, a poslije se kadšto dogodi, da je djevojka potajice bilo silom ili njezinom dobrom voljom odvedena, pa tada da se za pomirenje tih obitelji iziskuje opet velik trošak i rasulo.[1]

Zanimljiv se i običaj krvarine, koji također prouzrokovaše vrlo velik trošak, navodi u „Kraljskom Dalmatinu". Dogodi li se ubojstvo u narodu, to i ako je sud podao osudu, da ne bijaše time posao svršen između obitelji ubojice i obitelji ubijenoga. Obitelj, kojoj bijaše ubijen čovjek, da bi se poslije mnogo mučnih pogodaba nagodila za krvarinu, koja da nikada ne bijaše manja od četrdeset cekina, a kadšto dosizaše i do stotine, pa makar se time i kuća prosula. Ubojica da bi tad praćen od rođaka i pomiritelja došao u kuću pokojnika, gdje bi s kajanja kleknuo na zemlju, a tada da nad ogoljenim njegovim vratom uzdizaše golu sablju „jedna snažna desnica" kao da će se osvetiti, dok pomiritelji moleći ne učine tome kraj, polučivši ujedno time i potpuno prijateljsko izmirenje. Sve ovo da se svršava „plemenitim sobetom", što bi ga pripravila obitelj ubojice u kući pokojnika, gdje bi se našlo za stolom do pedeset, šezdeset, kod bogatih obitelji i do stotine duša, što dakako iziskivaše težak trošak. Kao znak dobra srca u narodu ističe se, da sve obitelji iz dotičnoga područja, ako bi se zamolile, davahu za tu gozbu bilo novaca, žita, mesa ili što drugo, te da nema slučaja, da bi koja obitelj zanijekala ma bilo koju pomoć za ovaj trošak, samo da se poluči potpuni mir.[2]

Puk se htjelo odvratiti i od praznovjerja, pogotovo od mišljenja, da ima vještica, pa se i u „Kraljskom Dalmatinu" pisalo „Vrhu Vištica". Tu se istaklo, kako neumitni puk tvrdoglavo misli, da se nalazi vještica : „ter kada vidi jednu nevoljnu staricu, pogrbljenu, mršavu, s' brkom pod nosom, s kožom navršćenom i obišenom, drži je za vištícu i misli, da je otrovan isti njezin pogled". Stoga je providur, da bi se narod okanio toga mišljenja, potakao i biskupe, te oni upraviše svoje bogoštovne i naučne „Razgovore pastirske" na župnike, koji su to narodu tri puta jedan za drugim s oltara tumačili.[3] Pa i u „Kratkom nauku ćudorednom" bijaše već istaknuto : „Ne predamo više

[1] Kr. Dal. 1808. br. 41. str. 331. i 332.
[2] Kr. Dal. 1808. br. 41. str. 322. i 323.
[3] Kr. Dal. 1808. br. 21. str. 166. i 167.

radi tašta straha od vukodlaka", jer mahnita pamet da je izmislila ove pričice, neumitnost da je učinila, da se vjeruju. a himbenost i prijevara da su to nastojale ukrijepiti i ujačati.[1]

Osim redovite proslave rođendana Napoleonova (15. kolovoza), što se i 1808. godine u Dalmaciji uvelike obavila, znatna bijaše i proslava, kad je Napolen Marmontu dekretom od 1. ožujka dao nasljedni naslov hercega od Dubrovnika.[2] U „Kralj. Dalmatinu" se o tom imenovanju veli, da je cesar i kralj podao veličanstvo „hercega od Dubrovnika Nj. Izvrsnosti gospodinu generalu glavaru vojske franačke u Dalmacii Marmont(u)". Sve oblasti i izabrani ljudi da se njemu u znak veselja prikazaše,[3] a iz glavnih gradova Dalmacije da dolaze odaslanici iz svih redova izrazujući mu veselje nad imenovanjem.[4] Posebno odaslanstvo dođe iz Dubrovnika u Zadar, da mu čestita i da ga pozdravi, a pravo mu slavlje upravo pripravljahu, kad se u Dubrovnik povrati. Marmont prije povratka u Dubrovnik pohodi otok Korčulu, a potom se zadrža u krajevima oko Neretve, da pospješi radnje na putu Napoleonovu, što ih od još prošle godine obavljala vojska, da otvori kolni put od Knina do Dubrovnika. Ovaj novi put, koji je prolazio „po Vrliki, Sinju, Imotskomu, Vrgorcu, Neretvi i Stonu", služio je ponajprije za vojničke svrhe, a ujedno podavaše i novi život u općenju i prometu u onim krajevima, kuda prolazaše.[5]

Marmont prispje u Dubrovnik dne 20. svibnja na devet sati u večer i nađe sav grad rasvijetljen, a građane „pune istin(i)ta veselja". Sutra-dan mu se pokloniše razna gradska odaslanstva, a on podade „veliki sobet" svim oblastima gradskim i vojničkim i najuglednijim građanima. Još se dva dana ponoviše „veseli blagdani". Grad bijaše ponovno rasvijetljen, a u zrak bješe puštene „loptine aeroleteće". Na 24. (u talijanskom tekstu piše 29.) svibnja u večer podade herceg dubrovački glazbeni koncert (Accademia instrumentale), a poslije toga bijaše večera za „četrdeset najuzoritiih gospoja" i malo ne dvjesta gospode. Na 30. pak svibnja bijaše u čast Marmontu književna za-

[1] Kratki nauk ćudoredni vrhu dužnostih čovičljih za seljane. Zadar 1807. s. 11.

[2] Dr. L. Vojnović : o. c. II. p. 97.

[3] Kr. Dal. 1808. br. 16. str. 128.

[4] Kr. Dal. 1808. br. 17. str. 136.

[5] Kr. Dal. 1808. br. 25. str. 194. i 195.

bava (Accademia letteraria), u kojoj sa sonetima, elegijama, eklogama i drugim učestvovaše i lijep broj Marmontovih udvarača kao : Petar Sorgo, Vlaho i Vice Vodopići, Miho Martellini, Luka Rocci, Giacomo Lindi, pop Niko Đurjan, Niko Sorgo, Pavao Prlender, Niko Dender, Niko Balbi, Josip Chersa, Mate Katičić, Marijan Borijani, Mate Radinković, Ivo Milković, pop Stjepan Milovčić, Antun Červa, Simo Novaković, Damjan Zembrović, Mato Đurašić, Antun Antunović, pop Petar Bone, Niko Saraka, Miho Ljubisaljavić, Ivo Guska, Stjepan Lupini, Karlo Pozze, Mato Brailo, Stjepan Radmilli, Luka Zamanja, Anđelo Descarneaux i Tomo Resti. O čem se sve nije tom prigodom pjevalo i govorilo! Zahvaljivalo se Napoleonu zbog promaknuća Marmontova; slavile se „moralne kreposti" gospodina hercega, njegove vojničke vrline, njegova privrženost k Dubrovniku, ljubav Dubrovčana prema njemu; hvalili se i nenavidjeli dubrovački pjesnici poradi pjesama spjevanih u raznim jezicima, kojima proslaviše hercega.[1] — Ponosni se evo gospari dubrovački brzo pomiriše sa svojim udesom, te se posve lijepo zabavljaju, slaveći grobare nad grobom dubrovačke slobode, koju onako zanosno div na našem Parnasu Gundulić u svojoj Dubravci proslavi.

Na 26. lipnja dade Marmont, da se valjda donekle oduži na onako iskazanoj počasti, „jedan priuzoviti i gosposki tanac", na kojem se nađe „osamdeset gospoja raskošno obučenih" i više od tri stotine po izbor uzvanika. Iza „vesela tanca" uz biranu glazbu s „obil(a)tim nepristajnim pokripljenjim" posjedoše gosti za „gosposki sobet na deset plemenitih trpeza". Svi građani, stoji u „Kraljskom Dalmatinu", da ne prestaju iskazivati „najveće bilige od harnosti" Njegovoj Preuzvišenosti, a svakoga večera da dolazi k hercegu „na drugovanje jedna velebrojna družba". Ironija se sudbine uvećala još time, što „najzadnji vladaoc pod prošastim vladanjem" — Sabo Đorđi priredi za sutradan gospodinu hercegu „jedno naslađenje od ribanja u luki od Omble", a iza toga sjajan sobet u prekrasnom svom gruškom dvorcu,[2] sankcionira-

[1] Kr. Dal. 1808. br. 25. str. 194., 195. i 196. ; Dr. L. Vojnović : o. c. II. p. 101. i 102.

[2] Kr. Dal. 1808. br. 29. str. 231. i 232.; Dr. L. Vojnović : o. c. II. p. 99. i 100.

jući kao time propast stoljetne i stoljetne dubrovačke slobode.

U „Kraljskom Dalmatinu" nalazimo i kratak prikaz gramatike o. Franje Marije Appendina: „Grammatica della lingua illirica" (1808), gdje se kaže, da je skoro bila utištena i podana na svitlost, te da je počašćena pokroviteljstvom samoga hercega od Dubrovnika — generala Marmonta, a da je plod dugih truda. Potanko i bistro da bilježi jezična pravila, po kojima da i Slovinci mogu pisati, a i stranci naučiti naš jezik, koji na različite načine izgovaran da se poznaje i govori — „tja od najzadnjih strana nimačke zemlje do mora od Kamšatke".[1] Appendini je svojom gramatikom nastojao dubr. dijalekt učiniti općim književnim za „Slovince", te sam u predgovoru naglašuje, da je taj dijalekt za jezik „slaveno-ilirski" ono, što je atički dijalekt bio za jezik grčki, ili što je toskanski dijalekt za jezik talijanski. Ova je gramatika doživjela tri izdanja, a sva tri su štampana u Dubrovniku. Prvo je izdanje ugledalo svijetlo u omanjoj osmini, a ima ponajprije posvetu Marmontu (str. III.—VI.), zatim „Predgovor izobraženim ljubiteljima jezika" (VII.—XXIV.), te gramatiku (st. 335). Drugo je izdanje izišlo 1828., a treće 1838.[2] u nešto većoj osmini nego prvo, a oba ova izdanja imadu i spomenuti predgovor.

U posveti Appendini ponajprije zahvaljuje Marmontu, što je dozvolio, da njemu u čast prikaže svoju slovnicu, te ističe, kako je Marmont poradi svojih sposobnosti i velikih zasluga za francusko carstvo s punim pravom imenovan hercegom dubrovačkim, pak slavi njegove zasluge za napredak Dalmacije uopće, kao i ljubav njegovu k naucima, nazivljući ga i Mecenom. Stoga držim, da ne će biti zgorega, ako iz Appendinijeve posvete ovdje iznesem dobar dio i to tim više, što nam se Marmont, podupirući Appendinijevu slovnicu, ukazuje i zaštitnikom jezika hrvatskoga. „Visosti! Ilirska slovnica — piše Appendini — koja ugledava svijetlo ukrašena Vašim imenom, nije mogla da naiđe na bolju sudbinu. Ako sam se ja već od onda, otkad ste se Vi udostojali da primite njezinu posvetu, nadao, da ćete je primiti s onom dobrotom, koja pristaje Vašem velikom srcu, danas moje nade jednakim korakom stupaju naprijed s onim novim odnošajima i s onim premilim vezama,

[1] Kr. Dal. 1808. br. 38. str. 303.

[2] Pogrješno navodi Kukuljević u svojoj „Bibliografiji" (Zagreb 1860.) na strani 16., da je treće izdanje izišlo 1848. godine u 4.

koje Vas združuju sa stanovnicima Dubrovnika. Vaše vojničke i državničke sposobnosti i one velike usluge iskazane francuskom carstvu s pravom su zavrijedile pažnju najmoćnijeg vladara, čudovišta vijekova, neumrlog Napoleona Velikog. On Vas je imenovao hercegom Dubrovnika i ovim je tako sjajnim odlikovanjem ovjekovječio za nas onu plemenitu i velikodušnu zaštitu, koju već od dvije godine tako energično razvijate u korist Dalmacije i Ilirije i svih onih pojedinaca, koji nastoje da je rasvijetle putem umjetnosti i znanosti. . . . . Poznavanje ilirskog jezika, koji nije više nov Vašem uhu, postaje dandanas korisno i možda potrebito radi mnogih naslova i izvješća, a knjiga, kojoj je svrha, da sadrži njegova pravila i da s njima upozna druge narode, može i ne biti sasvim nedostojna pažnje onoga, koji zapovijeda hrabrim i vjernim pučanstvom, koje taj jezik govori uzduž Adrije. Takvo milo uvjerenje, koje mi baš sada manje straha zadaje za uspjeh ove moje radnje, pa ma kakva ona bila, potiče me istodobno, da upoznam u osobi Vaše Visosti, dobrohotni Mecena, da su s Vašim sposobnostima velikog vojnika spojene uvelike moralne vrline i ljubav k dobrim naucima.

Ali i zašto moram ja ovdje da igram prostu ulogu gramatika, a ne radije onu historika? Urešen tako lijepim imenom spomenuo bih . . . , kako Dalmato-Iliri, koje ste Vi neustrašivo obranili od njihovih moćnih neprijatelja kod Hercegnovoga, u pokrajini poljičkoj i u okolici Makarske, spominju doista s jednakim čuvstvima zahvalnosti i ljubavi kao novi preporod svoga blagostanja javne puteve, koje ste Vi započeli, između hridi i između urvina, i koji su sad već sretno privedeni svome kraju, nove urese nadodane Spljetu, Solinu naših vremena, i velike probitke priskrbljene Trogiru i drugim mjestima —, sve su to stvari, koje će posvjedočit i najkasnijim potomcima Vašu živu brigu, da usrećite pučanstvo Dalmacije. . . . Ali budući da ne mogu težit za tako velikim poduzećem, smatrat ću se dosta sretnim, ako mi uz moj vlastiti trud, po odredbi moga Reda, uspije, da kod javnog poučavanja mladeži potaknem na učenje ilirskog jezika i da tako isposlujem, da pothvati Velikoga Napoleona budu jednog dana dostojno slavljeni u ovom istom jeziku, kao što su to u svim drugim, i da time bude ipak svladjena naša zahvalnost prama Vama i Vaše vrline."

Godište 1809.

V.

Spremanje Austrije na rat s Napoleonom i nastojanje da pobuni Dalmaciju. — Talijanski potkralj obavješćuje Marmonta, što ima činiti. — Proglas Dandolov na narod u Dalmaciji i proglas Marmontov na vojnike, te na Dubrovčane i Bokelje. — Napoleonove pobjede u Bavarskoj i zauzeće Beča. — Odjek tih događaja u Dalmaciji. — Boj kod Asperna i Esslinga. — Stanje u ovo doba u Hrvatskoj i provala Turaka. — Stojčevićevo napredovanje s vojskom prema Dalmaciji, te Marmontov bezuspješni napadaj na zrmanjski most kod Kravibroda i boj na podnožju Kita-brda. — Pobuna pandura i gro žnje Dandolove. — Širenje austrijske vlasti po otocima i zarobljenje austrijskog agenta Mascarelli-a. — Ponovni napadaj Marmontov kod Kitabrda, te zarobljenje generala Stojčevića i odjek svega toga u „Kraljskom Dalmatinu". — Boj kod Graba nedaleko Gračaca. — Dvodnevni boj kod Bilaja i prolaz Marmontov kroz Liku. — Marmont stiže na bojno polje ; boj kod Wagrama i izvještaj o tom u „Kraljskom Dalmatinu". — Boj kod Znojma i t. zv. bečki mir. — General Knežević kreće s vojskom da osvaja Dalmaciju. — Blokada tvrđave kninske i zadarske. — Odmetnuće Skradina i zauzeće Šibenika. — Dandolovo psovanje neprijatelja. — Pobuna Trogira, Splieta, Poljica i makarskog primorja. — Pobuna na Braču i u Staromgradu na Hvaru, te zauzeće Hvara. — Uglavljenje primirja u Dalmaciji. — Ogorčenje u „Kraljskom Dalmatinu" protiv odmetnika, pogotovo protiv Dorotića. — Knežević zgodno iscrpljuje primirje, a ustanak se po Dalmaciji proširuje. — Glasovi o konačno uglavljenom miru, te odlazak Kneževićev i Dandolov iz Dalmacije. — Umirujući proglas generala Maureillana. — Ratni sud u Šibeniku i odsude. — Razne vijesti u ovom godištu „Kraljskog Dalmatina", te Dandolovo razlaganje o malobrojnosti naroda u Dalmaciji i kako da se tomu doskoči. — Staranje francuske uprave za narod i karakteristika naroda. — Ponovno svraćanje pozornosti na obrađivanje

tla i trgovanje. — Podizanje paških solina. — Uzmnažanje ovaca, a umanjivanje broja koza. — Podizanje peći za vapno i opeke, te krušnih peći i oborinskih bunara. — Kuće za opću dobrotvornost i bolnice. — Blagotvoran rad sudovanja.

Vrlo burna bijaše u Dalmaciji 1809. godina, za koje se i u posestrimi Hrvatskoj zbiše osobite promjene iza rata, što ga Napoleon ove godine s Austrijom napose vodio. Austrija se, dok je Napoleon bio zabavljen u Španiji, za ovaj rat uvelike spremala, a jer je Napoleon posve samovoljno i bez razloga protjerao Bourbonce iz Španije i Napulja, a Braganze iz Portugala, dijeleći tamo pa i drugdje po Evropi prijestolja svojoj braći i rođacima — naiđe Franjo II. u ovom ratu na osobit odaziv kod plemstva, građanstva i naroda. Vojska se pomnožavala i neumorno vježbala ; provodile se znatne reforme ne samo na vojničkom nego i upravnom polju ; proglasom se pozivao sav njemački narod u boj protiv Napoleona, jer da je Austrija pograbila mač ne samo za svoju samostalnost, nego poradi neodvisnosti Njemačke i narodne časti[1], a po posebnim se agentima nastojalo predobiti za rat i narod u Dalmaciji. O ustanku su u sjevernom i istočnom dijelu Dalmacije u prilog Austriji osobito nastojali : iguman Stevo Dubaić, pop Pavao Vojnović i harambaša Marko Bar zillo, a o uređenju dobrovoljačkog zbora, koji je iz Dalmacije imao otići u Liku, trudili se : Marko Gridić, kapelan Damjan Torbić i župnik Nikola Vučić. Dobrovoljački je zbor iznosio 1400 momaka.[2]

Marmont već koncem siječnja 1809. dobije od talijanskog potkralja Eugena Beauhosnais-a obavijest, da se, ako li dođe do rata, pobrine za obranu Zadra, Dubrovnika i Boke, te ostavivši inače što manje vojske u Dalmaciji, da sa dvije divizije dalmatinske vojske (oko 16.000 momaka) poduzme napadaj na obrambenu austrijsku liniju na Soči. Marmont je doduše 1. siječnja usve imao 18.150 vojnika, ali utvrdivši spomenuta mjesta, a k tome još Knin, Klis i tvrđu Sv. Nikole, preostade mu oko 12.000 momaka. Vojsci ponajprije bijaše čuvati tok Zrmanje i gorske klance, koji vode u Hrvatsku, te se bijaše

[1] Fournier : o. c. II. p. 289 ; A. Dimitz : Geschichte Krains. IV. Laibach 1876. p. 269.

[2] Isp. Voinovich : Kämpfe in der Lika, in Kroatien und Dalmatien 1809. Wien 1906. p. 12., 13. i 14.

okupila oko Obrovca, Knina, Benkovca i Drniša, a glavni dio bijaše u Ostrovici, što leži na po puta između Zadra i Knina.[1]

Kad je stalno bilo, da će doći do rata, izdade providur Dandolo dne 15. travnja proglas na narod u Dalmaciji, u kome kaže, da Austrija iznova zameće rat proti Velikomu Napoleonu. „Evo vrime — nastavlja — za učiniti glasovitu vašu virnost, i vašu slavu. Po slavodobitju Velikoga Napoleona Dalmacija ima prostriti mejaše svoje kraine, i utemeljiti svoju čestitost . . Providur general ne će ostaviti brez poštenoga dara one, koji se ukažu sinovi dostojni junačkih i virnih vaših otaca[2] . ." Marmont opet izdade 23. travnja iz svoga glavnog stana u Ostrovici proglas na vojnike, gdje reče, da su eto već prošle tri godine, što ljenčare, te im ne bijaše moguće, premda su vruće željeli, da sudjeluju u slavnim vojničkim djelima, što zapanjiše Evropu. Konačno da im se ta prigoda pružila evo sada. Stoga neka budu vrijedni samih sebe kao i vrijedni vojnici najvećega cara. Doskora da će poći, pa kad izvrše svoju zadaću, da će biti desno krilo velike vojske.[3] Poseban proglas istoga dana upravi Marmont na Dubrovčane i Bokelje : „Puci od Dubrovnika i od Kotora ! Austrija je hotjela boj ; ona ga je navijestila. Ćesarske čete jesu u krenuću odasvuda i Evropa će naći svoj mir . . . ja Vam ostavljam dostojne poglavare i vrle vojnike za branit vas. Vi imate svijesnijeh nastojnika koji će bdjet na Vašu korist. Vi ćete opravdati slavno ime podložnika Najvećega svih Ćesara s Vašom vjernosti prema njemu i s vašijem ljubežlivijem prignućem na njegova dobića. Zanesenje s kojijem pospješili ste se na oružja meni jest potvrđenje Vašega načina od djelovanja . . ."[4]

Napoleon bješe dohrlio iz Španije, pak dobivši 12. travnja oko 10 sati u večer obavijest, da su Austrijanci prešli Inn i navijestili rat, dade se još iste noći na put. Prispjevši 17. travnja u Donauwörth dozna, da je nadvojvoda Karlo s vojskom sa Isara krenuo prema sjeveru (Regensburgu), te od velike ra-

---

[1] Voinovich : o. c. p. 17 ; Šišić : o. c. „Kolo" V. Zagreb, 1909. str. 250.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 16. str. 121. i 122.

[3] Kr. Dal. 1809. br. 17. str. 127 ; Pisani : o. c. p. 309. i 310. ; Erber : o. c. III. p. 13.

[4] Dr. L. Vojnović : o. c. II. p. 118.

dosti uskliknu : „Tad ih imam ! To je izgubljena vojska ! Za mjesec dana mi smo u Beču !" Okupivši Napoleon svoju vojsku, pojačanu četama rajnskoga saveza, pobijedi od 19.—23. travnja austrijsku vojsku kod Abensberga, Landshuta, Eckmühla i Regensburga te već 13. svibnja, dakle prije nego što je rekao, zauze po drugi put Beč i udari, kao i godine 1805., glavni stan u Schönbrunn-u.[1]

Ovi događaji odjeknuše dakako i u Dalmaciji. Providur Dandolo izdade u „Kraljskom Dalmatinu" oštar proglas, u kome kaže : „Austrija jurve jest propala. Bog s' rukom Velikoga Napoleona oborio je nju s' munjom. U poglavitom gradu onoga cesarstva Veliki Napoleon sada gospoduje i podaje zakon . . Uzdignimo sada svi kolici vesele glase i pivajmo pisme od radostne harnosti . . . Iz novoga reda od posala, Dalmacia ustati će moguća i čestita."[2] Francuska vlada u Zadru uz to odredi, da se poradi zauzeća Beča ima u gradu tri dana svetkovati. Bijaše tu rasvjeta, gozbi, plesova, pucanja iz topova itd.[3]

Kad je Napoleon u dvodnevnom boju na moravskom polju kod Asperna i Esslinga (21. i 22. svibnja) izgubio po prvi put megdan, te se sa bojišta morao s vojskom povući na otok Lobavu, u „Kraljskom Dalmatinu" to se premučava. Iz gdjekoje samo vijesti može se štogod razabrati o nezgodi kakvoj na strani Francuza.[4] Ponosnom Napoleonu poslije ovoga boja pri večeri potekoše na oči suze, žaleći možda gubitak junačkog maršala Lannes-a ili što drugo, ali duboki san te noći povrati mu prvašnju otpornu snagu.[5] Napoleon i nadvojvoda Karlo očekivahu sada pojačanje iz Italije, i to ovaj nadvojvodu Ivana, a onaj talijanskog potkralja Eugena Beauharnais-a, kome se imao priključiti i Marmont sa svojom dalmatinskom vojskom.

Hrvatska ove godine pretrpi mnogo. Svi za rat sposobni momci, kojih hrvatske krajiške regimente dadoše do 100.000, bjehu zaposleni u boju sa Francuzima, a u zemlji ostadoše ondje samo žene, nedorasla još mlađarija i za oružje većim dijelom

---

[1] Fournier : o. c. II. p. 201.—207. ; Dr. Th. Bitterauf : o. c. p. 65. i 66.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 21. str. 157. i 158.

[3] Kr. Dal. 1809. br. 22. str. 161.

[4] Isp. Kr. Dal. 1809. br. 26. str. 191.

[5] Fournier : o. c. II. p. 300. ; Dr. Th. Bitterauf : o. c. p. 67.

nesposobni ljudi.[1] Ban Ignat Gyulai povede hrvatsku vojsku u Italiju, gdje nadvojvoda Ivan bijaše glavnim zapovjednikom austrijske vojske protiv talijanskog potkralja Eugena Beauharnais-a. Marmont uto, spremajući se na provalu kroz Liku, da što više neprilika i jada zada Hrvatima te sebi na taj način olakoti prolaz, poticaše preko francuskog konsula u Travniku Davida bosanske begove i age na provalu u Hrvatsku. Turci zaista provališe u Hrvatsku te zapališe Cetin grad (27. travnja) i nekoliko sela naokolo, pak robeći i paleći provaljivahu na područje slunjskog, otočkog i ličkog korduna. Muževno tad ustade na obranu domovine plemeniti i umni biskup i rodoljub Maksimilijan Vrhovac, koji u ovo teško vrijeme bijaše imenovan banskim namjesnikom. On podiže znatan broj hrvatskog domobranstva, koje od Cetina doduše potisnu Turke preko granice, ali jer su Turci na Kordunu i dalje harali paleći sela i stanove, to je i general Andrija Stojčević, vođa hrvatskih graničara, što su imali zapriječiti Marmontu prolaz kroz Liku, a u sretnom slučaju zaposjesti i Dalmaciju — morao odaslati nekoliko kumpanija u Hrvatsku na obranu Krajine.[2]

General je Stojčević zapovijedao nad vojskom od 10.000 vojnika, koju sačinjavahu dva bataljuna lička, jedan otočki, jedan ogulinski, dva banska, jedna eskadrona lakih konjanika reg. „Hohenlohe" i jedna serežana na konju, a k tome se može dodati i znatan broj prebjega iz Dalmacije. Dne 20. travnja pođe general Stojčević s vojskom iz Gračaca, te 26. zauze Privić i zaposjede kameni most na zavoju Zrmanje kod Kravibroda, a u noći od 26. na 27. travnja major Šljivarić zauze Obrovac, major Nović Ervenik i Žegar, a kapetan Gerstorf sa dvije kumpanije Slunjana, pak jednim odjelom serežana na konju i uskoka iz Dalmacije pod Markom Barzillom i popom Vojnovićem, pošavši 26. travnja iz Drenovca preko Strmice i Golubića, zauze 28. travnja Vrliku. Položaj Marmontov bijaše dosta kritičan, ali on ipak 30. travnja poduze odlučnu navalu na zrmanjski most kod Kravibroda. Jurišem prijeđoše Francuzi preko mosta, ali ih prvi lički bataljun na bajunete dočeka i junački suzbi. Za ovog boja posla Marmont generale Montricharda i Soyeza sa 5000 momaka, da zauzmu seoce Bender na podnožju Kita

[1] Voinovich : o. c. p. 29. ; Šišić : o. c. p. 255. ; Erber : o. c. III. p. 23.

[2] Smičiklas : o. c. II. p. 409 i 410. ; Voinovich : o. c. p. 18., 20. i 29.

brda, jer tim bi se domogao i mosta, budući da bi tad Stojčević bio prisiljen da napusti svoj položaj. Seoce su Bender branile tek tri kumpanije Slunjana, ali Stojčević im, opazivši namjeru Marmontovu, posla u pomoć dva lička bataljuna, te Francuzi bjehu i ovdje upravo u boju na bajunete suzbiti, a general Soyez ranjen. Marmont uz to dozna, da je nadvojvoda Ivan pobijedio talijanskog potkralja kod Sacile-a, stoga odluči čekati za svoj put povoljnije vijesti, te se, izgubivši preko 500 momaka što mrtvih što ranjenih i 200 zarobljenih, stade već 1. svibnja s vojskom povlačiti na Kistanje, Drniš, Skradin i Zadar, kao uzrok tome ističući, što je Zrmanja odveć nabujala.[1]

U „Kraljskom Dalmatinu" se o ovom prvom neuspjelom pokušaju Marmontovom da se kroz Liku probije, dakako mudro muči, jer je već i onako u Dalmaciji bilo veliko vrenje, koje bi svaka vijest o neuspjehu bila još znatno povećala. Providur Dandolo samo u proglasu od 1. svibnja udara na Austriju, što nastoji pobuniti Dalmaciju, te ističe, da ovaj rat ima žiteljima Dalmacije podati „stanovito veličanstvo i mir stanoviti", stoga, ako se nalazi tko među njima, koji ih potiče na odmetništvo, neka ga odmah prijave, pak će biti obilato nadareni.[2] Marmont je doduše bio složio dva bataljuna pandura (oko 1000 ljudi) od domaćih sinova, te jedan postavio u Drniš, a drugi u Vrliku, ali jedan dio od ovih pri zauzeću Vrlike pristade uz austrijsku stranu, dok drugi dio pođe u Drniš i pobuni tamošnje pandure, pak odoše prema Sinju pozivljući Krajinu na bunu. Marmont nato iza svoga uzmaka, da prepriječi pobunu u zemlji, posla generala Delzonsa sa osmom regimentom, da prođe buntovnim mjestima i uvede mir.[3] Dandolo se k tome u proglasu žestoko grozio buntovnicima naglašujući: „Ko je krivac, ne će naći ni zemlje, ni utočišta, ni spile, ni jezera, koje će ga moći sakriti: on hoće biti našast i poražen: njegova obitio izgubiti će zemlje." Tko uhvati i oblasti preda ili pak ubije Barzilla,[4] Zeletu „ili

---

[1] Erber: o. c. III. p. 15., 16., 18. i 19.; Šišić: o. c. p. 252. i 253.; Voinovich: o. c. p. 22., 23., 24. i 25.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 19. str. 140. i 141.

[3] Erber: o. c. III. p. 21. i 22.

[4] Barzillo se zapravo zvao: Marko Vucemilović, a pridjevak mu bijaše Barzillo. Rodio se oko god. 1774. u Jeseviću blizu Vrlike. Isp. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." 1874. br. 18.

druge glavare od razbojnika", da će dobiti stotinu cekina nagrade za svakoga i suviše „šest kampa zemlje."[1]

Austrija je uto prve polovine svibnja redom zauzimala otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab i Pag, na kojima bijaše njoj u prilog veliku djelatnost razvio neki pustolov conte Mascarelli,[2] vrlo okretan agitator među seljaštvom i mornarima.[3] Kad Mascarelli, „zapovidnik uzbune od Dalmacie i Arbanie", bijaše pošao da pobuni i zadarski okoliš, bi uhvaćen (26. svibnja) na brodu, koji zarobi jedan talijanski oružani brod imenom „Feroce". Kod njega nađoše mnogo buntovnih proglasa „ispisanih s' paklenim jidom", dapače i privatnih punomoći, da može u ime dotičnih obavljati posle u Zadru, Spljetu i Kotoru.[4] Zarobljenjem Mascarellovim napustiše Austrijanci osvajanje otoka, te se iskrcaše u makarskom primorju.

Stojčeviću ne bijaše moguće, da se odmah po uzmaku Marmontovu dade na ofenzivu, jer ne imaše dosta živeža ni streljiva, a zadnji odjeli kopnenih bataljuna, što mu stigoše, bijahu gotovo bosonogi i na po smrznuti, pa i naboji im od nevremena pokvareni. Glavni stan bješe smjestio na Maloj Popini, a čete bijahu ostale kod Kravibroda na brdu Kiti, kod Žegara i Obrovca. Dne 8. svibnja odluči Stojčević ipak sa gornje Zrmanje i brda

---

[1] Kr. Dal. 1809. br. 20. str. 145.

[2] Iz Novalje izdade Mascarelli gradu i narodu Paga ovaj proglas: U ime njegova carsko-kraljevskog apoštolskog Veličanstva Franje I. cara Austrije i t. d.

Carsko-kraljevski pukovnik, zapovjednik ustanka u Dalmaciji
Gradu i narodu Paga.

Narode ! U ime njegova Veličanstva Franje I. došao sam, da vas obranim i da vam time dadem mir i pokoj, da srušim barbarski jaram, pod kojim ste na vašu nesreću do sada čamili. Prispio sam danas u Novalju s četama i topovnjačom (Canoniere). Ja dolazim stoga eto sada. Od časa moga dolaska biti će ukinute sve globe i carine. Ako ste skloni, da me primite s ljubavlju, čemu ću ja opet s moje strane odgovoriti, dosta je da mi dođe u susret jedno gradsko odaslanstvo. U protivnom ću slučaju prihvatiti one mjere, koje budem smatrao zgodnim.

Novalja 9. svibnja 1809. na 4 sata poslije podne.

C. de Mascarelli, zapovijedajući pukovnik.

(Isp. Atti del commissariato gen. di alta polizia, anno 1809.—10., Filza III. — u namjesništvenom arhivu u Zadru.)

[3] Erber : o. c. III. p. 23—27. ; Šišić: o. c. p. 254.

[4] Kr. Dal. 1809. br. 22. str. 164.

Kite u Dalmaciju provaliti i prema Ostrovici krenuti, te iznenada na francuske čete udariti. Po vrlo kišovitoj noći 8. svibnja napredovali naši, ali doznavši sutradan Stojčević za jakost Francuza kod Ostrovice te o pogibli od turskih čopora, što provališe u Liku, odredi uzmak na prvašnja mjesta.[1]

Primivši Marmont 11. svibnja[2] pismo od talijanskog potkralja, s kojim se imao sastati, dozna o uspjehu Napoleonove vojske kod Regensburga i o kretnjama njegovim prema Beču, te da je i talijanska vojska krenula u pomoć Napoleonu, pak uvidje, da nema niti časa više oklijevati, stoga odluči već 13. svibnja ponovnu provalu poduzeti kroz Liku[3]. Glavna zadaća t. j. navala na brdo Kitu zapala je dne 16. svibnja diviziju Clauzel, kojoj iza šestsatnoga žestokog boja pođe za rukom, jer je Stojčević odveć bio rastegao vojsku (jedanaest bataljuna po prostoru od 30 sati hoda), zauzeti sve utvrde. Obaviješten Stojčević o napredovanju Francuza pohiti od Kravibroda na čelu dviju kumpanija pričuve prema brdu Kiti, ali bijaše iznenada od premoćnog neprijatelja napadnut, te sa svojom pratnjom i dosta brojnom momčadi zarobljen. Zapovjedništvo nad četama preuze potpukovnik Matija Rebrović, zapovjednik ličke regimente, te odredi uzmak. U ovom sukobu 200 naših pade, 500 bijaše ranjeno, a do 300 zarobljeno.[4] To se dakako u „Kraljskom Dalmatinu" daleko uvećalo, te se jedva dočekala prigoda, da se što većma istaknu uspjesi francuskog oružja, ne bi li to što jače djelovalo na primirenje duhova u Dalmaciji, ali pri tom i sam „Kraljski Dalmatin" zapade u protuslovlje. U broju n. pr. 21. od 26. svibnja na str. 158. stoji : „Četiri stotine mrtvih na bojnoj ravnici, osam stotina i više ranjenih; tri iljade baciše na zemlju oružje za pobignuti brže meju planine, šest iljada i više bili jesu prosuti, pet stotina sužanja, meju kojimi nahodi se general Stoišević

[1] Voinovich: o. c. p. 26.—29.

[2] Voinovich na str. 28. navodi, da je Marmont već 8. svibnja dobio pismo od talijanskog potkralja, ali Marmont u svojim memoarima sam piše, da ga je dobio 11. svibnja. (Isp. Denkwürdigkeiten III. p. 118.)

[3] Marmont : Denkwürdigkeiten III. p. 118.

[4] Isp. Erber: o. c. III. p. 31.—34.; Voinovich: o. c. p. 35.—39.

zapovidnik glavar."[1] Mnogo se umjerenije, i ako također pretjerano, o tom govori u broju 27. od 7. srpnja (na str. 202.), gdje piše: „Ostaše nepriatelji ubijeni u broju od tri stotine, ranjeni u broju od sedam stotina, zarobnici u broju od pet stotina, a rastrkani u broju od tri do četiri iljade".[2]

Pukovnik se Rebrović, mjesto da brani zrmanjski klanac, povuče s vojskom prema Gračacu, gdje odluči da se kod Graba, jedan sat istočno od Gračaca, 17. svibnja poslije podne opre Francuzima. Oko četiri sata započeo je ljut boj, koji uz lijepu mjesečinu potraja do 11 sati u noći, a tuklo se i na bajunete, pa i na šake, dok umor i iznemoglost s obje strane ne učiniše kraj boju. U žestokom kreševu bijaše i sam Marmont iz puške lako ranjen: „Glasoviti vojvoda — stoji u „Kraljskom Dalmatinu" — učenik velikoga Napoleona bio je lagahno ranjen od jednoga zrna od puške, koje mu je prolizlo po prsiuh".[3] Pukovnik Minal zadobi sedam uboda bajunetom, no ni jedan ne bijaše smrtni, a teškom ga mukom oteše razjarenim graničarima. Francuzi ovoga dana ne uđoše u Gračac. Nakon kratkog odmora odredi pukovnik Rebrović još prije zore uzmak prema Bilaju, jer mu i streljiva bijaše pomanjkalo, a Marmont na to jutrom (18. svibnja) zaposjevši Gračac, dade vojsci za oporavak dvodnevni dopust.[4]

U isto upravo doba, kad se Napoleon borio kod Asperna i Esslinga, ljuto se morao boriti i Marmont (21. i 22. svibnja) s hrabrim graničarima kod Bilaja, nedaleko Gospića. Čete se Rebrovićeve bijahu prilično okrijepile dobivši obilno hrane,

---

[1] Ovo bijaše Dandolo dne 21. svibnja 1809. oglasio kao izvadak iz „naredbenih knjiga" i posebnim oglasom, štampanim hrvatskim i tal. jezikom, a na čelu oglasa stoji: „Iz vojničkoga tabora od Propine (Popina) u Kroacii na 17. svib. 1809." — Namjesništveni arhiv u Zadru, Zbirka štampe br. 1167.

[2] Marmont također pretjeruje u svojim memoarima pišući, da je neprijatelj u ovom sukobu izgubio preko 3000 ljudi što mrtvih, ranjenih ili zarobljenih. (Isp. Denkwürdigkeiten III. p. 120.)

[3] Kr. Dal. 1809. br. 21. str. 159. — I boj kod Gračaca objavio je Dandolo prije kao izvadak iz „naredbenih knjiga" dne 22. svibnja posebnim oglasom, štampanim hrvatskim i tal. jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe br. 1168.

[4] Voinovich: o. c. p. 45.—49.; Pisani: o. c. p. 315. i 316.; Erber o. c. III. p. 35. i 36.

streljiva i odjela iz spremišta gospićkih. Mostovi kod Ribnika, Barleta i Vrepca bijahu porušeni, a iza bilajskog mosta bijaše postavljen glavni odio vojske s nekolika topa pod zapovjedništvom samoga Rebrovića. Drugi dosta znatan odio vojske bijaše kod Barleta i Ploče, a dvije tek kumpanije kod Počitelja i Divosela radi pažnje, da ne bi neprijatelj udario podankom Velebita. Proboravivši Marmont 18. i 19. svibnja u Gračacu, dade se dne 20. s vojskom na put, te dođe na noćište u Medak. Sutradan zorom (21. svibnja) udari glavnom silom, divizijom Clauzel i divizijom Montrichard, na Barlete namjeravajući preko Ostrovice na budački most, a manjim tek odjelom vojske odluči neprijatelje kod bilajskoga mosta samo zabaviti. Pukovnik Rebrović pošalje nato dva banska bataljuna preko Budaka za pojačanje u Barlete, kamo na čelu jednog odjela konjanika, preplivavši Jadovu, pohrli i vrlo sposobni kapetan Hrabovszky, te preuze zapovjedništvo nad tamošnjim četama. Uto i dvije kumpanije francuskih strijelaca na konjima kod Barleta preploviše Jadovu, a već i razoreni most bijaše na brzu ruku donekle popravljen, da se bar pojedince moglo prelaziti, kad al Rebrović udari s vojskom preko bilajskoga mosta i obori se na neprijatelja. Marmont odredi sad, da čete, što još ne prijeđoše Jadovu, udare prema bilajskome mostu, a vodstvo preuze sam. Bijesno se i žestoko s obje strane borilo. Dva francuska generala Soyez i Launay biše teško ranjeni, a Rebrović se morade preko mosta povući natrag. Od Rebrovićevih momaka 64 bjehu ubijena, 500 ranjenih i 200 zasužnjenih, a sa francuske strane bijaše 200 mrtvih i 800 ranjenih. Rebrovićeva je provala preko mosta uvelike olakšala položaj lijevoga krila kod Barleta, na koje je sutradan (22. svibnja) Marmont odlučio ponovno udariti. Obaviješten o tom Rebrović posla preko noći lijevomu krilu pojačanje od dva bataljuna. Opet se čitav dan ljut vodio boj, a glavni je teret ovoga dana nosilo lijevo krilo, protiv koga je sam Marmont vojevao. Boj ostade neodlučan, a gubici s francuske strane bijahu veći.[1] Kapetan Hrabovszky držeći, da se

[1] Hrabrim graničarima otkrita je u Gospiću uoči stogodišnjice (dne 20. svib. 1909.) njihova junačkoga boja spomen-ploča, koju je izradio hrvatski umjetnik Robert Frangeš. Brončani tu relief na mramornoj ploči prikazuje u ratnoj opremi vojnika, koji živo drži zastavu, a glavu je nešto pognuo, kao da želi još turoban pogled baciti

sutradan ne bi mogao uspješno Francuzima opirati, jer je i dva banska bataljuna morao u noći od 22. svibnja odaslati prema Karlovcu, svjetova Rebroviću uzmak, što ovaj, kad su se i stožerni časnici, s kojima se u noći posavjetovao, izjavili za to, i odredi, te uzmicanje otpoče još prije po noći. Marmont sutradan bijaše u čudu a i vrlo veseo vidjevši, da je neprijatelj uzmakao, jer je i sam bio u dosta kritičnom položaju. Dne 23. svibnja uđe Marmont u Gospić, koji gotovo svi žitelji napustiše osim nekoliko upravnih časnika i općinskih činovnika. Tu se opkskrbi hranom, posve teške ranjenike ostavi pod nadzorom oblasti, pak se 24. svibnja dade na put prema Otočcu, u koji, prenoćivši s glavnom silom na Janjču, uđe 25. svibnja. Pukovnik Rebrović dobivši od podmaršala bar. Vinka Kneževića zapovijed, da se s vojskom vrati u Karlovac, dade još ipak zaposjesti Rapain-klanac i Skamnicu, kod koje se zadnje junačko kreševo odigralo na prolazu Francuza kroz Liku, u kojem i general Delzons bijaše ranjen. Videći Marmont, da je cesta, što vodi u Senj, posve slabo, gotovo nikako zaštićena, udari njom, te se 27. svibnja s vojskom nađe u Senju, a 28. na Rijeci, izgubivši na svom vrlo teškom i krvavom prolazu kroz Liku 1853 vojnika, jer 1. svibnja imađaše 11.517 momaka, a na Rijeci 9.664.[1]

Kratak se prikaz Marmontova prolaza i vojevanja kroz Liku nalazi i u „Kraljskom Dalmatinu" i to prema dvama izvještajima, što ih je Marmont iz Gračaca (18. svibnja) i iz Rijeke(30.svibnja) upravio Napoleonu.[2] Tu se dakako uvećavaju i vojska i gubici s neprijateljske strane. Tako se uoči boja kod Bilaja kaže: „Neprijatelju biahu došle u pomoć četiri iljade vojnika netrudnih, dva bataljona od Banata i vas puk oružan. On biaše u broju dvostruko većom". Marmont je k tome držao, da je za boja kod Bilaja još i general Knežević s pojačanjem prispio u pomoć pukovniku Rebroviću. Iz prikaza se tog ipak može razabrati, kako se teško i naporno putovalo

na pale drugove, ali uza sve poteškoće odvažno stupa naprijed. — Spomen-ploča je postavljena na pročelje katoličke crkve sv. Marije, gdje zapravo nema pravoga značenja, jer bi daleko više stvari odgovaralo, kad bi n. pr. na zgodnom mjestu negdje uz bilajski most bila podignuta.

[1] Voinovich: o. c. p. 50.—76.; Erber: o. c. III. p. 36.—40.

[2] Marmont je u svojim memoarima izvještaj iz Rijeke označio 29. svibnja. (Isp. Marmont: Denkwürdigkeiten III. p. 170.)

i žestoko borilo, pak pri koncu i stoji : „Mi svaki dan jesmo vojevali i putovali četrnaest ura".[1]

Odmorivši se na Rijeci i ostavivši tu svoje ranjenike, a među njima i teško ranjene generale Launaya i Soyeza, krene Marmont prema Ljubljani, u koju stigne 3. lipnja.[2] Tu znatno ojača njegova vojska osobito konjaništvom, te ostade sve do 13. lipnja, kad po nalogu Napoleonovu krene u Štajersku, te izdržavši još dva znatna sukoba jedan na prijelazu preko Drave kod Maribora, a drugi kod Graca, prispije upravo 5. srpnja pred Wagram, na bojnu ravnicu.[3] Napoleon je uto, pošto je Eugen Beauharnais, razbivši nadvojvodu Ivana kod Đura, prvi stigao na određeno mjesto, po drugi put prebacio Dunav i započeo već 5. srpnja boj kod Wagrama. Dva se dana žestoko borilo, a drugoga dana bijaše Napoleon poradi napredovanja na desnom krilu svoje vojske za pobjedu tako siguran, da se je, kako ističe Fournier, usred boja bacio na medvjedinu i dvadeset minuta dobro prospavao.[4] Kad je nadvojvoda Karlo oko dva sata poslije podne dobio vijest, da mu brat može tek nakon još tri sata prispjeti u pomoć, izdade zapovijed, da se obustavi boj, koji i onako za Austriju bijaše već izgubljen.[5] O tom boju iz „XXV. Naredbene knjige" ukratko izvađeno u „Kraljskom Dalmatinu" stoji : „Vojska neprijateljska razređena na livu stranu od Dunava biaše u broju od 200 iljada ljudih i imaše 800 lumbarada. Na dan 4. (srpnja) vojska franačka prošla je riku . . . Sjutra dan zametnuo se je prvi boj, na komu vojska franačka pridobila je, izagnala je i razbila je jedan za drugim kipe livoga krila nepriateljskoga : ovo prvo slavodobitje bilo

---

[1] Kr. Dal. 1809. br. 27. str. 202. i 203.

[2] Marmont u svojim memoarima sam spominje, da je u Ljubljanu stigao 3. lipnja (Isp. Denkwürdigkeiten III. p. 179.), a tako i u „Kraljskom Dalmatinu" (br. 27. str. 201.) stoji, dok Erber (o. c. III. p. 41.) uza sve to navodi, da je to bilo 4. lipnja.

[3] A. Dimitz: o. c. IV. p. 273. i 274. ; Pisani : o. c. p. 318. ; Cattalinich : o. c. p. 165. i 166. ; Erber : o. c. III.p. 40. i 41.

[4] „Napoleon war nun des Erfolges auf dem rechten Flügel und damit der Entscheidung so sicher, dass er mitten in der Schlacht von seinem getreuen Rustan ein Bärenfell auf den Boden breiten lies und sich zwanzig Minuten tiefen Schlafes gönnte."

[5] Fournier : o. c. II. p. 306.—308.

je navlastito plod hrabrenosti topovnika franačkih. Na dan 6. slidio je drugi boj, na komu dvi vojske najveće, koje su se vidile od mnogo vikova, rvale se jesu silovito. Jedna strana dostignula je potpuno slavodobitje, druga bila je potpuno prosuta i razbijena. U zgodopisu ovi boj zvati će se boj od Wagram."[1] Nato se ističu gubici, koji se dakako s neprijateljske strane uvećavaju, kao što je pretjeran i broj vojske od 200.000, jer zapravo je bijaše 136.000.

Austrijska vojska uzmicaše na Moravu želeći nastaviti rat, a Marmontu i Masseni bijaše povjereno, da je proganja. „Neprijatelj . . . bižeći — stoji u „Kraljskom Dalmatinu" — ostavlja nami njegove prateže i ranjene . . . Hercegi od Rivoli (Massena) i od Dubrovnika tiraju ga."[2] Boj se kod Znojma (11. srpnja) opet zametnuo, a sreća ponovno naginjala na francusku stranu, kojom se zgodom Marmont tako istakao, da ga je Napoleon (12. srp.) imenovao maršalom[3] što bi naglašeno i u „Kraljskom Dalmatinu" : „. . . pod gradom od Znaim, Njegovo Veličanstvo uzdignulo je njega na dostojanstvo od maršala od cesarstva."[4] Uto bijaše još za boja k Napoleonu poslan knez Ivan Lichtenstein, da zamoli primirje, na koje Napoleon i pristade. Konačno bi sklopljen 14. listopada t. zv. bečki mir, koji oba cara potpisaše u Schönbrunnu. Tim mirom izgubi Austrija 110.000 km.[2] i 3.5 milijuna žitelja. Napoleonu pripade: Trst, Gorica, Kranjska, jedan dio Koruške, austrijska Istra, hrvatsko primorje s Rijekom,[5] te

[1] Kr. Dal. 1809. br. 31. str. 226.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 31. str. 226.

[3] Napoleon je uopće i hrvatske vojnike uvelike cijenio, što se najbolje vidi iz njegova vlastitog pisma od 28. lipnja 1809., upravljena iz Schönbrunna na Marmonta, u kome kaže: „Vi imadete najbolji zbor moje vojske". Iza povratka pak s nesretne ruske vojne (1812.) reče jednom zgodom Napoleon o našim vojnicima Marmontu, da još nikad nije imao hrabrijih i boljih vojnika. — Isp. Marmont: Denkwürdigkeiten III. p. 247. — Dr. G. Schmeisser: Die kroatischen, illyrischen und dalmatinischen Kontigente in der Armee des ersten Kaiserreiches. 1888. p. 7.

[4] Kr. Dal. 1809. br. 32. str. 231.

[5] Pod vlašću francuskom ostade Rijeka kao sastavni dio građanske Hrvatske sve do 1813. godine, a tad dođe pod austrijsku vlast, pod kojom ostade do 1822. god., kad kralj Franjo I. povrati Hrvatskoj pored drugih otetih zemalja s desne obale Save i „Rijeku, Bakar i

sva Hrvatska na desnoj strani Save. Sve te zemlje zajedno sa francuskom Istrom, te Dalmacijom i Dubrovnikom, koje sad

---

kotar gubernije riječke". Rijeka potpade sad pod sudbenost županije zagrebačke, pak od 1825. god. sve do godine 1847. šiljaše i poslanike na hrvatski sabor u Zagreb, na koji je i sam gubernator riječki dolazio. Kad 1848. god. prestade ugarsko-hrvatska državna zajednica, ne htjede Rijeka, jer joj Madžari, da je što većma za se predobiju, obećavali izgradnju željeznice do Budima i proširenje luke, priznati vlasti Jelačića bana. Jelačić nato dade Rijeku silom zauzeti (1. rujna), pak postavi u nju dva glavara, jednoga za vojničke, a drugoga za građanske poslove. Pri nastupu novoga vladara cara Franje Josipa I. (2. pros. 1848.) bijaše ban Jelačić imenovan gubernatorom Rijeke, koju čast obnašaše i nasljednik Jelačićev ban Josip Šokčević (1860.—67.). Po padu pak apsolutizma (20. list. 1860.) učestaše protiv Hrvata iskazi na Rijeci, potpirivani od madžaronske stranke, te riječki zastupnici niti ne dođoše 1861. godine na hrvatski sabor, koji je opetovano istakao, da je Rijeka sastavni dio kraljevstva hrvatskoga, što je i sam kralj (8. stud. 1861.) sankcionirao. Kad se ponovno tek 1865. sastao hrvatski sabor, jer onaj 1861. bijaše raspušten i uvedeno neustavno stanje, bješe na njem i Rijeka zastupana s četiri zastupnika. Budući da je po želji vladarevoj imalo između kraljevine Hrvatske i kraljevine Ugarske doći do uspostave državne zajednice, odabra hrvatski i ugarski sabor po 12 osoba u regnikolarnu deputaciju, koja je od 16. travnja do 16. lipnja 1866. vodila pregovore, ali glede Rijeke ne dovedoše ti pregovori ni do kakva rezultata. Stoga Madžari poticahu sve većma protuhrvatske izgrede na Rijeci, poradi kojih bijaše imenovan (1867.) Madžar E. Cseh komisarom na Rijeci, pak time bi i banska vlast s Rijeke potisnuta. Šokčevića zamijeni banski namjesnik barun Levin Rauh, kojemu bijaše zadatak, da se što prije sklopi s Ugarskom nagodba. Provedavši izbore po oktroiranom izbornom redu i dobivši tako u sabor veliku madžaronsku većinu, jer je narodna stranka tek 14 zastupnika izvojštila, dade u regnikolarnu deputaciju u saboru izabrati sve same madžarone (unioniste), koji od 28. travnja do 24. srpnja 1868. s ugarskom regnikolarnom deputacijom u Pešti uglaviše n a g o d b u, ali se glede Rijeke niti sad ne sporazumješe, već u nacrtu nagodbe u § 66. izrično stoji, da za grad Rijeku „nije uspjela nagodba među oba kraljevska odbora". Pa i hrvatski sabor dne 24. rujna 1868. glede Rijeke u primljenoj osnovi ističe: „da na teritorijalni opseg kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije spada: 1. Savkoliki prostor, koji zasada skupa sa gradom Bakrom i njegovim kotarom riječkoj županiji pripada, izuzamši grad Rijeku i njegov kotar, glede kojih među oba kraljevinska odbora nagodba nije uspjela". Nagodba sama s navedenim ovim riječima bijaše već i sankcionirana, ali poslije sankcije preko tih riječi u Beču bi prilijepljena, drugom rukom napisana, a kako sveuč. prof. dr. Fr. Vrbanić u hrv. saboru 8. srp. 1881. ističe i na

bijahu otkinute od Italije, združi Napoleon u „Provincije ilirske“[1] ili Iliriju, kojoj na čelo postavi maršala Marmonta, „hercega dubrovačkog“.

Dok se odigravali istaknuti sudbonosni događaji, Austrija je nastojala zaposjesti Dalmaciju, u kojoj je po odlasku Marmontovu francuska vojska iznašala oko 4600 momaka, koja većim dijelom bijaše pod zapovjedništvom generala bar. Maureillana, guvernera u Zadru. Na čelu je austrijskom poduzeću bio general bar. Petar Knežević, koji bijaše o Petrovu u Gospiću sa oko 3000 momaka spreman, da se dade na bojni posao. Dne 5. srpnja pošalje jedan dio dalmatinskoga dobrovoljačkog zbora prema Kninu, a omanje dvije četice, od kojih je svaka brojila po 30 hrabrih graničara, razašalje u Ervenik, Žegar

drugom papiru i posve drugom tintom nego što je nagodba — **krpica**, u kojoj se glede Rijeke sasvim drukčije kaže, naime da „grad, luka i kotar sačinjavaju posebno s ugarskom krunom spojeno tijelo“. Unionistička većina u hrvatskom saboru primi i ovu promjenu na znanje, premda je godinu dana prije toga neumrli naš historik dr. Fr. Rački, obrazloživši u svojoj raspravi „Rieka prama Hrvatskoj“ temeljito taj odnošaj, s punim pravom završio svoje djelo riječima: „Ako sva ova u kratko rečena nepristrano i zrelo promotrimo, osvjedočit ćemo se dovoljno: da je Rieka ne samo po povjesti i po pravu, nego i po svojem položaju, po narodnosti i po materijalnom probitku sastavni dio Hrvatske; i da bi ruka, koja bi prekinula ovu naravsku i historičku svezu između Hrvatske i Rieke, povriedila ne samo načela prava i narodnosti nego i prave interese toga primorskoga grada“. Isp. Dr. Fr. Rački: Rieka prama Hrvatskoj. Zagreb 1867. str. 109., 110. i 123.—126.: — Šišić: „Rijeka i riječko pitanje“ („Veda“ 1912. sv. 3.) str. 220.—228.; Dr. Iv. Strohal: Dr. Fran Vrbanić (Preštamp. iz 26. sv. „Ljetopisa“ Jugosl. akad.). Zagreb 1912. str. 22. i 23.

[1] Napoleon je odmah 14. listopada izdao proglas o tom. Na jedan se takov proglas štampan talijanskim i njemačkim jezikom namjerih u zadarskom arhivu, a glasi njemački: Napoleon — Kaiser der Franzosen, König von Italien, Beschützer des Rheinischen Bundes. — Wir haben befohlen und befehlen: Dass der Villacher Kreis, Krain das vormalige österreichische Istrien, die Provincen Fiume und Triest, die Länder unter dem Namen Litorale bekannt, der Theil Kroazien, und überhaupt alle die Länder, welche Uns auf dem rechten Ufer der Sau zugefallen sind, Dalmazien und seine Inseln mit der Benennung: Illirische Provinzen, bezeichnet werden. — In unserm kaiserlichen Lager zu Schönbrunn den 14. Oktober 1809. — Namjesništveni arhiv, zbirka štampe g. 1809. br. 970.

i Obrovac, da okupljaju oko sebe ustaše u Dalmaciji, pak da zajednički četuju po zemlji. Austrijsko-engleska flotila imala je također s morske strane potpomagati djelovanje kopnenih četa, ali jer se to otezalo, krene Knežević dne 13. srpnja s ostalom vojskom u Gračac i dalje prema Zrmanji. Kod Kravibroda dočeka Kneževića dne 19. srpnja oduševljeno s brojnim oružanim ustašama iz Dalmacije proto dragovičkog samostana iguman Dubaić i harambaša Marko Barzillo, a pratio ga već odprije osobit agitator fra Andrija Dorotić, što besjedom i pismom dizaše na noge puk u Dalmaciji protiv francuskoga gospodstva.[1]

Jak odio vojske odašalje Knežević s kapetanom Lončarom na čelu, da opkole tvrđavu kninsku, u kojoj bijaše posada od 300 momaka. Tvrđava bijaše blokirana. Sam Knežević sa glavnim zborom stiže 20. srpnja poslije podne u Ostrovicu, a dne 23. srpnja krene na Benkovac, kamo bijaše već 22., jer mu je bila stigla vijest o napredovanju neprijateljskom, poslao jedan odio vojske pod kapetanom Gerstorfom, koji tu razbije neprijateljsku četu i potisne prema Zemuniku, otevši joj 10 zarobljenika i 100 volova. Dne 24. srpnja u večer nastavi Knežević put prema Zemuniku, gdje udari glavni stan, a kad sutradan poslije podne navali na njega s vojskom iz Zadra general Maureillan, Knežević ga suzbi i prisili, da se u grad povuče, te na dohvat topa opkoli Zadar.[2]

Uto se već bio u Dalmaciji razmahao pokret u prilog Austriji. Skradin se prvi dne 17. srpnja od Francuza odmetnu, jer tu većina žitelja bijaše Francuzima protivna, pogotovo narodna straža skradinska, a k tome (17.) prispije i pismo od Dobreševića, kapetana jedne ustaške čete, da će brzo u Skradin stići. Da umiri i pokori Skradinjane, dođe iz Šibenika na brodu „Rondinella" zvanom dne 19. zorom jedna četa Francuza s narodnim stražarima. Skradinjani nakon nekog protivljenja dozvoliše konačno, da se Francuzi iskrcaju, ali zabraniše to narodnim stražarima šibeničkim, jer svaki čas očekivahu dolazak Dobreševića, pak htijahu, da samo Francuzi budu za-

[1] Voinovich: o. c. p. 78., 79. i 80.; Erber: o. c. III. p. 41., 42. i 43. — Erber drži, da je Knežević imao 4.200 vojnika; M. Ostojić: o. c. p. 41. i 42.

[2] Voinovich: o. c. p. 80., 81. i 82.; Erber: o. c. III. p. 43. i 53.

robljeni. Kad se pročulo, da Dobrešević dolazi, umakoše Francuzi na „Rondinelli", a Dobrošević s jakom četom dobrovoljaca Bukovčana 19. pred večer stigne u Skradin. Knežević mu k tome posla u pomoć majora Hrabovszkog, koji s jednim odjelom vojske 21. u jutro uz veselo klicanje naroda stigne u Skradin, te imenova privremenu upravu s fra. Dorotićem na čelu, davši mu još naslov glavnog vojničkog komisara. Odmorivši se četa nekoliko sati u Skradinu krene praćena od Bukovčana i Skradinjana prema Šibeniku, kojemu se oko 5 sati poslije podne približavaše. S braniteljima grada zametne se dosta živ boj, u kome oko 50 od napadača bijaše što ubijeno što ranjeno, ali oko 9 sati u večer bješe Šibenik zauzet, jer građani po svoj prilici otvoriše vrata. Francuzi se povukoše u tvrđicu Sv. Nikole, koju stade podsjedati kumpanija „Reisky", potpomagana dobrovoljcima dalmatinskim.[1]

Providur Dandolo, koga se osobito doimaše sreća ili nesreća francuskog oružja, stade sad iz straha u „Kraljskom Dalmatinu" ružiti i grditi one, što provališe u Dalmaciju. Tako u proglasu od 18. srpnja kaže : „Ne, Dalmatini : ne uliza jedna vojska nepria(te)ljska u Dalmaciu. Vojske nimačke razrušene jesu od Velikoga Napoleona. Virujte mi. Oni, koji ulizu na vašu krainu, na krainu Velikoga Napoleona, nisu nego razbojnici i lupeži u broju od pet ili šest stotina. Ovo su ljudi, koji dohode krasti i robiti vaša imanja. Ajdite protiva njimi ; pokoljite sve kolike . . . Ja vam ponavljam. Počmite klati ajduke, i uzdajte (se) stanovito u oružje, koje jest pripravno doći na vašu pomoć."[2]

Uza sve to general Knežević sa svojom vojskom lijepo napredovao. Trogir je bez ikakova otpora primio Austrijance. Gradski još načelnik Koriolan Komoli raspara dne 30. srpnja francusku zastavu, a lučki poglavar Ivan Teste po dogovoru s načelnikom istaknu barjak austrijski. Nato' se također pobuni i Spljet, gdje austrijskoj stranci bijaše na čelu glavni prijatelj Dorotićev fra. Ivan Milošević Arnaut, gvardijan manastira na

[1] Prof. A. Kuzmanić : o. c. — „N. L."g. 1874. br. 36. i 37. ; Erber : o. c. III. p. 44., 45. i 46.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 29. str. 219. i 220. — Proglas je ovaj bio i posebno štampan hrvatskim i tal. jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe br. 1197.

Dobromu, koji je sa svojim doglavnicima po gradu i varošima spljetskim pozivao narod na ustanak. Zapovjednik narodne straže Benedetti i pukovnik Vidović ne htjedoše se dogovorno opirati, te dne 2. kolovoza kapetan Karlo Novak sa svojom četom zajedno s pukovnikom Vidovićem mirno u večer uniđe u Spljet. Posada se francuska iz Spljeta povukla u Klis, a zapovjednik u hitnji zaboravi ponijeti sa sobom novac iz državne blagajne, koji je, prije nego je njegova poruka iz Klisa, da mu se novac pošalje, stigla, bio razdijeljen tamošnjim vlad nim službenicima, jer od više mjeseci ne bijahu plaćeni. U unutrašnjosti se Dalmacije od Vrlike do Sinja, čim su Austrijanci prešli granicu, bunila sva Krajina, a Poljica se i makarsko primorje pobuniše dne 25. srpnja. U to Gavalà, poglavar francuski u Makarskoj, da umiri Krajinu i istjera Austrijance iz Spljeta i iz svih mjesta s ove strane Cetine, stade po dogovoru s generalom Maureillanom i Dandolom dizati pandure po makarskoj, omiškoj, vrgorskoj i imotskoj krajini, te narodnu stražu makarsku. Dorotić tad, uvidjevši pogibao, rasturi ne samo proglase u narod buneći ga protiv Francuza nego podogovoru s generalom Kneževićem posla poslanika u Boku Kotorsku, ne bi li i Bokelje a možda i Crnogorce pobunio, dapače sam zađe po Zagorju i krajini sinjskoj s propelom u ruci, proklinjući Jakobince[1] i narod na ustanak dižući.[2] General na to dubrovački Deviaux otpremi 150 vojnika 60. regimente i 30 pandura pod zapovjedništvom pukovnika Guyarda, koji pozva još k sebi odio narodne garde iz Sinja, te pandure iz Dvara, Vrgorca i Imotskoga, nadajući se, da će s tom vojskom sve do Spljeta prodrijeti. Zaista udariše Francuzi na posade u Sinju i Spljetu te ih potiskoše do Trogira, na što Kaštelanci ustadoše, pak pojačavši uzmičuće čete poprimiše zajedno ofenzivu. Kod mosta na Trilju bježe Francuzi 13. kolovoza razbijeni, a serdar Grubišić, 9 pandura i 25 Francuza zarobljeni. Poslije toga se pukovnik Guyard, koji bijaše od Spljeta u Klis uzmakao, ne opravivši ništa, povrati u Makarsku.[3]

[1] Tako nazivahu protivnici iz mržnje Francuze označujući ih time kao strašne ljude, koji su vjeru i crkvu pogazili, a kralju svome glavu odsjekli.

[2] Prof. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." 1874. br. 40., 41. i 42.

[3] Erber: o. c. III. p. 52.; Voinovich: o. c. p. 83.

Bunilo se protiv Francuza također i na Braču. Mir bijaše zaveden dolaskom jedne austrijske topovnjače dne 6. kolovoza u Supetar. Francuski službenici, što stolovahu u Nerežišću. odrekoše se službe, te bijaše nova uprava postavljena, a od pređašnjih službenika jedan zadržan. Na Hvaru bijaše upravo u Staromgradu leglo nezadovoljstva. gdje se već 23. lipnja istakoše neki privrženici austrijski. Mjesec dana poslije zaključiše nasuprot upravnici grada Hvara pod predsjedanjem pukovnika Trogiranina Celija Cega, koga sa 60 pandura bijaše Marmont u gradu ostavio, da će se, u slučaju navale austrijske, braniti, dok god bude moguće. Kad dne 11. kolovoza pozva Lechenstein, zapovjednik austrijske topovnjače br. 14., hvarske vlasti na brod u luku Palermo, te dobije odgovor, da je između Francuske i Austrije učinjeno primirje u Znojmu i prema tomu svako neprijateljsko poduzeće zabranjeno, stade na grad pucati iz topa. S hvarske tvrđe odgovoriše mu također iz topova nišaneći na topovnjaču, te Lechenstein uzmače. Hvarani dapače svečano proslaviše 15. kolovoza rođendan Napoleonov, ali Starograđani sutradan razviše barjak austrijski, te na poglavare svih općina otoka poslaše posebnu naredbu, potpisanu od četvorice kolovođa ustanka, da svoje općinare u Starigrad odmah odašalju, u svrhu naime ustanovljenja jedne zajedničke ustaške čete. Sve općine osim triju pristadoše na ovu naredbu, a Hvarani dne 17. poslaše trojicu da vide, zašto se Starograđani pobuniše. Ovi najprije za neko vrijeme baciše onu trojicu u zatvor, a onda ih u Hvar poslaše, da tamo jave dolazak ustaša. Pukovnik Cega čuvši za dolazak ustaša, jer ga sve bježe ostavilo, od straha razvi 19. kolovoza barjak austrijski. Ustaše zauzevši grad nekolike kuće porobiše, a sve premetnuše tražeći Jakobince. Nasilje presta, kad je spomenuta topovnjača dne 21. kolovoza ponovno u luku prispjela, jer njezin zapovjednik Lechenstein naskoro pusti na slobodu sve nedužno zatvorene, u gradu postavi upravu, a ustaške čete protiv volje njihova poglavice Stjepana Bottera, koji se potpisivaše „zapovidnik cesarsko-kraljske općinske snage Staroga grada i svijuh općina otoka Hvara" raspusti i prisili, da se kućama povrate.[1]

[1] Prof. A. Kuzmanić: o. c. „N. L." 1874. br. 44. ; Erber : o. c. III. p. 49., 50. i 51.

Zadarska i kninska francuska posada, koje, kako čusmo, bijahu opsjednute, poduzimale i provale, ali bjehu svaki put suzbite. Spremalo se već, da se u noći od 28. na 29. srpnja Zadar s kopna i s mora pod vatru uzme, ali u to dne 28. dođe glas o sklopljenom primirju kod Znojma, na što bi u Zadru između protivnika uglavljeno posebno primirje. U proglasu se od 3. kolovoza 1809. „pribivaocem od Dalmacie i od otoka" o tom kaže, da je general Maureillan s generalom Kneževićem, zapovjednikom kopnene vojske, te s pukovnikom Deloninchom, zapovjednikom bojnih brodova austrijskih, učinio dne 28. i 31 srpnja dvije pogodbe, prema kojima da se ne će moći zametnuti iznova rat, dokle vladari konačno stvar ne urede ili ne počnu ponovno ratovati, a i u tome slučaju da treba jedna strana drugu petnaest dana unaprijed obavijestiti. Vojnici austrijski, koji su prešli s onu stranu rijeke Cetine, da se imaju na desnu stranu Cetine povući, pak i tvrđu klišku slobodnu ostaviti. Tvrđe zadarska, kninska i Sv. Nikole da se mogu od pet do pet dana opskrbljivati živežem po kopnu, a ako bi bila potreba, i po moru s obližnjih otoka.[1] Dakako da se poradi ispitivanja ovoga primirja dogodiše razne prepirke, jer Austrijanci, dok se još ugovaralo, zauzeše, kako vidjesmo, Trogir (30. srpnja). a poslije Spljet (2. kolovoza), Sinj (14. kolovoza) i Hvar (19. kolovoza). Na to se žestoko obaralo i u „Kraljskom Dalmatinu", gdje stoji : „Suproć ovom načinu od djelovanja vapiju isti pošteni oficiri austrianski".[2]

Veliko ogorčenje izbija u „Kraljskom Dalmatinu" protiva svih onih, što se odmetnuše od francuske vlade, te ih se časti kojekakvim nazivima. Osobito su željeli Francuzi uhvatiti fra Andriju Dorotića Bračanina, koji je pri bunjenju naroda u Dalmaciji, kako čusmo, igrao vrlo veliku ulogu. Držahu ga začetnikom proglasa, u kome se udaralo protiv Napoleona i njegove obitelji, te uopće protiv Francuza i svih onih, koji bijahu Francuzima odani, a uzbuđivao puk, da pokolje svekolike, jer da će time postići blagoslov Božji i zaštitu Franje II. „Nie jošte mogao upasti u ruke — stoji u „Kraljskom Dalma-

[1] Proglas je o ovom primirju štampan francuskim, talijanskim i hrvatskim jezikom. — Namjesništveni arhiv u Zadru, zbirka štampe g. 1809. br. 969.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 33. str. 240.

tinu" br. 23. str. 176. — fratar Dorotić, podložnik dalmatinski ni živ ni mrtav . . . Sada ima svuder virne čeljade, koji ga traže : i ufamo, da ćemo ovdi viditi brzo njegovu sramotnu glavu."[1] Providur Dandolo, koji je ponajviše snagom svoga pera, zastrašivanjem naime i psovanjem u „Kraljskom Dalmatinu" nastojao ugušiti pokret u Dalmaciji, bijaše i na Dorotićevu glavu dne 16. lipnja udario krvnu ucjenu od 100 dukata, a k tome i velik komad zemlje za hranu obitelji ubojice. Braći Dorotićevoj, ne mogavši se na njemu iskaliti, dade spaliti dva trgovačka broda.[2] General pak Knežević, saznavši za Dandolovu ucjenu, izdade 18. srpnja i proširi po Dalmaciji proglas, u kome kaže, da on carskom vlašću i svojom moći štiti i brani glavu Dorotićevu, pak udara istu krvnu ucjenu na glavu Dandolovu

[1] Da se vidi, kakvi su od prilike bili Dorotićevi proglasi, iznosim ovdje jedan dio proglasa, što ga je Dorotić, kako Gavala pismom od 8. lipnja 1809. Dandolu javlja, dne 12. svibnja iz Vrlike rasturio po narodu : „Na oružje, na oružje, moja braćo ! Vrime jest za otet se i odbignuti ispod pritežkoga jarma, kako obćenito na sve narode, tako i na vas postavi i postaviti misli lažljivi Napoleon, progonitelj Boga, svete crikve i iste čovičje naravi ; pristupavac sviju zakonov, kako očito vidi se od načina njegova vladanja, kada utisnuo se je na pristolje francezko i talijansko. Robi crkve i manastire, upušćuje sela i gradove ; razlučiva muže i žene, raztavlja sinove od roditelja, i sili pod oružje čobane i mornare i trgovce, napokon i mladost, koja na službu božju odlučila se jest, tako da od svih strana ne vidi se drugo nego poraz, pomama, žalost i tuga u svima, koji ikoliko poštenja i domovske ljubavi u sebi imadu.

Lažljivo jest vaše sadašnjeg vladanja govorenje, da on želi sve narode slobodne i čestite učiniti. Vidi se doisto u dilu, da ne srićne i čestite, nego veoma nesrićne čini. To každu izpražnjeni gradovi i sela, porobljeni od stanovnika, da niti težaka za polje, niti mornara za more, niti redovnika za crikve skoro nije naći, sve pod oružje sebi priteže, za s našom krvlju sebi krunu potvrditi. Ah, je li moguće, braćo moja, da vi tako dugo, kako od sebe zaboravljeni boriti se hoćete za jedno smetljišće i odmetak od ljudi kako je Napoleon? Koji minja svoju farbu na način jadovite zmije Steliona sad je s Turcima Turčin, sad sa Žudijama Žudij, sad s Kršćanima imenom Kršćanin, ter s naukom u skuli Makijavela prijatim, igra kao lisica za podjarmiti svu Evropu, i uzvisiti svoje potišćeno pleme, akoprem prolićem mnoge krvi nekrive i nedužne i rasućem država. Probudite se, mili moji Dalmatinci i Arbanasi, ustante se na noge junačke, uhvatite oružje, ter potirajte između vas dušmanina vašega . . ." Isp. M. Ostojić : o. c. p. 9. i 10.

[2] M. Ostojić : o. c. p. 17.

i njegovih francuskih privrženika, ako bi se što dogodilo Dorotiću.[1]

U „Kraljskom Dalmatinu" iznosila se uopće rado imena kolovođa ustanka. Tako n. pr. u članku od 10. kolovoza, u kom se nalaze razne vjestice — kao o ratovanju Marmontovu iza priključenja Napoleonovoj vojsci, o stanju i držanju kninske posade, te kako su neprijatelji poslali u Dalmaciju „jedan novi strašni proklam" i t. d., stoji: „Izašla je na dvor jedna druga četa od ajduka vođena od nikoga Ivana Vucinovića iz varoša šibenskih za združiti se s' Barzillom, Zeletom, Dorotićem i Pavasovićem. Govori se i o nikim drugim, svrhu kojih ne imamo još stanovita glasa, ali biti će imenovani odma kada dojdu." — Iz toga se članka može također razabirati, da je francuskoj vladi u Zadru bilo već vrlo tijesno, i to iz onoga mjesta, gdje se kaže: „Našao se je ko misleći razrušene vojske franačke, ili za najmanje držeći da će Zadar svakako biti posvojen, nagovaraše, da bi bilo dobro ufatiti providura generala za pridati ga nepriatelju . . ."[2]

Primirje je iscrpljivao Knežević vrlo zgodno, da učvrsti vlast u osvojenoj zemlji i da može osvajanja poslije uspješno nastaviti. Svi se teški topovi iz Senja i Karlobaga imali dopremiti, a iz Kraljevice se već nekoliko i dovezlo, da bi se, čim se prekine primirje, što žešće moglo oboriti na Zadar. K tome se sve više množio i broj četa dalmatinskih dobrovoljaca, a bješe zasnovano i posebno dalmatinsko konjaništvo. Dobrovoljce, kojih bijaše 2160 momaka, razdijeli pukovnik Danese u 18 centurija (kumpanija). Poljičani bjehu, ali dakako samo za kratak čas, ponovno uspostavili svoju knežiju, a sam im general Knežević bijaše odlukom od 25. rujna potvrdio predašnja prava i povlastice. Narod se uz to početkom listopada i preko Cetine sve više bunio, te više mjesta bješe zauzeto, a dne 17. listopada uđoše ustaše u Makarsku, gdje ih Makarani svečano dočekaše. Ustanak se proširi sve do Neretve, pak se konačno sav taj kraj pro-

[1] Zlatović: Franovci. Zagreb 1888. s. 382. — U „Kralj. Dalmatinu" 1809. br. 32. s. 231. i 232. stoji, da je za obranu odmetnika Dorotića došlo jedno „strašno pjesmo", označeno 17. srp. i potpisano od Kneževića, a u br. 33. s. 240. istaknut je s dvije tri riječi i sadržaj toga pisma.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 32. str. 231. i 232.

glasi nezavisnim od francuske vlasti, te su po tom Francuzi na sjeveru Neretve imali samo četiri mjesta u svojim rukama, i to tvrđave: klišku, kninsku i Sv. Nikole te grad Zadar, ali i u ovim mjestima bjehu opsjednuti. I Bokelji k tome protjeraše francusku posadu iz Kotora, ali uto 4. studenoga stigoše u tabor pred Zadrom glasovi o uglavljenom miru i njegovim pogodbama,[1] prema kojima je i Knežević imao otići s vojskom iz Dalmacije.[2]

Težak bijaše udarac po narod u Dalmaciji, kad je čuo, da Knežević mora ostaviti zemlju, a i narod time predati osveti pobjedničkoj. Mnogi se stoga razbjegoše po turskim i hrvatskim krajevima,[3] a neki uskočiše na brodove Engleza, koji bjehu zaposjeli Hvar. Knežević ostade s vojskom, koja bijaše mnogo pretrpjela od raznih bolesti, pogotovo od groznice, do pod konac studenoga u Dalmaciji, a pri njegovu polasku primiše sami Francuzi do 3000 bolesnika, što ne bijahu za put, na svoju njegu. Privremeni u to upravitelj general Maureillan proširi već 5. studena opsadno stanje, koje je od 24. srpnja vrijedilo samo za Zadar, na cijelu Dalmaciju, protiv čega je sad prosvjedovao providur Dandolo, uviđajući, da vojnička vlast zasjenjuje njegov ugled i bojeći se za svoju providursku čast. Dandolo bijaše za Francuze svoju ulogu u Dalmaciji već odigrao, te naslov senatora, kojim ga Napoleon 10. listopada 1809. počasti, bijaše znakom, da se njegovoj vlasti približava kraj. Dne 29. siječnja

---

[1] Uslovi spomenutog mira bijahu prevedeni i na hrvatski, pa u posebnom oglasu u osamnaest članaka štampani pod naslovom: „Pogodba Od Mira — Meju — Njegovim Veličanstvom Cesarom Od Austrie . . . — I — Njegovim Veličanstvom Cesarom Od Franceza . . . — Zabiliżena — U Beču na 14. Listopada, Potvrđena od obedviuh na 17. i 18. Listopada, a prominjena na 20. Studena 1809." — Pri dnu se proglasa u bilješci kaže, da je taj prijevod učinjen po sporazumku između generalâ Maureillana i Kneževića. — Isp. spomenuti oglas u namjesništvenom arhivu u Zadru, zbirka štampe g. 1809. br. 969.

[2] Voinovich: o. c. p. 83., 84. i 85.; Erber: o. c. III. p. 62. i 63.; Kuzmanić: o. c. „Nar. List" 1874. br. 46.; Iv. Pivčević: Poljica. „Srđ" 1907. br. 18. str. 837.

[3] U Hrvatskoj nađoše zaklonište i nekoji na smrt odsuđeni i to u Zagrebu, Varaždinu, Brodu na Savi i u Srijemu. — Isp. dr. V. Deželić: Maksimilijan Vrhovac. Zagreb 1904. str. 177.

1810. ostavi Dandolo[1] grad Zadar uz velike počasti, što mu ih iskazaše građani i mjesne oblasti.[2]

Budući da bi proganjati sve pobunjenike u Dalmaciji značilo gotovo čitav narod zvati pred sud, stoga je zapovijedajući tada general Maureillan nastojao blagim proglasom od 10. studenoga primiriti narod obećavajući, da će se kod Napoleona zauzeti za oproštenje svih, koji se mirno povrate svojim kućama i budu poslušni zakonima, što vladaju u zemlji. „Puci od Dalmacie! Vi jeste poznali mir : slavodobitja Velikoga Napoleona učiniše slavan mir ovi za puke podložne njegovom cesarstvu. Vi poznajte dakle i nesriće, koje moglo bi pritegnuti vrhu vas zlo djelovanje vaše i vaš neposluh. Isti general zapovidnik vojske austrianske, on isti nagovorio vas je na posluh i na podloštvo.... Ja vas svitujem, da se mirno povratite na vaše obitili, da se potpuno utečete u milosrđe vašega zakonita kralja, kojega se je iskalo nedostojno prikazati vam pod ne dobro obličje. Promislite, da ne biste mogli ikako njemu sakriti se, i nastojte s' potpunim podloštvom učiniti se dostojni, da Vam bude oprošteno ono, što je prošlo. Ako se vi mirno povratite na vaše kuće, ako budete poslušni zakonim, koji vladaju državu ... ja ću prvi uzmoliti se za vas prid cesarom i kraljem za dostignuti vaše oproštenje, i ufam, da mi ne će zanikati ugodnost, da vami navistim plode njegova milosrđa."[3]

Ratni sud uza sve to zasjedao u Šibeniku od 22. veljače do 1. ožujka 1810. pod predsjedanjem pukovnika Minala, te izdade osudu u tri jezika : francuski, talijanski i hrvatski na bijeloj hartiji, što je bila metar i 92 cm. duga, a 85 cm. široka, gdje su bili navedeni i razlozi za sve, koji bijahu optuženi. Odsuda je bila u 5000 primjeraka štampana kod A. L. Battare u Zadru. Oni, što za vremena umakoše, bjehu također odsuđeni. Na smrt bijahu odsuđeni prisutni : Vicko Robinjoli, Frano Remetić, Mate Poljak, Ivan Gutta zvan Mago, Marko Vucemilović zvan Barzilo, Stjepan Botteri, Josip Budalić i Andrija Bartolović. Od odsutnih bijahu odsuđeni na smrt: Vujo

[1] Ostatak svoga života provede najviše na svom imanju u Varesu, gdje ga nenadno 12. pros. 1819. zadesi smrt od kapi u 61. godini.

[2] Voinovich : o. c. p. 85. ; Šišić : o. c. p. 267., 268. i 269. ; Erber : o. c. III. p. 93. i 94.

[3] Kr. Dal. 1809. br. 39. str. 287.

Pavasović, Šimun Asović. Ivan Đanković, Simo Kešić, Ivan Arnaut. Petar Lisičić, Filip Zuban, Ivan Medinjak, Ivan Živanović, Petar Kunac, Ivan Radonić, Stjepan Dubaić, Petar Politeo, Ante Vlahović, Jure Vranjican, Ante Kalinić i Andrija Dorotić.[1] Svi ovi bijahu odsuđeni i na gubitak svega imanja, da se nadoknadi šteta vjernim podanicima, što je za pobune pretrpješe, i da se naplate troškovi sudovanja. Na deset godina u verige i na gubitak polovice svih dobara, te da šest sati imaju pred očima puka stati svezani pri drvenom stupu podignutom na općem trgu, bijahu odsuđeni prisutni : Špiro Tomašević, Franjo Stipčić zavan San-Gallo, Karlo Mauretić, Ilija Bilančić, Ilija Maretić, Grgur Dragaš i Božo Kešić. Na deset godina bijaše odsuđen i Miho Bratinčević, starješina manastira Filipinaca u Spljetu, a Mate Lovrić na ,,prognanje vikovito" i na gubitak svih dobara. Nekoliko ih još bijaše odsuđeno na zatvor od šest godina do dva mjeseca, a Kažimir Draganić na globu od 30.000 franaka. Riješeno ih od optužbe bijaše dvadeset i dva. U odsudi se k tome naređuje ,,vojvodi dokazitelju", da odsudu ima odmah pročitati i odsuđenim i oslobođenim ,,prid stražom sakupljenom pod oružjem" i ispuniti rečeni sud u svemu, osim onoga poglavlja, što se odnosi na prodaju dobara na smrt odsuđenih i plaćanja onih, koji su odsuđeni na verige, jer da će za to biti određen poseban povjerenik.[2] Smrtna kazna bijaše, kako Zlatović navodi, dne 3. ožujka 1810. izvršena na šibenskoj poljani prahom i olovom.[3] Od gradova se imao Skradin do temelja razoriti, ali ta osuda bijaše poslije zamijenjena globom od 100.000 franaka, što je platiše Skradinjani. Prigodom pak Napoleonove ženidbe s austrijskom princesom Marijom Lujzom (2. travnja 1810.) bješe prema njegovu dekretu od 9. travnja nastojanjem Marmontovim u Dalmaciji oprošteni također mnogi, što bijahu po vojnom sudu odsuđeni, posve ili djelomice od udarene kazne.[4]

---

[1] Prema pismu, što ga je fra Andrija Dorotić dne 20. lipnja 1810. pisao biskupu M. Vrhovcu, bili bi još neki odsutni na smrt odsuđeni, ali tih ne spominjem, jer u ispravama za to potvrde ne nađoh. — Isp. Dr. V. Deželić : o. c. p. 177. i 178.

[2] Namjesništveni arhiv u Zadru — zbirka štampe g. 1810. br. 908.

[3] Zlatović : Franovci. Zagreb 1888. str. 388.

[4] Erber : o. c. III. p. 79. i 80.

Mir i red posve u Dalmaciji uspostavi opet svojim blagim postupkom, ljubežljivošću i pravednošću maršal Marmont, upravitelj Ilirije.

* * *

Uz znatan broj političih vijesti osim i Dalmacije te Francuske i Italije, pak iz raznih krajeva Evrope, pogotovo iz Španije, gdje se Španjolci potpomagani od Engleza grčevito opirali francuskom gospodstvu, te iz Austrije, s kojom je, kako vidjesmo, Napoleon ove godine napose dijelio megdan, nalazi se u „Kraljskom Dalmatinu" 1809. godine i lijep broj poučnih članaka, koji rade o dobru i napretku naroda i zemlje uopće. Tako n. pr. u članku „Promišljanja — vrhu puka od Dalmacie" govori V(icko) D(andolo), kako je malobrojan narod u Dalmaciji i koji su tomu uzroci, jer tko ljubi ovu zemlju, da će tražiti i uzroke tome, ne bi li se mogli odstraniti. Po kazalu da naroda ima u Dalmaciji 256.800 duša, a da već nekoliko vijekova žiteljstvo Dalmacije varira između 250 i 280 hiljada. U Dalmaciji da bi se moglo kroz 30 godina dvostruko pomnožati žiteljstvo, ali samo onda, ako se dvostruko uvećaju i vrela privrede, a po prostranosti da bi Dalmacija mogla najmanje hraniti jedan milijun žitelja. Glavni da je uzrok malobrojnosti, što se u Dalmaciji nijesu nigda umnožala privredna vrela za življenje niti uopće za prehranjivanje, a uz to da mnogo pomažu rasutku naroda u Dalmaciji: desetina, običaji oglobljivi; zakon poljski, koji je zabranjivao, da žene budu baštinice, te otac, ne mogavši jedinoj kćeri ostaviti svoje polje, obično bi ga još prije smrti zapustio ili sasvim potratio; nadalje: suvišni broj „svetkovina zapovidanih", kojih da u Dalmaciji ima više, nego u ostalim katoličkim zemljama, čim da se umnaža danguba i troši odveć hrane; te što seljak niti zna kakova zanata, niti inače umije sebi kako pomoći, nego u potrebi ili posuđuje od kamatnika ili prodaje glavu blaga. To da je, može se reći, zakonito običajna nevolja. Uzrok malobrojnosti da su još i česte skupoće, jer u Dalmaciji da mala skupoća umanji toliko broj puka, da se hoće mnogo godina, da se do prvašnjeg broja dođe; zatim mnoga blata, koja okužuju zrak i prouzrokuju pomor.[1] Stoga da se narod malo po malo oporavi, da bi bilo željeti, da se desetina ne plaća u plodu nego u

[1] Kr. Dal. 1809. br. 4. str. 15.—28.

novcu; da se ukinu kojekakve služnosti samovoljne; da se umanji broj svetkovina, a tad da će biti i više desnica za rad. Trebalo da bi poučiti narod u boljem obrađivanju polja, zanate uzmnožiti, a štednju kao prvu dužnost preporučivati. Dijeliti da će se i nagrade u svrhu što boljeg obrađivanja polja i za sađenje plodnih stabala, a da će biti uvedeno i darivanje korisnog oruđa poljskog. Ženi da su sad već povraćena njezina naravna prava, te da ih ne će više ostati toliko neudanih, a tim da će se i broj žitelja umnožiti. Kad se pak Dalmacija tako što bolje podigne, u nju da će doći i mnogi stranac sa svojom obitelju te uložiti i svoju glavnicu i znanje u korist zemlje, jer gdje se nalazi dobrih zemalja i dobrih zakona, mučno je, da ne dođe i ljudi, koji imaju novaca i znanja.[1]

Očinska briga za narod u Dalmaciji i toplo čuvstvo izbija iz članka: „Promišljanja više porođenih, mrtvih i ženidaba od Dalmacie", gdje se matematički uglavljuje, koji bi broj moglo doseći žiteljstvo u Dalmaciji, kad bi prirast bio kao prošle godine, te govori i o karakternim crtama narodnim. Prošle se godine (1808.) rodilo 9458, a umrlo 6479, prirast je dakle bio 2979 duša.[2] Prema tome da bi žiteljstvo u Dalmaciji uz takov prirast za šezdeset i četiri godine i tri mjeseca bilo podvostručeno, t. j. iznašalo bi 513.726, a za sto osam godina i šest mjeseci da bi doseglo broj od 1,027.452. Taj da nam prirast, ako i ne posve jasno, ipak govori, koliko li je ljudi u prošlim godinama moralo stradati što od gladi i pomora, a koliko ih se opet moralo drugamo preseliti, a sve ovo da su strahoviti plodovi zapuštenosti Dalmacije kroz vijekove. Dalmacija da bi pod blagodarnom, razumnom i ljubeznom upravom mogla osobito napredovati. Narod da je od naravi jak i nadaren „pridobrim razumom i lako nauči svašto", a pečat obličja njegova „ima u sebi ništo ponosito i gospodsko".[3] Ova nam je karakteristika našega naroda u Dalmaciji to draža, što je potekla za uprave jednoga od najkulturnijih i najnaprednijih naroda Evrope, pošto je dobro upoznao i u dušu upravo zavirio narodu našem.

Ponovno se svraćala pozornost i u ovom godištu na obrađivanje tla („Nova promišljanja više težanja od Dalmacie"),

[1] Kr. Dal. 1809. br. 5. str. 33.—35.
[2] Ženidaba je god. 1808. bilo 2.409.
[3] Kr. Dal. 1809. br. 6. str. 41.—45.

i na trgovanje („Nova promišljanja više trgovanja od Dalmacie"). Isticalo se, kako Dalmacija, i ako ima vrlo lijepo podneblje, prostrane zemlje i zgodan položaj uz more, ipak već nekoliko vijekova uvijek ima malo naroda, mnogo nevolje i neumijeća, godimice nedostatak hrane i česte smrtne skupoće. „Sva ova zla — nastavlja se dalje — ako se dobro promisli, izlaze iz jednoga samoga vrutka. Davni prošasti zakon vladaoni hotiaše, da Dalmacia bude nevoljna, i tolikojer svako godište hotiahu oni vladaoci iz nje izvaditi što veće mogahu. Sadrta na ti način Dalmacia i vazda držana brez potribitih glavnica, ne mogaše osloboditi se od nevolje, ne napridovati težanje, ni uzmnožiti puk, ni prostriti nauk, ni uzmnožiti podobrenja plodna . . ." Sve više da bi narod trebao sijati žita, jer da ima ponajprije ići za onim plodom, koji je potreban za prehranu, a poslije neka nastoji i oko drugih plodova, koje može turiti u trgovinu i umnožiti glavnicu.[1] Upućivalo se također, da nije korist graditi odveć brodova, putovati i dobivati, pak tad se povratiti u zemlju zapuštenu i nevoljnu, koja mora dobavljati kruh i druge potrebštine iz stranih zemalja, nego ponajprije da bi trebalo umnožiti plodove zemlje, a tad da bi se moglo dati i na trgovanje, te da se uopće ne treba bojati, kad bude obilje plodova prirodnih, da će ponestati prodaje zbog pomanjkanja trgovaca. Pazari da se već počinju amo tamo po Dalmaciji održavati svake nedjelje, što ipak koristi trgovini, a tim da se i ljudi između sebe zbližuju i izjednačuju običaje.[2] Pomorska je pak trgovina bila poradi ratovanja 1809. god. mnogo štete podnijela i gotovo posve spala.

Paške je soline nastojao providur Dandolo posebnom odredbom što bolje podići.[3] Onaj solinar, koji bi najprvi izvadio određenu količinu soli na stanovitom prostoru, primio bi zlatnu medalju od dvadeset cekina, na kojoj bi bilo također i njegovo ime urezano. Ako li bi više solinara u isto vrijeme postiglo pravo na takov dar, onda bi imena svih bila urezana na zlatnu

[1] Kr. Dal. 1809. br. 9. str. 65.—67.

[2] Kr. Dal. 1809. br. 11. str. 81.—85.

[3] Po Nalogu Dandolovu izradio je 1808. godine inžinir Franjo Zavoreo opsežan topografski nacrt uvale paške sa svim solinama, vanjskim i unutarnjim jamama te odvodnim kanalima, pak prostorima, označenim za talog gliba, eda se formiraju nove soline. Duljina tog topografskog nacrta iznosi 2 m. 21 cm., a širina 60 cm.

medalju i proglašena, a dar bi dobio onaj, kojega bi ime slučajno iz zajedničke žare izvukao načelnik općinski. Tko bi zanemarivao soline, bio bi kažnjen globom u korist opće dobrotvornosti, a soline bi se dale na njegov trošak urediti. Magazineri, koji se u određene satove ne bi našli na svome mjestu, da u hambare prime so, odmah bi se imali otpustiti, a mjesna bi oblast na njihovo mjesto privremeno postavila druge. Ovo se i s oltara narodu u Pagu u tri nedjelje uzamance pročitalo i proglasilo.[1]

Francuzi su vodili točan račun o svemu u Dalmaciji, da bi prema tomu sve što bolje i korisnije mogli i urediti. Tako je n. pr. broj ovaca i jagnjića iznosio 1808. godine 1,105.078 ; koza i kozlića 747.526 ; volova 133.854 ; svinja 30.488 ; konja 31.286 — svega ukupno 2,048.232. Broj je ovaca 1808. godine poskočio prema prošloj godini za 33.099. Uopće se nastojalo radi vune i druge koristi umnožiti broj ovaca,[2] a broj kozą radi štete, što je čine svojim brstom, umanjiti. Stoga se i nametao na koze sve veći porez, te je god. 1807. taj porez iznašao 108.000 libara, a 1808. god. poskočio je na 176.869 libara. Razlagalo se k tome, da korist ne stoji do samoga broja glava blaga, nego do gojenja blaga i razumna gospodarenja. Tako n. pr. da bi 200.000 ovaca gojenih i dobro držanih svakoga godišta dalo mnogo veću korist, nego do dva milijuna nevoljnih i zlo držanih, jer da bi se pri tom zaštedio i na drugo mogao upotrijebiti i rad mnogih desnica, te hrana i trošak, što sve iziskuje suvišan broj zlo držanih ovaca, a tom da bi se štednjom malo po malo umnožila i glavnica zemlje.[3]

Zanati se najnužniji kroz godine 1808. počeli malopomalo sve više podizati, o čemu se govori u članku : „Druga promišljanja vrhu stanja od zanata u Dalmacii, po sve godište 1808." Bile su podignute i dvije peći za vapno, dvije za opeke, a spremalo se osnovati tvornicu za sapun, za strojenje koža, kojigod mlin na vjetar, da se istisnu žrvnji na ruku, jer da narod na mnogim

---

[1] Kr. Dal. 1809. br. 14. str. 111. i 112.

[2] Među narod bile su, kako sam Dandolo u predgovoru svoje knjižice o krompirima kaže, razdijeljene i knjižice : Vrhu načina za rediti ovce, pa i u „Kraljskom Dalmatinu" pisalo se dosta o čobanstvu uopće i o čobanstvu u Dalmaciji, gdje se također i o tom govorilo. (Isp. Kr. Dal. 1808. br. 28. i br. 37.)

[3] Kr. Dal. 1809. br. 15. str. 113.—116.

mjestima, dok samelje žito, potroši oko polovicu, koliko vrijedi samo žito. Naglašivalo se također, budući da je u Dalmaciji grožđe da ne može biti bolje, a i masline da su plemenite, da bi trebalo uvesti i obrt za pravljenje što boljega vina, rakije (t. zv. komovice) i ulja. Znatan već bijaše podignut broj krušnih peći, koji je koncem godine 1808. iznosio 6146, a imala se izgraditi još 741 peć ; oborinskih bunara bijaše 3.900, a imalo ih se podići još 317, jer da oboje to zemlji uvelike treba.[1]

Francuzi su podizali po Dalmaciji i kuće za opću dobrotvornost n. pr. u Zadru, Šibeniku, Spljetu, u kojima su nalazila zakloništa i nezakonita djeca, te opće bolnice, jer da ti zavodi to više života sahranjuju, što više sirota pomažu. Bilo je također određeno podići kuću za opću dobrotvornost i bolnicu u Makarskoj, a isticalo se, kako bi bila potrebna i državna kuća za opće radnje i zanate, gdje bi mogao svatko, tko ima ruke i noge, naći zarade i na taj način zaslužiti svoju hranu. Središnjem upravnom odboru za opću dobrotvornost bio je na čelu sam providur Dandolo.[2]

Sve se više opažao, kako već čusmo, i osobito blagotvoran rad sudovanja za francuske uprave. Ubojstva sve rjeđa bivala, tako, da se kroz cijelu godinu 1808. zgodilo u čitavoj Dalmaciji, — izuzevši zadarski kraj, gdje je nekoliko ljudi poginulo bacajući se kamenjem jedan u drugoga izdaleka — samo šest ubojstva. U „Kraljskom Dalmatinu" iznosila se kadšto i imena osobito vrsnih i čestitih sudaca, da bi se i drugi u njih ugledali, a o sudovima se kaže, da „brane podložnike i od usilnosti zločesta ćovika i od krvopia zakoniteljnih: čine jednaka i nevoljna i bogata podložnika i koliko je moguće čine, da sudi (odsude) budu hitro izušteni".[3] Kako se mirnim i blagim načinom nastojalo parnice riješiti, opaža se iz toga, što je kroz god. 1808. bila 1051 parnica izmirena, a u prvih šest mjeseci 1809. godine bijahu već 732 pravde pomirene.[4]

[1] Kr. Dal. 1809. br. 17. str. 125.—127.
[2] Kr. Dal. 1809. br. 14. str. 105.—108.
[3] Kr. Dal. 1809. br. 2. str. 14.—16.
[4] Kr. Dal. 1809. br. 19. str. 217.

Godište 1810.

VI.

Prestanak izlaska „Kraljskog Dalmatina" i vijesti u zadnjim brojevima. — Oproštaj bana Gyulai-a s Hrvatima, što potpadoše pod Napoleonovu vlast. — Napoleonov proglas na Hrvate. — Uređenje Irije: uprava, sudstvo, financije, vojništvo. — Bankrot u Austriji. — Marmontov boj s Turcima. — Sprečavanje iseljivanja iz Dalmacije. — Marmontov odlazak iz Ilirije i posveta Stullijeva rječnika Marmontu. — Hrvatski jezik i stil u „Kraljskom Dalmatinu". — Zaglavak.

Godine 1810. izlazio je „Kraljski Dalmatin", kao što je spomenuto, u nešto manjem formatu, a prestade izlaziti sa šestim brojem dne 1. travnja, a da se nigdje ništa ne spominje, što je tomu uzrok.[1] U tim se brojevima ponajviše nalaze razne zapo-

[1] Uzrok će po svoj prilici tome prestanku biti, što je francuska uprava za Iliriju naumila pokrenuti novi list „Télégraphe officiel". Posebnim oglasom (štamp. tal. i franc. jezikom) bijaše taj list već 28. srpnja 1810. oglašen, pak ponovnim oglasom od 1. rujna 1810., štampanim u četiri jezika: francuski, talijanski, njemački i hrvatski — opet naviješten. U hrvatskom odsjeku u naslovu stoji: Kraine Iliričke. — Navještenje — ...Telegrafa Naredienoga — Po Krainam Iliričkiem. — U oba oglasa stoji, da će list izlaziti u četiri izdanja, i to u prvom se oglasu kaže: francuski, talijanski, njemački i ilirski (hrvatski), a u drugom: „u četiri lista razdieljena, svaki jedan (u jednom) od četiri jezika ovdi sadružena". Sadržavat je imao osim javnih događaja i sve novosti, koje mogu utjecati na duh čitatelja i na interese trgovine. U drugom se oglasu još istaklo, da će glasovi iz Francuske, što će u Telegrafu biti prikazani, dolaziti prije nekoliko dana negoli obični teklić, jer da će ih uredništvo dobivati neposredno od slavnoga Mecene, maršala i hercega dubrovačkoga Marmonta, kojemu će „brziem trkom dolaziti iz France", pak stoga veli „ovo pospiešenje dava nam oblast da prozovemo ove liste Telegraf". Prvi broj Télégraphe-a ugleda svijetlo 3. listopada 1810. u Ljubljani, a iza toga je imao izlaziti „svake sriede i subote u podne". Pretplata je na godinu iznašala 20 franaka, a najmanje se moglo pretplatiti na tri mjeseca. Predbrojnik je trebao „napomenut jezik, koga odabire među ona četiri, u koiem se Telegraf pridava puku". (Isp. oba oglasa u namje-

vijedi i odredbe vladine, odnoseći se najvećma na vojničke i upravne posle, a ima po gdješto i vijesti iz raznih krajeva Evrope uopće, kao iz : Francuske, Italije, Španije, Njemačke, Engleske, Turske, Austrije itd., koje su obično prenesene iz drugih novina. Oglašivala se dakako i pojedina imenovanja, pak da je i herceg od Dubrovnika maršal Marmont od desetog siječnja već počeo biti „Vladaoc općeni od država slovinskih".[1]

Osobita tuga obuze narod hrvatski s obje strane Save, kad uvidje, da će se dijeliti, pogotovo kad kralj, oglašivši mir, reče, da je njihovu zemlju morao žrtvovati „za korist sveukupne svoje monarhije."[2] Junačku zemlju svoju, toliko i toliko puta pradjedovskom natopljenu krvlju, pak i u ovom ratu s Francuzima za prolaska Marmontova kroz Liku — treba sad još i da žrtvuju, ne našavši pri tom ni u čem naknade za prolivenu krv po poljanama Evrope, osim što se srdačnim i nježnim pismom upravljenim iz Egerseka dne 5. studenoga 1809. od njih oprostio ban hrvatski grof Ignjat Gyulai, zahvaljujući im na njihovim žrtvama, junaštvu i ljubavi.

Viteški Horvati!

Tužni događaji rastužiše nas. Društvo i jedinost našu kroz vnogo stotin godina utvrđenu, rastrže sila, i nađe nas nesretni boj u našim mirnim brdima. Vnogo veće i draže aldove[3] davo jest presvietli vladavac dobrovoljno, da bi sebi svoje ljubljene i vierne obdržati mogao bio, ali zahman! osta sve nemogućno.

Vi ste bili moja braća u ratu proti krivovernikom; sade biaše ja vaš poglavar. Cesar vas je bio meni dao. Ja sam bio vaš otac, a vi ste bili moja dieca, nikada nije otac svoju diecu viša ljubio, nego sam ja vas, jerbo sam ja bio svedok vaše viernosti-

---

sništvenom arhivu u Zadru, zbirka štampe g. 1810. br. 1035.). Télé graphe se iz Ljubljane 2. veljače 1811. preselio u Trst, a 25. svibnje 1811. opet u Ljubljanu. Pisani (o. c. p. 345.) doduše tvrdi, zaista stoga, što se hrvatsko izdanje lista dosada još nije našlo, da hrvatsko izdanje Télégraphe-a uopće nije ni postojalo, ali je dokazano, da je hrvatsko izdanje toga lista godinu dana (1810./1811.) u istinu postojalo, a zadnje godine (1813.), da je list izlazio dva mjeseca i u slovenskom jeziku. — Isp. Dr. Iv. Prijatelj: Slovenščina pod Napoleonom. „Veda" 1911. sv. V. s. 433. i 434. ; sv. VI. s. 600. i 601.

[1] Kr. Dal. 1810. br. 2. str. 10.

[2] Smičiklas : Poviest Hrvatska. II. str. 411.

[3] Žrtve.

vašije čina, i vaše dobrote. Dieci mojoj pripovedati oću, i moj prirod znao bude, što sam vami bio, i slaviti će pramdieda svoga. Razdiliše vas od mene, i s tim otrgoše jedan dio srca mojega, koje je krv oblila — ne mogu više govoriti.

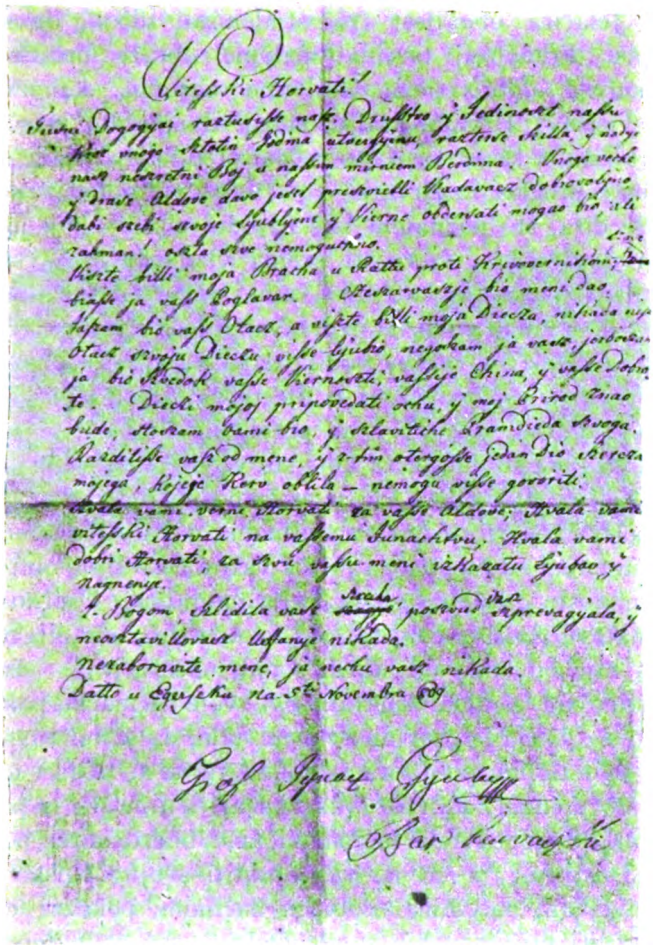

Oprosno pismo hrv. bana Ig. Gyulai-a

Hvala vami verni Horvati za vaše aldove; hvala vami viteški Horvati na vašemu junaštvu; hvala vami dobri Horvati, za svu vašu meni iskazatu ljubav i nagnenje.

S Bogom, slidila vas sreća, posvud vas sprevađala, i ne ostavilo vas ufanje nikada.

Ne zaboravite mene, ja ne ću vas nikada.[1]

Teška zaista srca primiše i hrvatski graničari (18.948 momaka), kad su se vraćali s vojne na Dunavu, od podmaršala Franje Jelačića obavijest (19. studenoga 1809.), da su potpali pod Francuze, te im opaljene obraze orosiše suze. Napoleon je dobro poznavao rane narodne kao i odanost i vjernost Hrvata kralju, stoga, da im što jače ogorči, prošlu vladu, a za se da ih što većma predobije, izdade sam na njih ovaj proglas: „Hrvati! ... Vaša me žalosna sudbina tim više dira, što poznajem Vaš narodni značaj, koji je sav u ljubavi domovine i vjernosti prema vladaru ... Vi ste pali žrtvom vaše prijašnje vlade, ali s vami i njezina najjača potpora, na kojoj se je dugo vremena uzdržavala njena trošna vladalačka zgrada ... Austrija vas je vodila daleko od vaše domovine, vi ostaviste spokojno vaše žene i djecu kod kuće, uzdajući se u njezinu zaštitu; svoju krv na potoke prolijevaste u stranom svijetu za njezino dobro, za koje ste vi više radili negoli sami za sebe. Koli silno mora, da je vaše udivljenje, koli neopisiva vaša bol, kada se vratiste s brazgotinama, dapače s krvarećim ranama, umoreni od tegobnoga rata k vašim nesretnim obiteljima, a njih nađoste, gdje se s glađu i nevoljom bore. Usprkos vašemu junačtvu ispao je ovaj rat zlo za Austriju, ona niti u ovom slučaju nije odustala od starih svojih načela, te je odstupom vaše domovine gledala osigurati sebi svoje njemačke pokrajine. Utješite se, božja je providnost meni dala, da satrem ovo jadno djelo i ovu zlobnu politiku ... Pouzdajte se u Boga i u mene, komu ste predani, zadržite vaš značaj, kojim ste si pribavili poštovanje Evrope i stekli moju naklonost, budite mirni, poslušni, vjerni i ustrajni, ja ću na vas obratiti svoju očinsku brigu, kojom vladam narodima osobitim načinom, pokazat ću Vam za malo, da nijeste dobili samo vladara, već podjedno i brižnoga oca."[2] Maršal Marmont, kome Napoleon bijaše (već de-

[1] Izvorni sastavak čuva se u ostavini biskupa M. Vrhovca u diecezanskoj pismari u Zagrebu. Fotografski sam snimak dobio dobrotom sveučilišnog profesora Vjekoslava Klaića, komu na tom i ovdje lijepo zahvaljujem.

[2] Smičiklas: o. c. II. p. 411 i 412.

kretom od 25. prosinca 1809.) u Iliriji predao gotovo neograničenu vlast, jer u svim poslovima mogaše slobodno raditi po svojoj uviđavnosti i uvjerenju, samo tek u stvarima vojničkim i financijalnim trebaše općiti s dotičnim ministrima — od svega srca nastojaše, da Napoleonova obećanja ne ostanu tek prazne riječi, nego da ih i u djelo privede.

Provincije ilirske (Les Provinces Illyriennes), ili kako se obično u „Kraljskom Dalmatinu" nazivlju „Države Slovinske" (te: Zemlja Slovinska), kojima je, kako spomenusmo, pripadala i Hrvatska s desne strane Save, bijahu već Napoleonovim dekretom 1809. godine razdijeljene na

Spomenica na osvojenje Ilirije 1809.
Arheološki hrv. narodni muzej u Zagrebu.

šest civilnih i jednu vojničku provinciju, a dekretom od 15. travnja 1811. stalno uređene. Na uspomenu osvojenja Ilirije izdade Napoleon 1809. godine i spomen-medalju. Centralna vlada bijaše u Ljubljani, gdje uz gubernatora kao najvišega upravitelja i nadzornika sve uprave, pod čiju vlast potpadaše također sva vojska i državno redarstvo, bijahu i generalni intendant financija kao prvak u upravnoj struci i voditelj zemaljskog proračuna, pak povjerenik pravosuđa, koji bijaše neposredno gubernatoru podređen, a nadzirao je sve pravosudne poslove kaznene i civilne i rješavao pritužbe poradi pravosudnih posala. O bok gubernatoru bijaše malo vijeće, u kome uz spomenutu trojicu dostojanstvenika bijahu još dva suca ljubljanskog prizivnog sudišta, a predsjedao mu je sam gubernator. Malo vijeće bijaše zadnja instancija u nekim

civilno-sudbenim parnicama kao i za sve civilne stvari, kojih svota nije prelazila preko 200,000 franaka, te vrhovno upravno sudište, pak tu se rješavali i sporovi kompetencije između raznih oblasti. Provincije civilne bijahu: Kranjska s glavnim mjestom Ljubljanom, Koruška s Bjelakom, Istra s Trstom, civilna Hrvatska s Karlovcem, Dalmacija sa Zadrom, Dubrovnik i Kotor s Dubrovnikom, dok je hrvatska vojna Krajina, koju je Napoleon, jer mu je u ratne svrhe mogla dobro poslužiti, također zadržao, sačinjavala provinciju vojničku. Provincije se, kojima bijahu intendanti na čelu,[1] dijelile na okružja, koja opet bijahu na kotare podijeljena, s podintendantima jednim i drugim na čelu, a kotari se dijelili na općine gradske s načelnicima i seoske sa starješinama na čelu. Dalmacija je imala pet okružja: zadarsko, šibeničko, spljetsko, makarsko i hvarsko, te sedamnaest kotara; dubrovačka se pak provincija dijelila na tri okružja: dubrovačko, kotorsko i korčulansko sa usve deset kotara, a građanska Hrvatska također na tri okružja: karlovačko, riječko i senjsko, ali je imala 21 kotar: karlovački, vrbovski, jastrebarski, samoborski, čabarski, kerestinački, želinski, sisački, gradački (Pisarovina), riječki, bakarski, senjski, kastavski, pazinski, vremski, mrkopaljski, krčki, creski, osorski, rapski i lošinjski. Vojnička Hrvatska bijaše sastavljena od šest pukovnija: ličke, otočke, ogulinske, slunjske i obje banske, naime glinske i petrinjske, te je imala 438 časnika od kojih 78 bijaše štopskih, pak 16.000 vojnika, a posebno vojno zapovjedništvo za nju bijaše u Karlovcu. Ilirija je 1812. godine brojila 1,483.000 žitelja, od kojih je na Dalmaciju otpadalo 217.000, na provinciju Dubrovnik 65.000, na civilnu Hrvatsku 236.000, a na vojničku Hrvatsku 238.000. Marmont bijaše također uman i vrstan organizator i vješt upravitelj, te je uvađao u Iliriju zgodno francuske uredbe. Sudilo se po „Code Napoléon", a osim

[1] Intendantom Dalmacije bijaše M. de la Bergerie od prvih mjeseci Ilirije (16. ožujka 1810.) do konca francuzkog vladanja u Dalmaciji (prosinca 1813.), a u Dubrovniku se izmijeniše tri upravitelja: G. D. Garagnin od 15. ožujka 1808., pak Rouen de Mallets od 5. prosinca 1811., koga 23. lipnja 1812. zamijeni M. de Lareinty, koji ostade u Dubrovniku do 4. veljače 1814., dakle sve do iza predaje grada (28. siječnja 1814.) austr. generalu Milutinoviću. — Isp. Pisani o. c. p. 357., 358. i 359.

pomirbenih sudova u svakom kotaru i sudova prve molbe u Ljubljani, Bjelaku, Novom Mjestu, Trstu, Gorici, Karlovcu, Rijeci, te Zadru, Spljetu, Dubrovniku i Kotoru, bijahu prizivna sudišta u Ljubljani, Zadru i Dubrovniku. Ustanovljena bijahu i trgovačka sudišta u Ljubljani, Trstu, na Rijeci i u Dubrovniku. Vojnička Hrvatska i u sudstvu činjaše iznimku, jer tu bijahu kapetanski i regimentski sudovi, a najviši prizivni sud za nju bijaše vojnički sud u Karlovcu. Državno redarstvo bijaše prema odluci od 13. siječnja 1810. uređeno, a razbojnici i u opće zločinci s najvećom strogošću istrijebljeni. Financijalno je Ilirija imala biti neodvisna od Francuske, te se sama uzdržavati svojim dohocima. Poseban bijaše predstojnik (upravitelj) svih zemaljskih prihoda, a poseban svih rashoda (isplata). Porezi isprva doduše ne bijahu tegotni, ali su s vremenom postajali sve brojniji i prema tomu sve tegotniji, pa konačno i nesnosni. Sastojali su se od izravnih poreza: zemljarine, kućarine, obrtarine, glavarine, prireznine (na redoviti porez od 10 do 37 po sto) i poreza za sastavljanje matica, te neizravnih poreza: pristojbine za registriranje (ugovora, trgovine i t. d), za uknjižbu, na igraće karte, glazbu, knjižarske kataloge, ribolov, od ostavština i darovanja (10%), biljegovine, carine, brodarine, pašarine, cestarine, sidrovine (lučke pristojbe), prihoda od monopola soli i duhana i prihoda od državnih posjeda i t. d. Uza sve to Ilirija je prema proračunu od 1810. god. imala 6,334.000 franaka deficita. Vojska se isprva dijelila na dvije, a poslije tri divizije, od kojih je prvu sačinjavala Dalmacija sa sijelom u Zadru, drugu Koruška, Kranjska, Gorica i Istra s Ljubljanom kao sjedištem, a treću francuska Hrvatska s Karlovcem. Hrvatska je na jugu Save prema dekretu od 15. travnja 1811. potpala pod biskupiju senjsku, da prestane svaka vlast i utjecaj zagrebačkog biskupa na području francuske Hrvatske. Redovi i bratstva biše ukinuti; za crkvenu desetinu biskupima i kaptolima davala odštetu država, a rabota i tlaka prestade bez ikakve odštete. Domaću se trgovinu i obrt u Iliriji nastojalo što većma podići, te bijahu i trgovačke komore u Trstu, Rijeci i Dubrovniku ustanovljene, a što se učinilo na polju školstva najbolje nam dokazuje nekoliko liceja i dvadeset

i pet gimnazija, od kojih je trinaest otpadalo na Dalmaciju i Hrvatsku.[1]

Budući da je Austrija, da bi mogla što veće vojske u ratu s Napoleonom podići, a i poslije rata ih sigurnosti radi na okupu držati, izdala previše milijuna banknota, to je papirni novac odveć poplavio zemlju, pak mu je stoga i cijena pala, a roba preveć poskupila. Poradi toga i umanji Marmont, jer je austrijska vojska, kad je bila u Dalmaciji, raširila i loš papirni novac, vrijednost toga novca dne 25. stud. 1809. ponajprije na četvrtinu, mjesec dana poslije na petinu, petnaest pak dana iza toga na šestinu nominalne vrijednosti, a 14. travnja 1810. zabrani ga posve.[2] Pošto je austrijski papirni novac uopće u inozemstvu izgubio svoju vrijednost, to vladar ne uzmože spasiti državu od bankrota (15. ož. 1811.), kojom prigodom i žitelji u Hrvatskoj s lijeve strane Save uvelike postradaše, jer banknote dobiše tek vrijednost jedne petine dotadašnje vrijednosti. Polovica dakle Hrvatske bijaše pod francuskom vlašću, a u drugoj polovici uza sve jade haračila još i krala vojska, što je država za svaki slučaj proti Francuzima tu držala, ali je nije plaćala. U ovako teškim okolnostima podiže svoj glas u obranu zemlje i naroda plemeniti i odvažni zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, te javi dvoru, da se ne treba bojati „za naš hrvatski narod, koji je od vjekova u najznamenitijih trvenjih između priestolja i stališa uviek bio uz kralja i time puno doprinio javnomu redu i kraljevskom ugledu".[3]

Marmont se Hrvatima osobito dopade kao odvažan vojevoda, kad je žestoko razbio Turke krajišnike i u velik ih strah natjerao. Pošto su naime Turci na Kordunu ipak zadržali neka mjesta, što im bjehu za provala u Hrvatsku 1809. dopala ruku, pak ih ne htjedoše ni poslije schönbrunnskog mira povratiti, udari na njih mjeseca ožujka 1810. general Delzons s jednim

[1] Raccolta di leggi, decreti e regolamenti, ad uso delle Provincie Illiriche dell' impero. Tomo quinto. Parigi 1812. p. 29., 33., 47., 49. i 73.; Dr. B. Vošnjak: o. c. p. 126., 127., 138, 142—148., 174., 175., 178., 188., 189., 205.—207., 218., 229. i 230.; R. Lopašić: Karlovac. Zagreb 1879. str. 73., 74. i 78.; „Savremenik" g. 1910. str. 644. i 645; Erber: o. c. VI. p. 41.—49.

[2] Dr. D. Gruber: Stogodišnjica Napoleonove Ilirije. „Savremenik" god. 1910 s. 587.

[3] Smičiklas: o. c. II. str. 417. i 418.

odjelom vojske i s dva topa. Turci ovaj put održaše znatnu pobjedu kod Tršca, te Francuzi izgubiše do 300 ljudi što mrtvih što ranjenih. Na to ustade Marmont, okupivši do 20 hiljada vojnika što Hrvata krajišnika što francuskih četa, da osveti poraz. Lički bataljun od 1000 ljudi istjera dne 5. svibnja Turke iz Vaganca, a tvrđica Izačić i okolna sela sve do Klokota bjehu popaljena. Marmont u isto doba zauze Bihać i razori Golubić, te tim prisili Turke, da mu ustupe zauzeta mjesta[1] i plate odštetu za učinjenu štetu, pak se uz veliko veselje naroda povrati u Karlovac, koji pohodi i 2. rujna, kadno ga Karlovčani počastiše sjajnim objedom, a u večer u znak veselja rasvijetliše grad. Turci se krajišnici od spomenutog sukoba kao žive vatre bojali Marmonta, te na kordunu bar za tada bijaše uspostavljen mir.[2]

U zadnjem broju „Kraljskog Dalmatina" javlja herceg dubrovački maršal Marmont proglasom od 10. ožujka 1810. „Pribivaocem Dalmacie", da su oni, što su ih nedavno nastojali potaći na zloću — „bili pedepsani." Stoga da se svi oni, koji su s zgrižnje svoje savjesti pobjegli, a nijesu inače bili podložni nikakovoj odsudi, slobodno povrate svojim kućama, jer im se daje „mir i oproštenje"[3] Iseljivanje se pak iz Dalmacije nastojalo uopće drakonskom upravo oštrinom spriječiti. U tu svrhu izdade Marmont 15. ožujka 1810. odredbu, da će biti zaplijenjena imanja svih „Dalmatina i Kotorana", koji bi bez dopuštenja i bez putnog lista, viđena od zapovijedajućeg generala, otišli u Carigrad. Njihove obitelji da će biti također pomno nadzirane[4]

[1] Zapovjedniku Cetina pisa : Doznali ste o događajima u Izačiću i o pokorenju stanovnika Bihaća. Obavješćujem vas, da ovoga časa polazim protiv vas. Ako li sutra pri svom dolasku pred tvrđu Cetin nađem ovu zaposjednutu od vaših ljudi, to se ja ne ću baviti tim, da je podsjedam, nego ću sve vaše posjede razoriti i vaš kraj ognjem i mačem poharati. — Marmont je sutradan zaista našao tvrđu bez Turaka, a spremišta puna hrane i zaire. Ovom zgodom ističe Marmont, kako su Hrvati u francuskoj moći našli jaku zaštitu, na koju ne bijahu prije navikli, jer da im se za austrijskog vladanja u svim njihovim prijeporima (naime s Turcima) uvijek davalo krivo. — Isp. Denkwürdigkeiten III. p. 301.

[2] R. Lopašić : o. c. p. 76.; Vaniček : Spezialgeschichte der Militärgrenze IV. str. 130. ; Erber : o. c. III. p. 82.

[3] Kr. Dal. 1810. br. 6. str. 48.

[4] Kr. Dal. 1810. br. 6. str. 49.

Marmont je u Iliriji razvijao živahnu djelatnost, kojom Napoleon bijaše posve zadovoljan, ali nažalost već koncem veljače 1811. god. ode iz Trsta na dopust u Paris, a poslije bijaše imenovan guvernerom u Španiji,[1] gdje je imao zamijeniti Massenu, te se dade na put u Španiju dne 26. travnja.[2] Pravedni i opće štovani herceg dubrovački ostavi dakle dosta rano Iliriju,[3] pak rado i ovom zgodom iz posvete Stullijeva rječnika, Marmontu prikazana, iznosimo dokaz, kako je junački i umni maršal bio i ljubiteljem naše knjige i jezika hrvatskoga. „Rječnik talijansko-ilirsko-latinski — piše Joakim Stulli, — koga Vami prikazujem, i koji na naslovnoj strani nosi Vaše ime, dar je, što ga Vi poklanjate svemu narodu ilirskom. Ovako omašno djelo nije moglo da ugleda svijetlo bez moćnog i vele dušnog Mecene. I ako na čelu moćne armade, i zaokupljen velikim brigama uprave, Vi od prvoga (časa) Vašeg dolaska u Dalmaciju nijeste smetnuli s uma veće njegovanje i usavršivanje ilirskog jezika. Imajući pred očima tako velikodušnu naklonost prema književnosti Ilira, usudio sam se obratiti na Vas, i nađoh u Vama pobudu i zaštitu. U doba od osamdeset godina, od kojih pedeset bijah potrošio u dugom bdjenju i u pogibeljnom putovanju po udalje-

[1] U Španiji izdade Marmonta donekle dosadašnja sreća, jer izgubi znatnu bitku kod Salamanke, u kojoj bijaše u desnu ruku teško ranjen. Mjeseca se srpnja 1812. povrati u Pariz, a u ožujku slijedeće godine postade zapovjednikom šestoga vojnog kora u Njemačkoj, gdje se 1813. u bojevima kod Lützena, Möckerna i Hanaua osobito odlikovao. U boju kod Möckerna bijaše u lijevu ruku ranjen, a pod njim četiri konja što ranjena što ubijena. Za dolaska saveznika pred Pariz g. 1814. prijeđe na stranu Bourbonaca, te ga Ljudevit XVIII. i Karlo X. počastiše odlikovanjima. Po padu Karla X. god. 1830. ostavi Marmont Pariz, te se dosta dugo zadržavao u Beču, pak se dao i na oveća putovanja po istoku, a konačno se nastanio u Mlecima, gdje je 1852. g. umro u starosti od 77 godina. (Pisani : o. c. p. 339. ; Erber : o. c. III. p. 83. i 84.)

[2] Isp. Marmont : Denkwürdigkeiten III. Bd. p. 376., 377., 379. i 380.; Pisani: o. c. p. 338. uzimlje, da je Marmont već 25. siječnja iz Trsta otputovao.

[3] Poslije Marmonta izmjeniše se u Iliriji još tri gubernatora : general bar. Bertrand (do ožujka 1813.), koji je imao oživotvoriti i spomenuti dekret od 15. travnja 1811. o uređenju Ilirije, te maršal Junot (do srpnja 1813.), koji se bolesti radi morade zahvaliti na časti, pak Fouché, vojvoda od Otranta (duc d' Otrante), nekadašnji policajni ministar Napoleonov, koji bijaše zadnji upravitelj Ilirije.

nim pokrajinama i kraljevstvima, da obogatim svoj rječnik, ništa mi nije bilo toliko na srcu, koliko to, da ga objelodanim. Ali mi se ne pokazivaše niti tračak nade, da ispunim svoje želje. Tadašnji duh vremena i mjesne prilike, činilo se, da su sasma protivne velikom pothvatu. Nebo se neočekivano podsmjehnu mojim vrućim željama. Sve poteškoće iščeznuše pred Vama; bi određen plan na Vašu zapovijed, počelo se raditi, i eto poslije dvije godine Vi mi pružate neizrecivu utjehu da vidim, prije nego dovršim ovaj život, oživotvoreno i dovršeno ono, za čim su čeznule neprestane želje moga srca. Vi možete, prečasni gospodine, iz ovoga razumjeti čuvstva duboke zahvalnosti, kojima se ćutim živo prožet.

Nego mojoj osobnoj zahvalnosti pridružuje se i ona svih onih naroda, koji u tolikim kraljevstvima i pokrajinama govore ilirskim ili hrvatskim jezikom. Moji će zemljaci prevrtajuć domovinske ljetopise za stalno ostati zapanjeni, kako ste Vi s tako malim brojem vojnika otvorili put kroz Hrvatsku .... Ali ne će se oni manje diviti ni čuditi, kad uščitaju, da ste Vi .. i kao vrhovni namjesnik ilirskih pokrajina, povratili mir narodima, i da ste opet na sebe preuzeli s istim žarom kao i prije pokroviteljstvo književnosti i književnika. Da ... ako se s jedne strane budu slavila ona junačka djela, koja Vas dovedoše do vrška časti i stekoše Vam pouzdanje uzvišenog vladara u korist našeg naroda, s druge strane će se opet govoriti, da ste Vi prvi začeli novo doba u kulturi ilirskog jezika. U istinu Vi ste isposlovali, da izide slovnica ovog jezika, koja je kao ključ, i sada se pod Vašim okriljem izdava ovaj rječnik, koji obuhvaća i obuzimlje sve bogatstvo riječi. Takovi su naslovi privatne i sveopće zahvalnosti, koju ste Vi zadobili nad srcima stanovnika ilirskih pokrajina. . .".[1]

Jezik je hrvatski u „Kraljskom Dalmatinu" štokavština zapadnoga govora, ali ima i čakavskih riječi, pa i južnoga govora, t. j. uz ikavštinu gdješto i ijekavštine, n. pr.: opriečiste se zapovijedi; svieta; dieliti; vaviek osviesti vierne; našieh; svieća; svietnjak; neizmierne; prieci puti; prieke pute; svietli izgledi; djelovanje i t. d. Dapače se jedna te ista riječ

[1] Isp. Vocabolario italiano-illirico-latino del P. Gioacchiamo Stulli Raguseo de' minori osservanti — diviso in due tomi. Tomo primo. Ragusa 1810. p. 3. i 4.

u porabi kadšto i miješa t. j. upotrebljuje sad ikavski sad ijekavski, n. pr.: dvi, dvie; dilovanja, djelovanja; slidi, sliedi; virovati, vjerovati i t. d., a uz to ima i dijalektičnih osobina, n. pr. mielosti; općieni; sriećna; srieću; bielige; pjesaoc; pjesaoca; pjesaocem; ljepnja i liepnja i t. d. Na gramatičke se oblike i smisao u hrvatskom jeziku nije dosta pazilo. Naslov n. pr. jednoga članka (g. 1806. str. 138.) talijanski glasi: Discorso — pronunziato da S. E. il Sig. Proveditor Generale Dandolo, ai Sigg. Deputati della Dalmazia, convocati per Imperiale Decreto in Zara, e riuniti il giorno 2. Novembre 1806. To je prevedeno ovako: Razgovor — prikazan od Nj. V. Gospodin Providur General Dandolo, Gosp. Naredbenici Dalmacie, skupljeni po Cesarskome Dekretu u Zadru, i sojedinjeni u dan 2. Novembra 1806.![1] Za stil se hrvatski u „Kraljskom Dalmatinu" uopće može reći, da je slab, kadšto i nejasan. Italijanizama se opaža i u stilu i u riječima. U člancima se obično mnogo piše, a često puta malo kaže. Misli se uz to u gdjekojim člancima, pogotovo poučnim, kadšto i po više puta opetuju. Budući da ne bijaše tada hrvatske pravne terminologije, to se pravni nazivi i izrazi s talijanskoga jezika kojekako prevodili, n. pr.: prvi svrhustojnik od pristolja pozvanja (primo Presidente del Tribunale d'Appello); prvosidnik pristolja od pozvanja (Presidente Tribunale d'Appello); prvostojnik pristolja plemiskoga, ili: prvostolnik pristolja uljudna (Presidente del Tribunale Civile); vrhu pravi i upravljenja obadnoga (del Diritto e della Procedura Criminale) i t. d. Uopće se nastojalo svaku riječ prevesti, pak se i stoga nalazi kojekakvih kovanica i riječi, n. pr.: mudroučionica (liceo); knjigoučionica (ginnasio); zbornoučionica odhranica (collegio-convitto); mudro skupština (accademia); planina od milinja (monte di pietà[2]) i t. d.

* * *

Prve hrvatske novine „Kraljski Dalmatin", u kojima se dolično mjesto dalo jeziku hrvatskome, pa u kojima izbijale kadšto i širile se i velike ideje naprednog naroda francuskoga:

[1] Zapravo bi imalo glasiti: Govor — izrečen od Nj. Preuzv. gospodina vrhovnog providura Dandola gospodi zastupnicima Dalmacije, sazvanim po carskoj odluci u Zadar, i skupljenim dne 2. studenoga 1806.

[2] Zalagaonica.

jednakost i ideja narodnosti, te uopće znala zagrmiti slobodnija riječ, koja je prodirala i preko međa Napoleonove Ilirije, sijući sjeme, u kojem je u mnogočem poticaj i zametak i preporodu naroda hrvatskoga — nažalost rano prestadoše. Znatna tad nastaje pauza u izdavanju novina hrvatskih, i ako donekle ima pokušaja. Osnutkom se naime Ilirije poboja Beč i za narod s lijeve strane Save, jer preko-savska braća imala novine na svome jeziku, u pučkim školama gospodovao samo jezik hrvatski, pa i u gimnazijama davalo mu se maha, a predavao se i u liceju dubrovačkom, pak i u Marmontovom generalnom štopu u Ljubljani, gdje je francuska vlada imenovala profesorom opata Sivrića, koji bijaše i začasnim učiteljem filozofije.[1] Marmont i francuska vlada uz to htjedoše, da poradi jedinstva uprave i nastave u Iliriji uvedu hrvatski (ilirski) kao službeni jezik s jednoličnim pravopisom, što je po mišljenju Appendinijevu imao postati dijalekt dubrovački, koji i Marmontu bijaše poznat, dok se po mišljenju Šime Starčevića, utvrđenu u njegovoj „Novoj ričoslovici iliričkoj", za to imao odabrati čisti govor s usta narodnih, kome je on u spomenutoj gramatici udario pravila jezična, pojednostavnio pravopis i u cjelini razložio akcenat.[2] Ilirija je Napoleonova k tome makla dotadašnje političke granice i nakon toliko stoljeća ujedinila braću iz Dalmacije s onom na desnoj obali Save, pa s istarskim Hrvatima te s braćom Slovencima pod zajedničkom vrhovnom upravom, pak je tako u narodnom ujedinjenju pod imenom ilirskim dala tome imenu i neko više značenje, a donekle i realnu podlogu ilirskom preporodu. Za ustuk donekle svemu tome, kao i da bi narod preko Save za se osvajala, bečka vlada naumi također već 1810. g. izdavati u Zagrebu novine hrvatske pod redakcijom njezina pouzdanika fra Andrije Dorotića[3], pak se u tu svrhu bila obratila i na biskupa Maksimilijana Vr-

[1] Isp. dr. Iv. Prijatelj : o. c. „Veda" 1911. sv. V. str. 418. i 421.

[2] Dr. B. Drechsler: Pop Š. Starčević. „Veda" 1912. s. 438.—444.

[3] Austrija dade Dorotiću za zasluge zlatnu kolajnu i udijeli mirovinu od 1000 forinti godišnjih. Po padu Napoleonova gospodstva i francuske vlade u Dalmaciji ne vrati se Dorotić odmah u svoj rodni kraj, već boravljaše do 1820. god. u Zagrebu, gdje bijaše u okolici nabavio malo imanje. U zavičaj se vrati 1821., te u Vranratcu sagradi lijepu kuću, a imao je i vinograda i oranica. Bolesti radi povuče se 1833. u sumartinski samostan na Braču, gdje je umro 1837. godine. — Isp. M. Ostojić : o. c. p. 20., 21. i 22.

hovca. Čestiti je biskup držao, da za to još nije zgodno vrijeme,[1] a po svoj prilici, da ni uloga, koja mu se pri tom namjenjivala, nije prema njegovoj osobi. Plemeniti je biskup međutim nastojao oko jedinstva pravopisa hrvatskog te oko sakupljanja dragocjenoga narodnog blaga, jer već 1813. upravlja poziv na svećenstvo svoje biskupije, u kojem ga poziva, nuka i moli, „da osobite hrvatske i slavonske rieči, svakake poslovice i narodne pjesme, koje su već sabrali i koje će u buduće sabrati, njemu što brže saopće". Umni uto rodoljub i pjesnik narodne himne „Lijepa naša domovina", koja nas i danas zagrijava i živi u srcu naroda hrvatskoga, Antun Mihanović izdade 1815. u Beču knjižicu „Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku", u kojoj prvi ustade protiv jezika latinskoga u Hrvatskoj, braneći odlučno jezik narodni, jer „Vse kaj žive i prirodnog glasa ima — Vu njem drhće, plače i vsaku ćut očita", pak u njemu i „jedino mogućno je jakost svoju skušavati, slobodno i otkrito očitovati", a drug Mihanovićev Karlovčanin Đ. Šporer razasla iz Beča 1818. i poziv na „Oglasnik ilirski" — novine hrvatske, za koje bijaše koncem mjeseca lipnja, iza godine i po čekanja, i dozvolu dobio. Niti jedan broj tih novina, koje su imale izlaziti dva puta nedjeljno (utorkom i petkom), a stajale bi na godinu 40 for., nažalost ne ugleda svijetlo, jer nije bilo iz Hrvatske pretplatnika.[2]

Hrvatima se doskora bijaše boriti protiv imperializma Madžara, koji su im sa svom silom nastojali narinuti svoj jezik, te u zajedničkom saboru 1825. god. stadoše zahtijevati, da se madžarski jezik u Hrvatskoj uvede kao i u Ugarskoj u urede i škole. Hrvatski sabor nažalost popuštao, te već 1827. god. odredio, da madžarski jezik u hrvatskim školama bude „predmet obligatan" i da će za budući zajednički sabor hrvatskim poslanicima u tom smjeru i upute dati. Pa i hrvatske se neke

[1] Isp. T. Smičiklas : Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. godine. Rad 80. str. 26.

[2] Dr V. Deželić: Maksimilijan Vrhovac. Zagreb 1904. str. 190—194.; T. Smičiklas : o. c. R. 80. str. 27—30. ; P. Karlić : Matica Dalmatinska. Dio I. Zadar 1907. str. 5. i 6. ; Dr. Đ. Šurmin : Hrvatski preporod I. Zagreb 1903. str. 45.—53.; Dr. B. Drechsler : Antun Mihanović (p. o. iz „Kola" Mat. Hrvat.) Zagreb 1910. str. 10., 11., 12. i 14. Dr. F. Šišić: O Šporerovim Novinama (p. o. iz „Građe" VII.) Zagreb 1912. s. 67. i 68.

županije, kad se 1830. imao u Požunu sastati zajednički sabor, također nažalost požurile, da se izjave u prilog jezika madžarkoga, te sada po zaključku sabora hrvatskoga imadoše hrvatski poslanici na požunskom zajedničkom saboru zahtijevati i zakon, da madžarski jezik bude u hrvatskim školama redovit predmet. Bolan se tad od srca ote krik mladom rodoljubu Pavlu Štoosu u pjesmi „Kip domovine vu početku leta 1831.", koji kao odsuda zvoni nad nerodoljubnim, gotovo izdajničkim postupkom njegovih zemljaka : „Vre i svoj jezik zabit Horvati — Hote, ter drugi narod postati". Mladi je zatočnik uto hrvatskoga jezika i narodnog preporoda, dvadeset i jednogodišnji Ljudevit Gaj već bio izdao 1830. u Budimu djelce: „Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja", gdje predlagaše zajednički pravopis po primjeru češkoga i isticaše važnost pravopisa uopće, po kome će se jedino sjediniti svi Hrvati, a drži da će ga poprimiti i Slovenci. Svršivši Gaj 1831. pravne nauke, bijaše mu moguće da se što većma dade na rad za narodnu stvar. U Zagrebu, gdje je iznajprije bio u kancelariji odvjetnika J. Mikulića, a poslije zamolio (5. siječnja 1832.) banski stol za mjesto „juratusa", nađe zgodno tlo, jer tu se za narodnu stvar zagrijavali daroviti i rodoljubni mladići kao : Derkos, Babukić, Antun Mažuranić, Kurelac, Rakovac, Smodek i dr., pak dr. Matija Smodek bijaše uz znatnu borbu hrvatske mladeži 1832. god. i dozvolu dobio, da na pravoslovnoj akademiji smije predavati jezik hrvatski. Predavanja njegova pohađahu, kako se iz jednog pisma Babukićevog razabire, ne samo đaci, nego i profesori, fiškali, jurati i drugi otmeni ljudi. Iste godine plemeniti i umni grof Janko Drašković u vrlo važnoj svojoj „Disertaciji" istače, može se reći, politički i književni program preporoda narodnog, a Gaj uz druge također dobro uvidje, da su za potpuni preporod naroda hrvatskoga najnužnije novine hrvatske. Mnogo je truda i borbe stajalo Gaja, jer se njegovu pothvatu pravile velike zapreke, dok je za novine dozvolu dobio. Molbu je predao u ožujku 1832. god., a kralj je konačno dozvolu potpisao 9. srpnja 1834. „Novine Horvatske" imale su dva puta izlaziti na nedjelju (utorkom i subotom), a „Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska" kao zabavni prilog „Novinama" jedamput (subotom). Prvi broj Gajevih „Novina" ugleda svijetlo 6. siječnja 1835., a 10. siječnja iste godine

prva „Danica" s devizom: „Narod prez narodnosti — Je telo bez kosti. Prirečje horvatsko."[1] Slijedeće već godine uvodi Gaj posve u „Novine" i „Danicu" štokavštinu i novi pravopis, jer je isprva rabio kajkavštinu i pravopis stari, a prihvaća i ime ilirsko, te pod Gajevim stijegom, pod koji pozva i posestrimu Dalmaciju, ilirski preporod dade Hrvatima one rezultate, što ih drugima donose reformacije ili revolucije kakve: okupi naime svu inteligenciju, zbliži više staleže i niže, ujedini sve Hrvate na književnom polju, zbliži ih k slavenskoj napose k južnoslavenskoj braći, dade Hrvatima zajednički književni jezik i udari književno središte u Zagrebu, te ih, može se reći, i politički preporodi, kako to jasno odjeknu 1848. godine — stoga zaista s ponosom mogahu rodoljubi i izgovarati Gajeve riječi: „Horvatska se preporodi — sin se raduje".

[1] T. Smičiklas: o. c. Rad 80. str. 32., 33., 37., 38., 39., 43., 44., 50. i 53.; Dr. Đ. Šurmin: o. c. I. p. 85.—92.; 132.—136., 138., 143.—145., 148., 169. i 174.; Dr. M. Murko: Početek Gajevih „Novin" in „Danice". Spomen-Cvieće Zagreb 1900. str. 569., 570., 579. i 580.; Dr. Đ. Šurmin: Početak Gajevih novina. Rad 162. str. 111., 121. i 123.

Sadržaj.

Strana

Predgovor 5

I. **Uvod**: Pregled opsega Dalmacije od hrvatske narodne dinastije do francuskog vladanja i pokušaj sjedinjenja s Hrvatskom 7

II. **Godište 1806.** — Francuska uprava u Dalmaciji ; razdioba providurijalne vlade na razna kancelarijska odjeljenja ; sudstvo ; financije ; vojništvo ; panduri ; kapetani starješine. — Dandolo pokreće „Kraljski Dalmatin". — Izlazak i pretplata na „Kraljski Dalmatin". — Urednici „Kraljskog Dalmatina". — Smjer lista. — Razašiljanje „Kraljskog Dalmatina" i broj primjeraka. — Dandolov program. — Dandolovo putovanje po Dalmaciji. — Svraćanje pozornosti na narod. — Poslanice crkvenih glavara. — Poslanstvo iz Dalmacije u Pariz. — Djelatnost providurova prvih dana njegove uprave. — Veličanje francuske vlade u člancima „Kraljskog Dalmatina". — Stroga odredba za sačuvanje gajeva i šuma. — Narod postaje gospodarom zemlje, koju obrađuje. — Kamatnici. — Političke vijesti u „Kraljskom Dalmatinu". — Bojevi kod Brgata i Hercegnovoga. — Odjek Napoleonovih pobjeda kod Jene i Auerstädta u „Kraljskom Dalmatinu". — Novačenje u Dalmaciji. — Proslava Napoleonova rođendana i njegova krunisanja carskom krunom. 18

III. **Godište 1807.** — Bojevi Napoleonovi kod Jelave i Friedlanda, te njihovi odjeci i uveličavanja u „Kraljskom Dalmatinu". — Tilžitski mir i njegova objava u Dalmaciji. — Bojevi Francuza u Dalmaciji s Rusima. — Ustanak Poljičana. — Kratak pregled poljičke prošlosti i ustava poljičkog. — Ugušenje ustanka i odsude. — Izmirenje s Rusima i odlazak ruskog brodovlja iz Dalmacije. — Karakteristika vijesti u ovom godištu. — Kratak prikaz stanja evropskih država u „Kraljskom Dalmatinu". — Svraćanje osobite pozornosti na sudovanje. — Zabave za siromahe u zadarskom kazalištu (moreška). — Marmontov put i uređenje spljetske luke. — Zabrana hazardnih igara. — Dandolov „Kratki nauk ćudoredni vrhu dužnostih čovičljih za seljane". — Škole za francuskog vladanja u Dalmaciji. — Proslava godišnjice ulaska francuske vojske u Dalmaciju, pak rođendana Napoleonova i tilžitskog mira. — Pjesma u čast Napoleonu. 61

Strana

IV. **Godište 1808.** — Francusko vojevanje u Španiji i Portugalu i vijesti o tom u „Kraljskom Dalmatinu". — Sastanak Napoleonov u Erfurtu s ruskim carem Aleksandrom. — Zauzeće Madrida. — Političke vijesti u ovom godištu. — Vijesti iz srpskog ustanka. — Novačenje u Dalmaciji. — Tko se sve primao u francusku vojsku, a tko opet bio slobodan od vojne službe. — Biskupi katolički polažu prisegu vjernosti. — Zelićeva poslanica. — Podizanje gospodarstva, trgovine i obrta u Dalmaciji. — Ljubav u „Kraljskom Dalmatinu" prema seljaku i isticanje poradi čega ne može da napreduje. — Francuska uprava nastoji da na razan način doskoči narodnom zlu. — Svraćanje pozornosti na gojidbu krompira, duhana, dudova, te gajeva i šuma. — Dalmacija bez puteva. — Francuzi izgrađuju puteve po Dalmaciji. — Francuzi nastoje urediti i rijeke u Dalmaciji i mnogo šta u korist zemlje zavesti. — Udaranje na običaje, koji prouzrokuju znatniji trošak. — Krvarina. — Odvraćanje naroda od praznovjerja.—Marmontovo imenovanje hercegom dubrovačkim i proslava toga imenovanja u Dubrovniku. — Kratak prikaz gramatike o. Fr. M. Appendini-a. — Appendinijeva posveta gramatike Marmontu. 97

V. **Godište 1809.** — Spremanje Austrije na rat s Napoleonom i nastojanje da pobuni Dalmaciju. — Talijanski potkralj obavješćuje Marmonta, što ima činiti. — Proglas Dandolov na narod u Dalmaciji i proglas Marmontov na vojnike, te na Dubrovčane i Bokelje.— Napoleonove pobjede u Bavarskoj i zauzeće Beča. — Odjek tih događaja u Dalmaciji. — Boj kod Asperna i Esslinga. — Stanje u ovo doba u Hrvatskoj i provala Turaka. — Stojčevićevo napredovanje s vojskom prema Dalmaciji, te Marmontov bezuspješni napadaj na zrmanjski most kod Kravibroda i boj na podnožju Kitabrda. — Pobuna pandura i grožnje Dandolove. — Širenje austrijske vlasti po otocima i zarobljenje austrijskog agenta Mascarelli-a. — Ponovni napadaj Marmontov kod Kita-brda, te zarobljenje generala Stojčevića i odjek svega toga u „Kraljskom Dalmatinu". — Boj kod Graba nedaleko Gračaca. — Dvodnevni boj kod Bilaja i prolaz Marmontov kroz Liku. — Marmont stiže na bojno polje ; boj kod Wagrama i izvještaj o tom u „Kraljskom Dalmatinu". — Boj kod Znojma i t. zv. bečki mir. — General Knežević kreće s vojskom da osvaja Dalmaciju. — Blokada tvrđave kninske i zadarske. — Odmetnuće Skradina i zauzeće Šibenika. — Dandolovo psovanje neprijatelja. — Pobuna Trogira, Spljeta, Poljica i makarskog primorja. — Pobuna na Braču i u Staromgradu na Hvaru, te zauzeće Hvara. — Uglavljenje primirja u Dalmaciji. — Ogorčenje u „Kraljskom Dalmatinu" protiv od-

Strana

metnika, pogotovo protiv Dorotića. — Knežević zgodno iscrpljuje primirje, a ustanak se po Dalmaciji proširuje. — Glasovi o konačno uglavljenom miru, te odlazak Kneževićev i Dandolov iz Dalmacije. — Umirujući proglas generala Maureillana. — Ratni sud u Šibeniku i odsude. — Razne vijesti u ovom godištu „Kraljskog Dalmatina", te Dandolovo razlaganje o malobrojnosti naroda u Dalmaciji i kako da se tomu doskoči. — Staranje francuske uprave za narod i karakteristika naroda. — Ponovno svraćanje pozornosti na obrađivanje tla i trgovanje. — Podizanje paških solina. — Umnažanje ovaca, a umanjivanje broja koza. — Podizanje peći za vapno i opeke, te krušnih peći i oborinskih bunara. — Kuće za opću dobrotvornost i bolnice. — Blagotvoran rad sudovanja. 119

VI. **Godište 1810.** — Prestanak izlaska „Kraljskog Dalmatina" i vijesti u zadnjim brojevima. — Oproštaj bana Gyulaia s Hrvatima, što potpadoše pod Napoleonovu vlast. — Napoleonov proglas na Hrvate. — Uređenje Ilirije: uprava, sudstvo, financije, vojništvo. — Bankrot u Austriji. — Marmontov boj s Turcima. — Sprečavanje iseljivanja iz Dalmacije. — Marmontov odlazak iz Ilirije i posveta Stullijeva rječnika Marmontu. — Hrvatski jezik i stil u „Kraljskom Dalmatinu". — Zaglavak. 149

Popis slika u tekstu.

Spomenica na stečenje Dalmacije 1806. 19
Vicko Dandolo, providur Dalmacije 20
Maršal August de Marmont, herceg dubrovački i upravitelj Ilirije 56
Spomenica grada Spljeta Marmontu 1807. 75
Spomenica zadarskoga liceja 1809. 85
Oprosno pismo hrv. bana Ig. Gyulai-a 151
Spomenica na osvojenje Ilirije 1809. 153

Tablice.

I. Prva stranica 1. br. „Kraljskog Dalmatina" god. 1806.
II. Prva stranica 1. br. „Kraljskog Dalmatina" god. 1810.

Ispravi pogriješke.

Na strani:	Redak:	Namjesto:	Čitaj:
36	13 odozdo	je	i
49	19 odozgo	dek	tek
49 i 64	7, 19, te 16, 32. odozgo	bješe	bjehu
50	3 odozdo	prava	uprava
66	12 odozgo	Beitröge	Beiträge
75	14 odozgo	i	,
87	19 odozgo	se . . . deklamuvanje	su . . . deklamovanje
115	18 odozdo	prolazaše	prolažaše
115 i 143	10 i 12 odozdo	bješe	bjehu
128	1 odozgo	odjela	odijela
147	13 odozdo	godine	godinu
149	4 odozgo	Iirije	Ilirije
150	11 odozdo	svibnje	svibnja
150	14 odozdo	viša	više

CIJENA K 4·—